

Ezekben az években formálódott művészettörténész karakterének az a sajátossága, hogy egyszerre volt meg benne a fogékonyság a részletek (akár töredékek) iránt azzal a készséggel, hogy a részletekből az egészre következtessen, s azok eredeti térbeli helyzetét is próbálja meghatározni. A belső terekben éppúgy, mint a homlokzatokon s a külső tereken is. Igen kevesen voltak, akik a különböző formájú és anyagú részleteknek és a belső tereknek egymást erősítő és kiegyensúlyozó viszonyát olyan szenzitíven érzékelték, mint ő. Ezt érezték meg személyiségében a vele dolgozó építészek is. Nemcsak a műemléki helyreállítások tervező építészei, de a műemlékekhez kapcsolódó kortárs építészeti projektek tervezői is. Inspiráló volt a jelenléte, a gondolkodása és a tapasztalata. Nem véletlen, hogy szívesen dolgoztak vele.

Galavics Géza: Régi épületek vonzásában – Dávid Ferenc pályaképe

Ára: 600,-Ft

2020. első szám

Soproni Szemle

Soproni Szemle

2020. első szám

Hetvennegyedik évfolyam

A Soproni Városszépítő Egyesület
helytörténeti folyóirata

Soproni Szemle. A Soproni Városszépítő Egyesület helytörténeti folyóirata.

Alapította Heimler Károly.

Megjelenteti a Soproni Szemle Alapítvány

Sopron Megyei Jogú Város támogatásával.

Felelős kiadó Dr. Bartha Dénes.

Megjelenik évente 4 alkalommal.

SZERKESZTŐSÉG

Dominkovits Péter, Jankó Ferenc, Kelemen István, Kiss Melinda technikai szerkesztő,
Kücsán József, Németh Ildikó, Szende Katalin felelős szerkesztő, Tóth Imre,
Turbuly Éva, Varga Imréné titkár

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Csekő Ernő, Dávid Ferenc Domonkos Ottó, Fiziker Róbert, Galavics Géza, Gömöri János,
Józan Tibor, Pápai László, Sági Éva, Veöreös András, Winkler Barnabás

A Soproni Szemle Alapítvány székhelye: 9400 Sopron, Új utca 4.

Postacím: 9401 Sopron, Postafiók 315

Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, interneten <https://eshop.posta.hu> weboldalon, a Magyar Posta Hírlapelőfizetési és Elektronikus Postaigazgatóság (HELP) Irodájában (1900 Budapest, Lehel út 10/a), valamint az egyesületi díjjal kombinálva a Soproni Városszépítő Egyesületnél (9400 Sopron, Új u. 4.) 4000 Ft-ért, nyugdíjasoknak és diákoknak

3400 Ft-ért. Előfizetési díj egy évre 2400 Ft, egyes szám ára 600 Ft.

Régebbi évfolyamok és példányok (1956-tól) a Soproni Egyetem Növényzeti Tanszékén (Sopron, Bajcsy-Zsilinszky u. 4. főépület, magasföldszint) kaphatók.

A 10404058-40510307-00000000 bankszámlaszámra történő befizetéssel támogathatja a Soproni Szemle Alapítványt. Köszönettel fogadunk minden támogatást.

Nyomdai munka: Foreno Nonprofit Kft. 9400 Sopron, Fraknói u. 22.

Felelős vezető: Major Lajos ügyvezető igazgató

HU ISSN 0133 – 0748

Soproni Szemle (CD-ROM) ISSN 1786 – 9749

KÉRELEM A SOPRONI SZEMLE SZERZŐIHEZ

KÉZIRAT LEADÁSA

- A kéziratot számítógépen elkészítve szövegfájlban (lehetőleg Word formátumban) kérjük benyújtani.
- A leadásra szánt anyag tartalmazza a szövegfájlt, a képfájlokat megfelelő sorrendben számozva képjegyzékkel, valamint az illusztrációkat is magába foglaló szövegátalakított Word vagy PDF formátumban.
- A szöveget illetve a címeket ne tipografizálják, valamint ne használják a technikai kellékeket (pl. élőfej, oldalszám, könyvjelző stb.). A technikai szerkesztőnek szóló megjegyzéseket a kísérőlevélben vagy az illusztrált szövegfájlban kérjük feltüntetni.
- A kéziratban az évszázadokat – idézetek, tanulmány- és könyvcímek stb. eredeti előfordulásának kivételével – arab számmal tüntessék fel.
- A forrásmegjelölésnél pontos levéltári, kéziratári és bibliográfiai adatokat kérünk.
- A szerkesztői felkérés vagy egyeztetés nélkül leadott kéziratok megjelenítésére a szerkesztőség nem vállal kötelezettséget.
- A folyóiratban megjelenő anyagok két lektor szakvéleménye alapján kerülhetnek közlésre. A szerkesztőség fenntartja a szöveggondozás jogát.

ILLUSZTRÁCIÓK

- A fotók és rajzok tónusosak, jól láthatóak legyenek. Digitális képek esetén JPG vagy TIFF fájlokat kérünk legalább 300 DPI felbontásban. A Word szövegfájlba illesztett illusztrációk nem alkalmasak a technikai szerkesztésre.
- A sorszámmal ellátott illusztrációkhoz kérjük, egy külön fájlban mellékeljék a képjegyzéket.

HIVATKOZÁSOK ELKÉSZÍTÉSE

Hivatkozás a kiadvány egészére:

- Szerző (-k): Cím. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- A háromnál több szerző által írt mű címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- A szerzők nevét dőlt betűvel kérjük feltüntetni

Hivatkozás a kiadvány egy részére:

- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet szerzője:
- A tanulmánykötet címe. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (sorozat címe, kötet száma)
- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe kötet száma)
- A folyóiratcikk szerzője: A cikk címe, Évfolyam arab számmal. (Év) sz.[=szám] Hivatkozott hely p. (vagy terjedelem -től -ig p.)
- A jegyzetekben alkalmazott rövidítések: Bp., köt., bőv., jav., átdolg., kiad., s. a. r., vö., uő., uo., i. m., l. [=lásd], jz. vagy jegyz.

SZERZŐI TISZTELETPÉLDÁNY

- Minden szerző cikkenként tiszteletpéldányt kap.
- Különnyomatok készíttetését a Szerkesztőség nem vállalja, hanem PDF fájlt küld a megjelent közleményről.
- A honorárium kifizetése miatt kérjük, szíveskedjenek megadni a pontos címet, bankszámlaszámot, a kezelő pénzügyi intézet pontos címét és pénzforgalmi jelzőszámát.
- Sajnálattal közöljük, hogy 5000 Ft alatt honoráriumot fizetni nem tudunk, helyette plusz tiszteletpéldányt küldünk.

Soproni Szemle

| 2020. első szám

| hetvennegyedik évfolyam

TARTALOMJEGYZÉK

A SZERKESZTŐSÉG: Búcsú Dávid Ferencről	3
GALAVICS GÉZA: Régi épületek vonzásában – Dávid Ferenc pályaképe	5

DÁVID FERENC SOPRONJA – FRISS ÉS EDDIG KÖZÖLETLEN KUTATÁSOK

DÁVID FERENC: A soproni Kolostor u. 11. – Új u. 14. sz. ház tulajdonosai 1379-től a 20. századig	45
DÁVID FERENC – NEMES ANDRÁS: A Zichy-Mesko palota falkutatása 2014, 2017 ...	66
KELEMEN ISTVÁN: A soproni Szent Mihály-plébániatemplom fél évszázada (1900–1950)	90
VARGA IMRÉNÉ: Dávid Ferenc kutatásai a Soproni Levéltárban 1964-től 1984-ig	105

SOPRONON TÚL

VÁRSZEGI ASZTRIK: Dávid Ferenc és Pannonhalma	107
MALINA JÁNOS: Eszterháza mindennapjai: felfedezőutak Dávid Ferenc nyomában ..	115
DÁVID FERENC: Az eszterházi opera replikájának, utánzatának forrásai, s az utánzat pontosságának lehetőségei (2009, 2017)	126
MENTÉNYI KLÁRA: Rájnisi utca 1. Egy kőszegi lakóház története a 16–17. században..	130
KÖNIG TAMÁS: Dávid Ferenc, a meghatározó művészettörténész, a tervezőtárs, a pótolhatatlan ember	150
G. LÁSZAY JUDIT: Dávid Ferenc és a Régi Épületek Kutatóinak Egyesülete	156

* * *

A Soproni Szemle Alapítvány közleményei	160
---	-----

A Soproni Szemle jelen számát Dávid Ferenc művészettörténész – Galavics Géza átfogó pályakép-elemzésének kifejezésével élve „művészettörténész-tervező” – tiszteletére állítottuk össze. Az előkészítést, a szerzők felkérését 2019 elején, közvetlenül halála után kezdtük; mégis jobban illene hozzá, ha születésének 80. évfordulóját köszönthetnénk, köszönthetjük volna idén ezzel a számmal, soproni és Sopronon túli kutatásai és néhány általa inspirált munka megidézésével. Az írások mindenképpen az életet, az életművet méltatják, ahogy Feri is mindig az életet, az egykor élt emberek: építőmesterek, megrendelők, lakók, használók nyomát kereste az általa kutatott épületekben, legyen az polgárház vagy kastély, zsinagóga, apátság vagy éppen színház. Erről az élet-központúságról vall az az apró és kevesek által ismert adalék, amelyet a szintén tavaly elhunyt építész, Rajk László életút-interjúja őrzött meg az auschwitzi magyar állandó kiállítás tervezése kapcsán: „... itt, az auschwitzi múzeum 18. téglabarakkjának emeletén is van egy konstans hangzás, amitől nem szabadulsz, ha belépsz a térbe. Alig érezhetően, folyamatosan szól egy szívhang, szívdobogás. Ez a költői ötlet nem az enyém, Dávid Feri barátom javasolta.”¹

Ezzel az empátiával és kreativitással szembesülhettünk mi is a Soproni Szemle minden egyes szerkesztőségi ülésén, amelyen együtt lehettünk vele. „Első soproni korszakában”, az 1970-es években már tagja volt a szerkesztőbizottságnak, ám a városból elköltözve és Sopronon kívüli épületeket kutatva, ez a kapcsolat megszakadt. Megmaradt azonban a lehetőség, amivel 1998-tól számos alkalommal éltünk is, hogy tanácsát kérjük, vagy lektorként egyes cikkeket véleményeztessünk vele. Formális felkérésére, a megfogyatkozott létszámú szerkesztőbizottság frissítésére a Kuratórium megbízásából, 2015 végén nyílt lehetőség. Bár számtalan folyamatban levő kutatás és befejezésre váró munka töltötte ki az idejét, válasza készséges és egyértelmű volt: „ha fölkértek, nagyon meg leszek tisztelve, örömmel elfogadom”. Ezt követően három éven keresztül volt társunk a közös munkában. Élmény volt együtt utazni vele az ülésekre és vissza, együtt vitázni a Levéltár könyvtártermében vagy a Storno-ház „nagyirodájában”, mert pusztán jelenlétével is tanított minket, majd együtt ebédelni a Gyógygödörben (amelynek kialakítása a Fő tér 4. felújításakor az ő ötlete volt), vagy a Szent György utca 3. udvarán. S különösen élmény volt személyes vezetést kapni tőle azokban az épületekben, amelyek kutatására vissza-visszatért Sopronba, mint például a Pozsonyi úti plébániai iskola telkén vagy a Zichy-Mesko palotában.

A sors úgy hozta, hogy röviddel csatlakozása után két legendás soproni építész, Winkler Gábor és Kubinszky Mihály emlékszámainak szerkesztésében vehetett részt, bevonva neves építész és művészettörténész szerzőket. A felkéréseken és noszogatásokon (vagy olykor a gyenge írások visszautasításán) kívül a szöveggondozásból és az illusztrá-

¹ Rajk László: A tér tágassága (életútinterjú). Készítette: Mink András. Budapest, 2019. 450.

Dávid Ferenc a soproni Új utcában, 2018 májusában (Geskó Judit felvétele)

ciók kiválasztásából is minden számnál örömmel vette ki a részét. A rá jellemző nagylelkűséggel ajánlotta fel az asztalfiókban heverő, közlésre váró kutatási adatait, ha valamelyik szerkesztés alatt álló cikkhez kapcsolódtak, akkor is, ha a cikk szerzője számára ismeretlen fiatal kolléga volt. Még a feleségével Washingtonban töltött hónapok alatt is szívesen foglalkozott „Zsemle-ügyekkel”, hazatérve pedig lelkesen osztotta meg velünk élményeit az ottani kiállításokról és épületekről. Utoljára a jelen szerkesztőség közös munkájának 20. évfordulóját ünnepelhetjük Vele együtt a Storno-házban 2018 augusztusában.

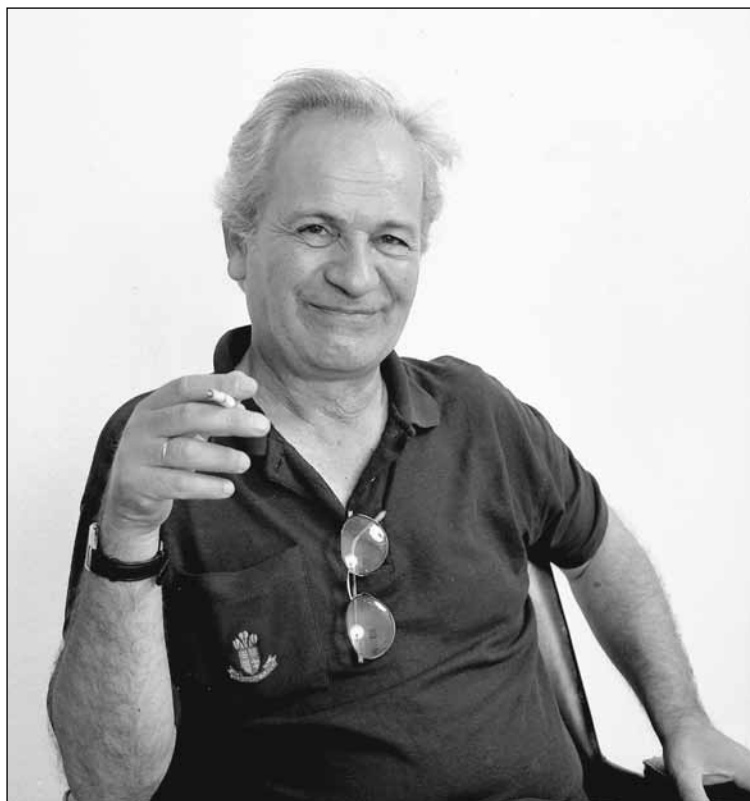
Köszönjük a közös munkát, az együtt gondolkodást, az értékek megalkuvás nélküli tiszteletét! Legyen lelked bekötve az élet kötelékébe!

A Soproni Szemle szerkesztősége

Életének 79. évében, 2019. január 21-én elhunyt Dávid Ferenc, *Pro Urbe Sopron* és Csatkai Endre-díjas művészettörténész. (1. kép) A szomorú hírt a nyilvánosság számára az elsők között adta közre a *Sopronmédia* honlapja, s mellékelte hozzá Dávid Ferenc megéjtő vallomását Sopronhoz fűződő bensőséges viszonyáról. Írása néhány évvel korábban a soproni „Helyi témában” jelent meg. Ugyanakkor közzétettek még egy rövid videót is, amelyben a városháza sarkánál ő beszél a Tűztoronyról, mint a város századok óta különleges jelképéről. Az összeállításból jól érezhető, hogy Sopron a magáénak érzi Dávid Ferencet, s hasonlóképpen ő is Sopront. Ez a viszony teljességgel kölcsönös volt.

Dávid Ferenc Budapesten született 1940-ben, zeneszerző apa és könyvtáros anya gyermekeként, neves építész, építőmester felmenőkkel a rokonságban. 1958–1963 között Budapesten tanult az ELTE Bölcsészettudományi Kar művészettörténet–magyar szakán, s az Országos Műemléki Felügyelőség (OMF) hívására már 1963-tól Sopronban dolgozott. Egészen újszerű feladatra hívták: kutató művészettörténésznek, Sopron belvárosának – úgy is, mint épített örökségünk egyik legnagyobb, még középkori térstruktúráját is megőrző műemléki épületegyüttesének – rekonstrukciójához és helyreállításához.

Az Országos Műemléki Felügyelőség az 1960-as évek elején kiemelt politikai és pénzügyi támogatást kapott ahhoz, hogy egy városnak, egy tájegységnek és egy falunak a műemléki rekonstrukcióját, helyreállítását elvégezhesse. A városnál Sopronra, a tájegységnél a Balaton-felvidékre, a falunál Hollókőre esett a választás. Ahogy a hazai műemlékvédelmi gyakorlatban az egy egész történeti városra kiterjedő rekonstrukciós projekt, úgy Dávid Ferenc művészettörténeti feladata is teljesen újszerűnek számított. Addig történeti városainkban, különösen a háború s a háborús károk után, többnyire egy-egy különálló lakóházat vagy kisebb házegyüttest állítottak helyre, például a budai várban. Sopronban viszont a cél az egész belváros műemléki helyreállítása volt. Műemlékvédelmi és történeti nézőpontból ezt úgy fogalmazták meg: Sopron régi templomai megjelenésükben, tömegükben, térstruktúrájukban mind gótikus alkotások, de az azokat körbe vevő középkori házak, amelyek lakói e templomokat megépítették és századokon át használták, mind jóval későbbi, barokk, klasszicista és historizmus kori homlokzatok mögött rejtőztek. A régit, akár a középkorit vagy a barokk-korit kiszabadítani s újra láthatóvá tenni úgy, hogy a műemléki helyreállítás idejére kiköltöztetett lakókat azután visszaköltöztesse a modern igényeket kielégítő lakások várják, többéves és sokszereplős folyamat volt. Művészettörténészek, régészek, műemlékes tervezőmérnökök, nagy tudású szobrász és kőfaragómesterek, restaurátorok, kitűnő kőművesek, szakiparosok és sokan mások működtek együtt, az akkori soproni városvezetés konstruktív támogatásával. Dávid Ferenc ebben a munkában a legelől járók szerepét vállalta. Az ő feladata volt a régi épületek nyomait megtalálni, feltárni, értelmezni, dokumentálni, bemutatásukra javaslatokat tenni. De végig kísérte a helyreállítást is a tervezéstől a megvalósításig, és sokat tett azért,

1. kép. Dávid Ferenc (Makky György felvétele)

hogy a műemléki helyreállítással a város külső képében és belső tereiben a régi és az új is modern, harmonikus egységként jelenjen meg.

Az egyetem művészettörténet szakán a művészetek történetének folyamatát nagy vonalakban megtanultuk, miként a művészettörténész szakma alaplószereit is. Azt viszont, hogy egy átlagos régi városi lakóház történetét hogyan lehet a falakból kiolvasni, hajdani lakóinak változó térhasználatát megismerni, az ott egymásra épülő történeti rétegek és terek egymáshoz való viszonyát értelmezni, arra Dávid Ferencnek már magának kellett rájönnie. Jól ismerte a régi latin mondás, a *saxa loquuntur* (a kövek beszélnek) igazságát, csak éppen magát a nyelvet, s az annak elsajátításához vezető utat kellett előbb megtalálnia. Meg a módszert magát, hogy meg tudja szólaltatnia a falakat.

Nem volt könnyű dolga. Az 1960–1970-es években, amikor a pályáját kezdte, még nem volt közvetlen mintája Magyarországon.¹ Útkereséséről, s ebben a kitűnő soproni

¹ Pályakezdésének fontos állomása volt, hogy amikor Dercsényi Dezső a németországi alapítású Herder Díjat elnyerte, s az ezzel járó lehetőséget, hogy egy fiatal szakembert egy évre a bécsi egyetemre jelölhetett,

kőszobrász és restaurátor Szakál Ernő segítő figyelméről, érzékletesen számolt be a 2012-es Soproni Szemlében, a vele készített interjúbán (kérdőző: Turbuly Éva).² Az egyszerűség kedvéért falkutatásnak nevezik ezt a módszert, de jóval több annál. Dávid Ferenc az évek során egészen magas szintre fejlesztette a falkutatási módszerét és technikáját, amelyben hol véssóval, hol kőműves-kalapáccsal, hol finom orvosi szikével rétegről rétegre haladva jutott el a ház egyre régebbi állapotához.³ Neki „beszéltek” a különböző korokból származó kövek, a befalazott, megszüntetett, áthelyezett, máshol új helyen megépített ajtók, ablakok, lépcsők, járószintek, földemek, boltozatok. S legfőképpen a falak: azok anyagai, színei s a különböző minőségű vakolatok. A művészettörténeti „források” így anyagukban, materiálisan, sokszor töredékesen kerültek elébe. Helyüket és szerepüket a hajdani középkori és barokk lakóházakban megtalálni igazi kihívást jelentett számára. Általuk szerzett ugyanakkor rendkívül sok tapasztalatot és tudást. Ezekben az években formálódott művészettörténész karakterének az a sajátossága, hogy egyszerre volt meg benne a fogékonyság a részletek (akár töredékek) iránt azzal a készséggel, hogy a részletekből az egészre következtessen, s azok eredeti térbeli helyzetét is próbálja meghatározni. A belső terekben éppúgy, mint a homlokzatokon s a külső tereken is. Igen kevesen voltak, akik a különböző formájú és anyagú részleteknek és a belső tereknek egymást erősítő és kiegyensúlyozó viszonyát olyan szenzitíven érzékelték, mint ő. (2. kép) Ezt érezték meg személyiségében a vele dolgozó építészek is. Nemcsak a műemléki helyreállítások tervező építészei, de a műemlékekhez kapcsolódó kortárs építészeti projektek tervezői is. Inspiráló volt a jelenléte, a gondolkodása és a tapasztalata. Nem véletlen, hogy szívesen dolgoztak vele.

A soproni lakóházak műemléki falkutatásaiban nem csupán az építészettörténeti összefüggések érdekelték. Hanem a házak, az épületek lakóinak életvitele, lakó- és tárolóhelyiségeinek használata is, s az őket körbe vevő terek színvilága, lakóinak komfortérzete, vagy reprezentációs igényei. Ismerni akarta a hajdani háztulajdonosokat „személyesen” is, név szerint is. Tudni akarta, kik lakták a 16–17–18. században a kutatott lakóházakat, mikor került a ház a tulajdonukba, kik voltak a szomszédai, a rokonaik, mi volt

Dávid Ferencre esett a választása. Az 1966–1967-es egyetemi tanévet töltötte Bécsben, s ott elsősorban az általa föllet soproni középkori lakóházípus Duna menti párhuzamait és változatait kutatta. Távolléte alatt Sopronban művészettörténész kollégája, Tóth Sándor helyettesítette.

² *Turbuly Éva*: Soproni házak, soproni emberek. Beszélgetés Dávid Ferenc művészettörténésszel a pályakezdésről, a soproni belváros helyreállításáról. Soproni Szemle 66 (2012), 165–180. Az interjú folytatása: *Turbuly Éva*: Új utakon. Beszélgetés Dávid Ferenc művészettörténésszel a Sopron utáni évekről. Soproni Szemle 70 (2016), 84–101.

³ A falkutatás módszerének jelentőségéről, s benne Dávid Ferenc szerepéről 2020. február 26-án a Régi Épületek Kutatóinak Egyesülete (RÉKE) konferenciát rendezett, amelynek alkalmából megjelentette „A falkutatás elmélete és gyakorlata a műemlékvédelemben” című kötetet (szerk. Bardoly István – Haris Andrea, Budapest, 2020), amelyet Dávid Ferenc emlékének ajánlottak. Ebben *Lóvei Pál* A falkutatási módszer vázlatos története Magyarországon címmel írt áttekintést, amelyben a módszer korai, sporadikus megjelenéseit is számba vette. Tanulmányából az is kiderül, amit Dávid Ferencnek és kortársainak emlékezete is őriz és őrzött, hogy közvetlen elődje Gergelyffy András művészettörténész volt, aki Pannonhalmán és más helyszíneken is szisztematikus módon élt a falkutatás eszköztárával.

2. kép. Dávid Ferenc – Dercsényi Dezső, Lövei Pál, Szakál Ernő és Walter Frodl, az osztrák műemlékvédelmi hivatal elnökének társaságában – a soproni Fő téren, 1981

a foglalkozásuk, társadalmi rangjuk. Ezért is járt szorgalmasan a városi levéltárba, ahol a város lakóiról, háztulajdonosairól páratlanul gazdag, néhol a 14. századba visszanyúló iratanyag maradt fenn. Kiváló elődei voltak e kutatásban (Csatkai Endre, Thirring Gusztáv, Mollay Károly, Házi Jenő), épített is eredményeikre. De az egyes belvárosi házak, házcsoportok birtoklástörténetén túl, azok építéstörténetének megismeréséhez addig, hozzá hasonló intenzitással, a levéltári anyagot nem használták. Azalatt a két évtized alatt, amíg Sopronban élt, családjával hosszú ideig maga is a belváros egyik műemlékházában lakott, s névről ismerhette a korábbi századokban ugyanott lakókat. Felesége, Askercz Éva művészettörténész néhány évnyi gimnáziumi tanítás⁴ után a Soproni Múzeumban dolgozott, amely Dávid Ferenc számára is az egyik legfontosabb háttérrel jelentette. Közös munkájuk volt a Fabricius-házban akkor létrehozott kitűnő lakástörténeti múzeum, a soproni belváros-rekonstrukció egyik máig élő nyeresége. Itt a műemléki kutatást és a helyreállítás előkészítését Dávid Ferenc, a belső terek bútortípusainak meghatározását és rendezését Askercz Éva végezte. Sopronban születtek gyermekeik, Judit és Anna, itt nőttek föl, jár-

⁴ Csak az időtávtalok érzékeltetéséhez: tanítványa volt akkor a Berzsényi gimnáziumban az a Várszegi Imre is, akit azután bencés szerzetesi nevén Asztrik pannonhalmi főapátként ismert meg a világ. Emeritus főapátként írt visszaemlékezését Dávid Ferenc pannonhalmi műemléki tevékenységére vonatkozóan lásd ugyanebben a folyóirat-számban.

tak iskolába, innen mentek Pestre egyetemre. Ezek az évtizedek meghatározóak voltak számára. Ekkor alakult ki erős, mindvégig, 1982-as elköltözése után is kitartó kötődése Sopronhoz.

Erről, már a hetvenes évei végén, legszemélyesebben maga vallott a soproni újságíró Pluzsik Tamásnak, akinek jól fogadott sorozata volt a soproni helyi újságban „Mit jelent soproninak lenni?” címmel. Kérdésére Dávid Ferenc így válaszolt: *„Nagyon nehéz megfogalmaznom, hogy valójában mit is jelent számomra Sopron, hisz nem vagyok tősgyökeres soproni, ma sem itt élek. Aki ismeri ennek a városnak a történetét, az jól tudja, hogy mindig is voltak olyan polgárai ennek a településnek, akik nem ide születtek, ide dolgozni, fogalmazhatok úgy is, alkotni jöttek, majd oly szenvedéllyel szerették meg Sopront, hogy annak szerves részévé váltak. Magamat közéjük sorolom. Budapesten nevelkedtem, de már egyetemistaként a Fabricius-ház pincéjének feltárásán dolgoztam, majd a diploma megszerzése után, 1963 januárjától művészettörténészként vehettem részt Sopron történelmi belvárosának rekonstrukciójában. Azért jöttem ide, mert tudtam, hogy lényegében ez az egyetlen gótikus város Magyarországon. Naiv módon arra voltam kíváncsi, hogy miben különböznek azok az emberek, akik a Kecse-templom közelében nőttek fel, az olyanoktól, akik a középkor építészetét csak könyvből ismerik. Mint utóbb kiderült, erre nincs válasz. E helyett azt hiszem kulcsot találtam ahhoz a polgári Sopronhoz, ami a hosszú elzártság után éppen a hatvanas évek elején kezdte felemelni a fejét. Olyan nagyszerű, számomra meghatározó emberekkel dolgozhattam együtt, mint Szakál Ernő kőszobrász-restaurátor. Gyönyörű, alkotó időszak volt ez, türelmes tanítómesterem volt ő, és ha két-háromhetente ki mertem őt hívni egy-egy feltáráshoz, mindig azt mondta: nagyon jó, de lehet ezt még tovább folytatni. Az elsők közt fogadott barátságába a régi soproniak közül dr. Medgyesy László, aki ma arról ismert, hogy haló poraiból újjáélesztette a soproni katolikus élet sajtósági intézményét, a katolikus konventet. A kultúra minden területén nagyszerűen felkészült, igazi humanista polgár volt, aki például minden alkalommal ott ült a zeneiskolai záróhangversenyeken, s osztályozta a tanulókat, hogy vajon ki lesz alkalmas közülük arra, hogy majdan beülhessen a Horváth József vezette soproni szimfonikusok közé. Ők és hozzájuk hasonló emberek vettek engem körül, akik egyfajta polgári ethoszt sugároztak. Tanítómesterként tekintek Csatkai Endrére, s pályatársként a műemlékvédelem kiemelkedő építészeire, Nagypál Juditra, Sedlmayr Jánosra, az egykori OMF nagyszerű kivitelező mestereire, s a Liszt Ferenc múzeumbéliekre, akik közül Domonkos Ottót kell megemlítenem, ha már valamennyiüket föl nem sorolhatom. Soproni munkáim közül nehéz választani.”* – mondta az interjúban 2016-ban.

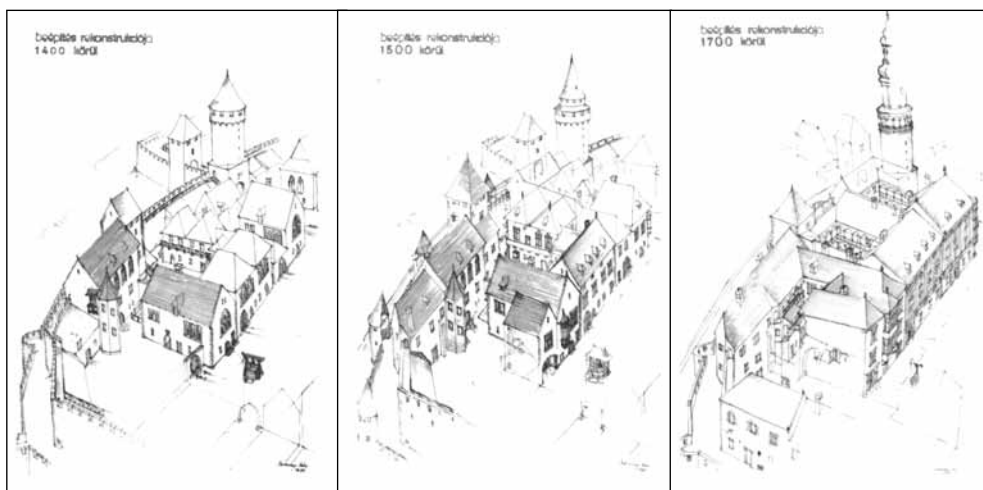
Pályatársként, egyetemi évfolyamtársaként, jóbarátként most magam választok a sok közül néhányat, amelyet a legjelentősebbeknek tartok. Jól ismertem soproni tevékenységét, különösen és közvetlenül annak az első két évtizedét. A soproni Berzsényi Gimnáziumból mentem Budapestre művészettörténet szakra és azután ott is maradtam. De végzett művészettörténészként is rendszeresen jártam (járok) haza. 1963–1982 között, amíg Dávid Feri Sopronban élt, minden alkalommal fölkerestem, mutassa meg, éppen melyik belvárosi lakóházat kutatja, s hol tart a város múltjának megismerésében. Középről s munka közben láttam, hogyan dolgozott. S azt is, hogy egy-egy vakolatától és kifestésétől megfosztott lakóház több évszázad átépítéseinek, funkcióváltásainak nyomaival

3. kép. A középkor, a reneszánsz, a barokk és a historizmus találkozása a soproni Gambrinus-ház homlokzatán (Lővei Pál felvétele)

és töredékeivel mekkora talány volt egy szakmabeli számára is. Ő azonban a különböző századok tér- és lakáshasználatának maradványai között egyre jobban kiismerte magát. Pályáivének egyik legjelentősebb korai szellemi teljesítménye lett Sopron gótikus lakóházainak írásban is rögzített, (s ahol lehetett, a helyreállításban is érzékeltetett) rekonstrukciója.⁵ (3. kép) Töredékekből dolgozott, amelyek egyes elemei különböző házakban kerültek elő. Ezek összerakásából, azaz absztrakció révén született meg a soproni belváros lakóházainak organikus fejlődésképe, a magyarországi középkori építészet városléptékben addig ismeretlen szelete. A lakóházak helyreállításakor kitűnő műemlékes építésztervezőkkel dolgozott együtt. Közülük az ő megfigyelései s a vele való konzultáció alapján Sedlmayr János madártávlati képekben rajzolta meg a soproni Fő térnek a Fabricius-házról az Előkapuig húzódó, és a Tűztornyot is magába foglaló ház sor 1400, 1500 és 1700 körüli beépítési rekonstrukcióját. (4. kép) A rajz 1975-ben a Fabricius-ház kiállítására készült, s oly láttatóan vizualizálja Dávid Ferenc kutatásait, hogy kései fő művének, a 2008-ban megjelent (Goda Károlynak és Thirring Gusztávnak az anyagát is tartalmazó)

⁵ Dávid Ferenc: Gótikus lakóházak Sopronban. Magyar Műemlékvédelem 5 (1967–68), 95–124.

4. kép. Sedlmayr János rekonstrukciós rajza a soproni Fő tér északi házsorának és a Tűztoronynak 1400, 1500 és 1700 körüli állapotáról

Sopron belvárosának házai és háztulajdonosai 1488–1939 című kötetnek címlapjára is ezt a rajzot választotta.

Hasonlóképpen töredékekből rekonstruálta a Fabricius-ház 17. századi interieurjében fölállított, 1628-as évszámot viselő zöld mázas cserépkályhát is, amelynek összetört darabjai az évek során különböző házak boltozat-feltöltéseiből kerültek elő. Hosszú kirakósjáték volt, amíg összeállt számára a 12 apostol képeit és egy Kálvária-jelenetet ábrázoló csempékből megformált kályha, együtt a hozzávaló lábazati-, párkány- és oromzati elemekkel. Magát a modern kályha-rekonstrukciót Steinbach Antal, egy régi soproni kályhás-dinasztia tagja készítette el s állította föl. Dávid Ferenc a soproni falkutatások során előkerült kályhatöredékek révén szeretett bele a művészi cserépkályha műfajába, s azóta foglalkoztatta őt a műfaj változatossága, térformáló szerepe, mesterei és azok európai kapcsolatai. Ez a vonzalom élete végéig megmaradt, s több kastély- és palotarekonstrukcióban is szívesen élt a múzeumi raktárakban kiválasztott és újra felállított régi kályhák tereket karakterizáló szerepével.

Ittléte alatt a soproni városrekonstrukció során szinte valamennyi régi épület-helyreállításban közreműködött. Közülük jelentős volt a Tűztorony megújítása is az 1969–1970-es év táján. Korábbi régészeti ásatásokkal tisztázták és területrendezéssel rendbe tették az Előkapu és a Tűztorony környezetét, új építménnyel idézték fel a hajdani toronyórházat, beállványozták a tornyot és számos helyen javították a toronysisak bádorgóborítását. Ekkor emelték le a torony csúcsdíszét, az 1681-ben készült sasmadarat (ma a toronytörténeti kiállításon látható), s helyére annak kópiáját helyezték. A sasmadárban kialakított rejtekhelyre gondosan visszatették a tornyon korábban dolgozó mesterek nyomot hagyni kívánó sorait és tárgyait. Hozzájuk hasonlóan, Dávid Ferenc 1969 szeptem-

5. kép. A soproni Ó-zsinagóga belső tere (Bolodár Zoltán felvétele)

ber 17-én ugyanoda tette a helyreállításról s az abban résztvevőkről szóló, az utókornak szánt saját feljegyzését. Gesztusa azonban nemcsak az utókornak szólt, hanem az előtte járók emlékezte megőrzésének is. Mindazoknak, akik a Tűztornyon, s tágabb értelemben a város alakításában, szépítésében részt vettek. Sok okkal magát is közéjük sorolta. Ennek a tiszteletnek máskor is jelét adta, amikor például külön tanulmányt készített *régi* soproni építőmesterek saját maguknak épített házairól.⁶ 2012-ben „utolérte” őt a történelem, amikor a Tűztorony akkori nagyszabású felújítása során – ahol a közreműködők nevei között az övét is ott találjuk –, újra levették a toronycsúcs kétféjű sasát és megtalálták az ő korábbi, az utókornak szóló üzenetét. Több mint négy évtized után újra kézbe vehette

⁶ *Dávid Ferenc*: A soproni építőiparosok házai. Építés – Építészettudomány 1973/3–4, 631–637.

saját maga is, s mi is megismerhetjük a legújabb toronykalauzban vagy a Tűztorony egyik kiállítási táblóján.⁷

A legnagyobb szakmai siker számára kétségkívül a soproni Ó-zsinagóga megtalálása, rekonstrukciója és helyreállítása volt. A középkorban főként zsidók által lakott Új utcában 1957-ben már találtak egy zsinagóga-épületet (Új utca 11.), de abból a zsinagóga terét akkor inkább csak jelzés-szerűen lehetett helyreállítani. Volt ugyan egy régi levéltári utalás arra, hogy az Új utca másik oldalán volt egy zsinagóga, de annak nyomát sem találták mindaddig, amíg ő az Új utca 24. udvarán rá nem akadt egy héber-feliratos kőre, majd Tóth Sándor művészettörténész barátjával együtt egy középületet sejtető csúcsíves bejárati ajtóra. Innen indult a ma Ó-zsinagógaként ismert épületegyüttes felfedezése. Dávid Ferenc hónapokon át, lépésről lépésre szisztematikus falkutatással tárta fel a hajdani zsinagóga maradványait. Ezekről és másodlagosan felhasznált kőtöredékekből, vakolat- és padozatnyomokból, meg apró megfigyelések egész láncolatából készítették el, Sedlmayr János építésszel együtt a zsinagóga helyreállításának terveit. A megvalósításkor az építész finom érzékkel különböztette meg az eredeti, továbbá a megismert töredékekből rekonstruált és a csak valószínűsíthető építészeti elemeket. (5. kép) A helyreállítás és a rekonstrukció az 1970-es évek műemlékvédelmének mestermunkája volt, s ezt ő maga is így érezhette. „Talán az Új utcai középkori Ó-zsinagóga feltárására vagyok a legbüszkébb” – válaszolta később egy erre vonatkozó interjúkérdésre, hozzáfűzve, hogy „Annak, s persze másoknak fontos szerepe volt abban, hogy Sopron 1975-ben elnyerte a Műemlékvédelmi Európa díjat”. Aki ma, félévszázaddal azután, hogy helyreállították a zsinagógát, először jár ott, vagy időnként visszatér oda, a zsinagóga térélményéből, a rekonstrukció metódusainak láttatásából és a térhasználat értelmezéséből ma is sokat megérezhet Dávid Ferenc művészettörténészi tudásából és kreativitásából, amelyben partnere Sedlmayr János építész volt.⁸ Munkája a határon innen és túl is elismertséget szerzett számára. Szívesen hívták zsinagóga-feltárások maradványainak értelmezéséhez, csakúgy, mint zsinagóga-helyreállítások szakértőjének, előkészítőjének, építészeti konzultánsnak itthon (Apostag, Mád, Baja, Szeged, Budapest, Rumbach utcai zsinagóga) és a szomszéd országokban is.

Az addig nyomtalanul megsemmisültnek vélt soproni középkori zsinagóga felfedezésével és helyreállításával nemcsak Sopron városa és Közép-Európa nyert egy „új” és ritka, 14. századi építészeti emléket, hanem az épület egy idő után integráns része lett a magyarországi zsidóságról szóló emlékezetnek is. Ő ezt legintenzívebben a tudós főbabbival, Scheiber Sándorral való kapcsolatában élhette meg – akinek tanácsait a zsinagóga helyreállítása kapcsán többször is kikérte, s aki a zsinagógát használó soproniak héber sírkőfeliratait is feldolgozta. Amikor a professzor halála után tisztelői emlékkönyvvel idézték meg alakját, ebben Dávid Ferenc „A soproni zsinagóga föltárását a soával megszakított

⁷ A Tűztorony helyreállításáról, a régi mesterek jeleiről s Dávid Ferenc akkori feljegyzéséről lásd *Kelemen István – Kiss Melinda: A soproni Tűztorony. Történelmi toronykalauz képekben.* Sopron, 2014, 33. (képpel)

⁸ Nem sokkal a helyreállítás után monográfiát írt az épületről: *Dávid Ferenc: A soproni Ó-zsinagóga.* Budapest, 1978. (a kötetben Sedlmayr János a helyreállításról írt), s több mint negyedszázad múlva a 2012-es Soproni Szemle interjújában is érzékletesen beszélt a feltárásról és helyreállításról.

6. kép. A sopronbánfalvi barokk kolostor lépcsője (Galavics Géza felvétele)

magyar zsidó történelem újraéledéseként élte meg” című írásával vett részt.⁹ A soproni Ó-zsinagóga ma, pusztá létezésével lett a kortársi emlékezet része, együtt az utca másik zsinagógájában pár éve „Elfeledett soproniak” címmel megnyílt kiállítással, amely a város és környéke holokausztban elpusztított vagy meghurcolt zsidó családjaira emlékezik.

Soproni éveinek emlékezetes munkája volt a sopronbánfalvi volt pálos kolostorhoz vezető impozáns barokk lépcső rekonstrukciója is. (6. kép) Bánfalván a barokk idején, 1643–1786 között virágzó kolostori élet folyt, s a templom búcsújáró helyként is népszerű volt. A meredek hegyoldalon a hozzá egyenes vonalban vezető lépcsőt a 18. században építették meg, balusztráddal közrefogva és 14 szoborral díszítve. A 19. században azonban előbb a szobrok, majd a század vége felé a balusztrádos lépcsőkörlátok is eltűntek, s csak a folyton javítgatott lépcsők és egy újabb kori téglakorlát maradt. Amikor 1968-ban a lezúduló esőtől az egyik lépcsőpihenő beszakadt s a javításhoz az alépítményt meg kellett bontani, onnan több olyan kőtöredék is előkerült, amelyeket látva Dávid Ferenc feltehetette magának a kérdéseket, hogy vajon e kőtöredékekből rekonstruálható-e az eltűnt barokk lépcső szerkezete és formái, illetve, hogy a teljes rekonstrukcióhoz vajon föllelhetők-e a hajdani szobrok vagy szobortöredékek? Mivel az volt a hipotézise, hogy igen, több éves töprengés és kutatás következett. Neki való feladat volt. Ismét töredékekből és nyomokból kellett egy eltűnt, különleges emléket visszahozni és újrateremteni. Elméleti rekonstrukciót készített hozzá, gyűjtötte a bánfalvi templomban és környékén a lépcsőhöz kapcsolható szobrokat, szobortöredékeket. Intenzív levéltári kutatást folytatott a díszlépcső elkészítésének idejéről s a szobrász személyének meghatározásáról. A lépcső építészeti és kiviteli terveit Nagypál Judit és Sedlmayr János készítette, a szobrok helyreállítását és rekonstrukcióját Kovács György szobrászművész-restaurátor. A lépcső beszakadásától s megbontásától számítva 12 év telt el, amíg az Országos Műemléki Felügyelőség soproni kófaragó műhelyének közreműködésével 1981-re valóságosan is újrászületett a bánfalvi kolostorhegyi szobordíszes lépcső. Mára egyedüli magyarországi barokk példája műfajának.

S közben folyt a soproni városrekonstrukció, benne az ő állandó jelenlétével. Ekkor már gyakran járt Győrbe is, ahol a városban és a Püspökvárban jelentős műemléki munkák vezető résztvevője volt. A magyar műemlékvédelem messze tűnő fénykora volt ez az időszak Magyarországon. Dávid Ferenc ebben jelentős, mintaadó szerepet játszott. Művészettörténeti tevékenységének jellemzéseként bánfalvi munkáját azért mutathattam be ilyen részletességgel, mert a lépcső átadása után megírta a helyreállítás történetét, s közzétette kutatási eredményeit.¹⁰ Közte azt, hogy miképpen határozta meg a szobrász, a bajor származású soproni Schweitzer György személyét más, hitelesen neki tulajdonítható munkái nyomán. Kimutatva, hogy ő és más soproni mesterek hogyan

⁹ In: *Kertész Péter* (szerk.): *A könyvek hídja. Emlékfüzér Scheiber Sándorról.* Budapest, 2005, 211–217.

¹⁰ *Dávid Ferenc: Sopronbánfalva-kolostorhegyi lépcső: Adatok Schweitzer György soproni szobrász működéséhez. Építés – Építészettudomány* 15 (1983/1–4), 55–92. A műemléki szempontból s műszakilag is kitűnően megoldott lépcső- és szoboregyüttest csak három és fél évtized után, 2018-ban kellett felújítani. A művészettörténész szakértő ekkor Nemes András volt.

terjesztették ki tevékenységüket a tágabb környékre is, példaként Sopron kulturális és gazdasági kisugárzásának. A kolostorhegyi barokk lépcső nemcsak egy markáns építészeti jel a 18. század közepéről, hanem mai állapotában is hűen őrzi Dávid Ferenc műemlékes művészettörténész tehetségének példáját.

Ahhoz képest, hogy soproni, Sopron környéki és dunántúli tevékenysége rendkívül gazdag és sokszínű volt, úgy tűnik, hogy soproni éveiben viszonylag keveset publikált. E mögött azonban meg kell, hogy lássuk a műemlékes kutató szakmai etikájának az egyik alapelvét: aki a helyszínen akár szakértői szemlét végez, akár olyan kutatást, amelynek során egy régebbi állapothoz való eljutáshoz el kell távolítani a fölöttük lévő újabb, de szintén információkat hordozó rétegeket, akkor a feltárás során észlelt megfigyeléseket éppúgy, mint az épülettel kapcsolatos kutatásait az utókor (s önmaga) számára dokumentálnia kell. Dávid Ferenc rendkívül lelkiismeretes kutatója volt a műemlékeknek, s a kutatási dokumentációkat példás gondossággal készítette el. De oly sok munkája volt, hogy sokszor már nem jutott ideje arra, hogy ezeket tudományos publikációvá formálja. A tiszteletére 2013-ban, a 73. születésnapjára megjelent kötetben kollégái, barátai megpróbálták kutatási jelentéseit, dokumentációit a legkülönbözőbb helyekről összegyűjteni (a végleges listát összeállító és közlétevő Simon Anna ebben a munkában mintegy harminc segítőnek mond köszönetet).¹¹ Ez egy tematikus jegyzék, esetenként a vele együtt dolgozók nevének feltüntetésével, de önmagában is egy rendkívül impozáns műemlékes kutatói teljesítmény tanúja. Sopronban szinte minden régi utcában, s igen sok házon végzett kutatásokat, közülük, csak a példa kedvéért, egyetlen utca, a Templom utca házszámait említem: a 2, 3, 5 (ebben a házban lakott hosszabb ideig a Dávid család), 6, 9, 12, 15, 16. számú házakon.

De nemcsak Sopronban dolgozott, hanem itteni évei alatt Sopron tágabb környékén is. Csak a helységneveket felsorolva is kitűnik, hogy szakértőként milyen sok helyen fordult meg a műemlékvédelem akkori igényei és követelményei szerint. Hol helyszíni szemlét tartani s arról referálni, hol a felmerülő műemléki problémára megoldást találni, hol pedig a helyszínen kutatást végezni, helyreállításra javaslatot tenni, vagy a Felügyelőség területi felügyelőivel, építészeti, tudományos és restaurátori osztályával kapcsolatot tartani. A helységek, ahol megfordult, s ahová nem egyszer éveken át újra meg újra visszatért: Fertőrákos, Balf, Hidegség, Magyarfalva (1990-től ismét Harka), Nagylózs, Nagycenk, Győr (bencés templom, Kreszta-ház, Zichy-palota, Püspökvár), Kőszeg, Nemeskér, Bük, Fertőd/Eszterháza, Fertőszéplak, Mosonmagyaróvár, Zalaszentgyörgy, Zsira, Csepreg, Lébény, Hédervár és még tovább sorolhatnánk. Kutató művészettörténészként számos helyen egyedül dolgozott, de többnyire régész kollégákkal, Sopronban főleg Gömöri Jánossal, vidéken inkább a Felügyelőség régészeivel együtt. Máskor viszont, legtöbbször Sopronban, de nem egyszer vidéken is, fiatal, műemléki pályájukat kezdő művészettörténész kollégákat hívott, hogy mellette sajátíthassák el a falkutatás módszerét, fogásait, látásmódját. Valóságos professzora volt ennek a tudománynak: tudását nemcsak

¹¹ Kő kövön / Stein auf Stein. Dávid Ferenc 73. születésnapjára. Festschrift für Ferenc Dávid I–II. Szerk. Szentesi Edit, Mentényi Klára, Simon Anna. Budapest, 2013, Vince Kiadó I. 70–114.

egyéni, társkutatói rendszerben, hanem kollektív alkalmakkor, így a soproni műemlékes továbbképzések és az Egri Műemléki Nyári Egyetemen tartott előadásain is szívesen adta át. Hatásáról a 2013-ban születésnapjára kiadott köszöntő kötet szerzői és a 2020. évi „A falkutatás módszertana” konferencia előadói évtizedek múlva is tanúságot tettek.

1982 őszén Sopronból Budapestre jött, s az Országos Műemléki Felügyelőség Tudományos Osztályának helyettes vezetője lett. Feladata az egész magyarországi műemlékállomány műemléki feltárásának és kutatásainak irányítása és felügyelete volt. S ez nemcsak kutatásirányítást, hanem saját kutatói tevékenységének az egész országra kiterjedő helyszíneit is jelentette. A tőle megszokott igényességgel és figyelemmel kezdett az addiginál többször nagyobb volumenű munkába. Másfél év után azonban egy infarktus figyelmeztette, hogy az addigi tempó nem folytatható. Gondos ápolás hosszú hónapjai után kezdetben csak újra dolgozni. Ekkor már második házasságában élt Geskó Judittal, a Szépművészeti Múzeum Grafikai Osztályának művészettörténészevel, s tagja lett az Antik Osztályt vezető művészettörténész, Szilágyi János György múzeumi kollégáiból, barátai-
ból és tanítványaiból kialakult, igen inspiratív szellemi körnek is. Betegségéből felépülve nem a Műemléki Felügyelőségen (amelyet előbb Kulturális Örökségvédelmi Hivatalnak kereszteltek át, majd később megszüntettek) folytatta munkáját. Az MTA Művészettörténeti Kutatóintézetbe Marosi Ernő hívta őt, a budai várban csak néhány utcával arrébb fekvő intézménybe osztályvezetőnek. Ez maradt élete végéig munkahelyi otthona, azután is, hogy a Tudományos Akadémia bölcsészet- és társadalomtudományi intézeteit a budai várból egy ferencvárosi új irodaházba költöztették.

Dávid Ferenc az MTA Művészettörténeti Intézetben bekapcsolódott az ott folyó munkákba. Tanulmányokat jelentetett meg az Intézet folyóiratában, az *Ars Hungarica*-ban, összefoglalást írt a tervezett (de nem befejezett), a reneszánsz korát tárgyaló kézikönyvbe a korszak magyarországi városépítészetéről, főként Sopronban és Győrben szerzett tapasztalataira építve. (Posthumus írása a *Művészettörténeti Értesítő* 2019/1–2 számában jelenik meg.) Részt vett szakértőként, tanácsadóként, dokumentáció készítőjeként az MTA Székház rekonstrukciójában, s Szabó Júliával együtt meghatározó szerepe volt az Akadémiai Képtár teremsorának kialakításában. Dokumentációt készített a budai vár Országház utcai akadémiai épületegyüttese reprezentatív termeinek helyreállításához, s írásai jelentek meg az Intézetben készült *A Magyar Tudományos Akadémia az épített örökség szolgálatában* című kötetben is.

1985-től kezdődően fő tevékenysége lett, hogy részt vállalt az ország jelentős műemlékeinek, különleges reprezentatív építményeinek műemléki kutatásában, restaurálásra előkészítésében s a helyreállítás művészettörténeti megtervezésében. Ahol lehetett, mindenütt végigkísérte a teljes helyreállítást. Állandó konzultánsa volt az építésztervezőknek éppúgy, mint a legkülönbözőbb műfajokban tevékenykedő restaurátoroknak. Ilyen irányú tevékenységéről részletesen beszámolt a Soproni Szemle 2016/1 számában megjelent második interjújában. E rá emlékező írásban a következőkben a soproni éveit utáni időszakról szólok, egyúttal a további soproni és Sopron környéki legfontosabb munkáit is felidézem. A zömmel budapesti és mellette a soproni munkák azonban nem válnak

szét munkásságában, tanulságaik, rekonstrukciós tapasztalataik szervesen illeszkednek koherens életművébe. Ennek két példáját említjük.

Az egyik első, már Budapestről végzett munkája a gödöllői Grassalkovich-kastély műemléki kutatása s az ő meghatározó részvételével a helyreállítása. Több mint két évtizedig tartó nagyléptékű feladat volt ez. Illő az egyik legnagyobb szabású magyarországi 18. századi kastély méreteihez és jelentőségéhez. Csakúgy, mint nagynevű lakóinak, az építető Grassalkovich Antalnak, a Magyar Kamara elnökének, Mária Terézia vendéglátójának, az uralkodó Ferenc Józsefnek, Erzsébet királynénak, majd a kormányzó Horthy Miklósnak nyári rezidenciájához. A soproni évek alatt kialakult műemlékes kutatási módszerrel, sok falkutatással tárta föl a barokk idején már tizenegy szárnyúra bővült kastélyépület építéstörténetét, s a 19. és 20. századi funkcióváltásokhoz kapcsolódó átalakításokat. S ebbe a háború utáni szovjet katonai objektum és a szomorú idősothton igénye és igénytelensége is beleértendő. A cél az volt, hogy kibontsa s újra láthatóvá tegye a gödöllői kastély reprezentatív épületének sokféle funkciót kiszolgáló térrendszerét. Termenként haladt, s mindig gazdag kutatási dokumentációt készített és javaslatokat is a helyreállításhoz. Ezekből dolgozott a tervező építész Máthé Zsolt, s ezekből merített a történész Varga Kálmán *A gödöllői kastély évszázadai* (Budapest, 2000) című kötetében. Dávid Ferenc kreatívan vett részt a belső terek kialakításában, azok élettel való megtöltésében. Kutatási eredményei, elgondolásai szervesen beépültek a kastély múzeumi narrációjába. A gödöllői kastély látogatottsága a kezdetek óta igen jó, s ezt nem csak a kitűnő helyreállításnak, a vonzó múzeumi és kulturális programoknak, a kastély történeti háttérének (különösen a Habsburg jelenlétnek s a „Sissi” kultusznak) köszönheti, hanem szerencsés fekvésének is (közel Budapesthez, egy fejlődő város s egy gazdaságilag sikeres régió közepén, az autópálya mentén). A gödöllői kastély helyreállítása az 1987–2006 közötti időre esik, de öt később, 2008–2010 között is szívesen hívták vissza Gödöllőre. Itt szerzett tapasztalatait örömmel kipróbálta volna Eszterháza kastélyának helyreállításánál, életre hívásánál, de csak részben járt sikerrel.

Még javában folytak a gödöllői kastély helyreállítási munkálatai, amikor Dávid Ferenc egyik következő munkáján a magyar műemlékvédelemben teljesen szokatlan megoldást választott: Lajta Bélának, a modern magyar építőművészet úttörő alakjának 1908-ban megépült budapesti Parisiana mulatóját (az 1920-as évek elejétől már színházszá alakítva), pontosabban annak hajdan merészen modern, de időközben elbontott homlokzatát kívánta helyreállítani. De cseppet sem hagyományos módon, hanem zömmel fényképek alapján. Ennek megvalósítható voltáról meggyőző kutatási dokumentációt adott át a tervező építészeknek, Kőnig Tamásnak és Wagner Péternek.¹² A rekonstrukció 1990–1992 közt készült el.

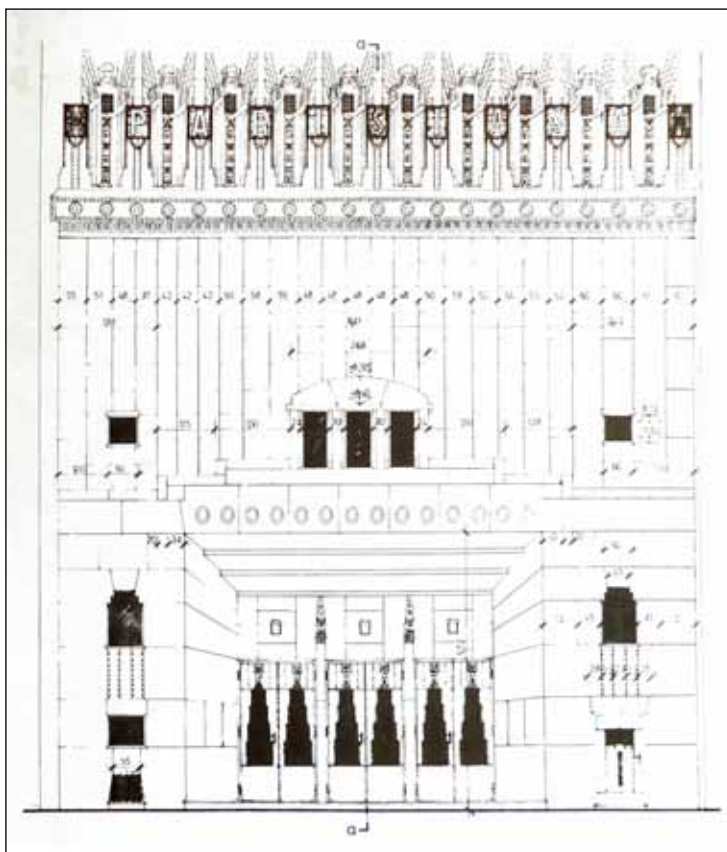
Nem hirtelen ötlettől vezérelve döntött így s ment szembe a hazai műemlék-helyreállítási felfogással. Még 1984-ben, mint az Országos Műemléki Felügyelőségnek a kutatásokért felelős vezetőjeként készített egy elméleti jellegű vitairatot a műemlék-helyreál-

¹² Együttműködésükről, módszerükről, s a kortárs építészeknek a régi épületekhez való korábbi viszonyáról lásd Kőnig Tamás írását ugyanebben a folyóiratomban.

lításról. Érzékelt, hogy a posztmodern építészek is egyre gyakrabban használják a régi építészeti formákat, s ezt a műemlékvédelem számára kihívásként élte meg. Úgy vélte, a műemlékvédelemnek erre reflektálnia kellene. Kevesebb értelmező kiegészítést, s így módon több hitelességet célzott meg, s nem tartotta szerencsésnek, hogy egy helyreállított műemléknél egy annak sohasem létezett állapota legyen a végeredmény. Látszólag nem nagy változások kívánata ez, de valójában a modern műemlékvédelemnek máig élő alapkérdései kerültek terítékre: a „konzerválni és/vagy restaurálni és/vagy rekonstruálni?” kérdésköre, s azoknak az egymáshoz való viszonya és mértéke. 1984-ben Dávid Ferenc részéről változtatást kezdeményezni az addigi több évtizedes gyakorlaton, határozott lépés volt. Nem csoda, hogy vitákat generált. Érdemes ezek közül a Sopronban vele számos alkalommal együtt dolgozó Sedlmayr János akkori reflexiójából idézni: „Szükségesnek tartom – írta –, hogy a tervező építészek megfelelő ismeretekkel rendelkezzenek az elpusztult emlékek elméleti rekonstrukciója terén, de ne az legyen a „rekonstruktori működés”. A gyakorlatban csak hitelesen elvégezhető visszaállítás van. Papíron természetesen elvégezzük az elméleti rekonstrukciót továbbra is, de a fénykép alapján, rajzok alapján, leírás alapján elpusztult részek (épületek) vissza nem állíthatók! Másolat, panoptikum felépítése nem a műemlékvédelem területe.” Hozzászólása elején ugyanakkor azt is megjegyezte, hogy „Egy elméleti munka és a megvalósult gyakorlat összehasonlítása igen nehéz, majdnem lehetetlen. Talán nem is igazságos: munkák nélküli elmélet általában jobbnak tűnik eleve. Jó lenne, ha az új (posztmodern) elveken nyugvó műemlék-helyreállításoknak egy-két példáját már láthatnánk is, ehhez szívesen kijelölhetnék néhány kisebb értékű emléket.”¹³

Végül nem volt szükség a „kijelölésre”, az élet hozott Dávid Ferenc számára már az 1980-as évek közepén olyan feladatot, amelyen elképzelését és felfogását a gyakorlatban is megvalósíthatta, az említett Parisiana színházépületének helyreállítása és ennek részeként hajdani homlokzatának rekonstrukciója révén. (7. kép) Nem egyszerű, csak régi fényképek után készült másolat lett ez. Dávid Ferenc klasszikus műemléki kutatási módszerekkel kereste az elpusztult főhomlokzat kialakításakor használt anyagok és formák maradványait. Lajta Béla 1908-ban a Parisiana szinte teljesen síkban tartott homlokzatát márványlapokkal burkolta, s attikaként tíz, vörösrézből domborított kerubfigurával koronázta. A nagyméretű, álló kerubfigurák egy-egy üveggel lezárt keretet fognak közre, bennük a PARISIANA betűi világítottak. Dávid Ferenc az előcsarnok padlózatából azonosította a homlokzat egy eredeti megmaradt kőlapját, amelyet a geológusok carrarai márványként határoztak meg. Az 1980-as évek végén Carrarába mentek ők is, hogy a homlokzatrekonstrukcióhoz fényesre csiszolt kőlapokat hozzanak. Az épületet koronázó fémszobrokhoz pedig annak padlásterét kutatta át, s ott a rézkerubok maradványaira

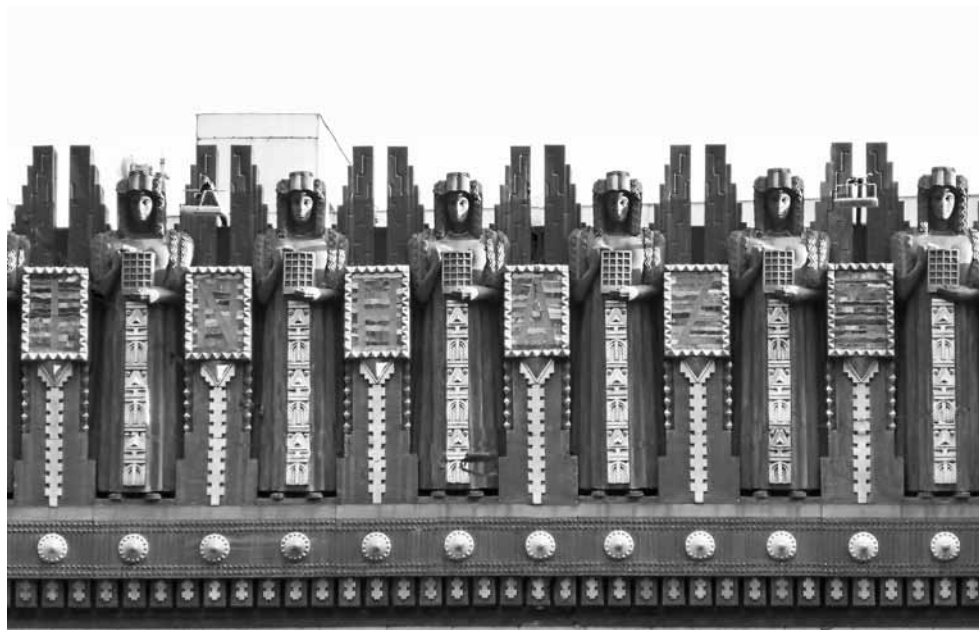
¹³ Dávid Ferenc 1984 november 24-én Pécsen tartott előadást az OMF egyik ottani ülésén. Sedlmayr János december 16-án írásban szolt hozzá, később Horler Miklós is, s ezután a Hivatalon belül további állásfoglalások születtek. Noha ezek akkor nyomtatásban nem jelentek meg, de a műemlék-helyreállítások kérdéskörében jól tükrözik az országos hatáskörű hivatal építészeinek sokban hasonló felfogását. Közzétételükre azonban csak 14 évvel később került sor, amikor Bardoly István a Magyar Műemlékvédelem X. kötetében (1996) az akkori viták és állásfoglalások szövegét „Vita a műemlékvédelem elveiről és módszereiről” címmel megjelentette.

7. kép. Lajtha Béla: A Parisiana (1908) homlokzatának rekonstrukciós rajza (Máthé Géza, 1987)

bukkant. Ezek a réz anyagán túl megmutatták a megmunkálásuk és illesztések módját is. Mellettük Tiffany üvegdarabokat találtak, amellyel a PARISIANA betűket befoglaló réz-dobozokat fedték be. A Parisiana másolattal történt homlokzatrekonstrukciója tehát az eredeti anyagok ismeretében készült (8. kép). Akár azt is mondhatnánk, formailag hűen ahhoz a műemlékfelfogáshoz, hogy a műemlék egyik esszenciális lényege, hogy anyagában őrzi a múltat, s egyúttal megformálásában is, amely ez esetben a 20. század eleji mesterségbeli tudás még ma is élő hagyományának alkalmazását jelentette.

Mégis, amikor 1991-ben a Parisiana rekonstrukciója elkészült és az OMF Építészeti Múzeuma kiállításon mutatta be az épület múltjának, történetének és helyreállításának dokumentumait, Dávid Ferenc a kiállítás katalógusába írt tanulmányában – pályájának egyik leginvenciózusabb építészeti esszéjében –, így tette föl a kérdést: „Tekintható-e az Arany János Színház homlokzata Lajtha Béla műve reinkarnációjának? A válasz bizonytalan, nemcsak az építőanyag új volta és a részletek eltérése miatt. Végülis, új műalkotás született itt, amelyben a mai alkotó szándéknak része volt a mintához való szigorú ragaszkodás, a tu-

8. kép. Lajtha Béla: A Parisiana (1908) oromzatának rekonstruált szobordíszje (1992)
(Galavics Géza felvétele)

dományos és műipari eszközök lehető legteljesebb felhasználása.”¹⁴ Az „új műalkotás” nemcsak a bravúros homlokzat-rekonstrukcióra áll, hanem természetes módon az egész színházfelújításra. König Tamás és Wagner Péter építészek Lajta Béla architektúráját tiszteletben tartva a homlokzat mögött a színház egész előcsarnokát teljes mértékben kortárs építészeti eszközökkel alakították ki, formálták egységgé a színház többi belső terével. Azért írhatta Dávid Ferenc a kiállítás katalógusában: „Az Arany János Színház, ha egyszer műemlékké lesz, sajátos, 20. század végi építészeti mondandója miatt, tehát saját jogán lesz az.”¹⁵

Dávid Ferenc pályáján a Parisiana rekonstrukciója a műemlék-helyreállításról vallott felfogásában nemcsak új irányt jelentett, de új lehetőségeket és tapasztalatokat is hozott. Elsősorban abban, hogy az utolsó bő száz esztendő régi épületeinek helyreállítására a régi épületekre a korábbiaknál sokkal több empátiával tekintő kortárs építészet képviselőit nyerte meg. Akár arra, hogy ahol lehetett, az épület eredeti állapotát, – amelyet az idő és az ízlésváltozás, vagy egyszerűen az érzéketlen beavatkozások megváltoztattak –, másolatokkal állítsák vissza, akár arra, hogy ha visszaállítani már nem lehetett, mert nem állt

¹⁴ Dávid Ferenc: Tisztelgés Lajta Béla emlékének – a Parisiana újjáépítése. In: A Parisiana újjáépítése. Az OMF Magyar Építészeti Múzeumának kiállítása, Budapest, 1991.

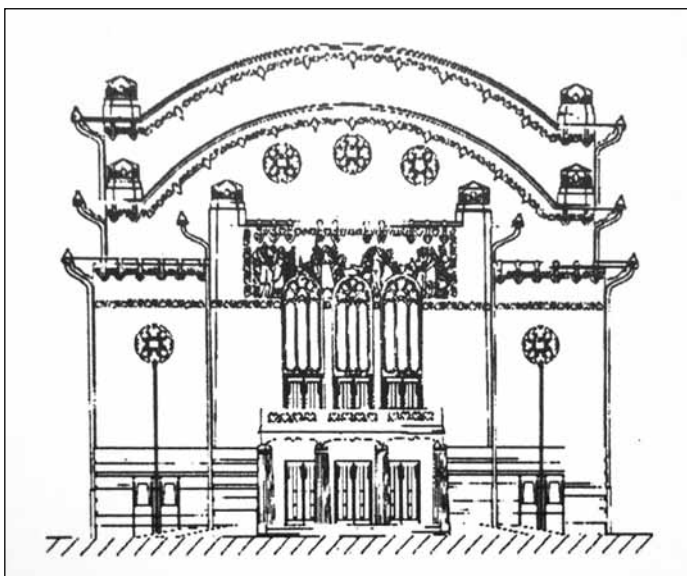
¹⁵ Uott. A színházat egy ideig Arany János Színháznak, ma pedig Új Színháznak hívják.

rendelkezésre elegendő információ, ott reflektálva a régi épület stílus- és formajegyzeire, kortárs építészeti eszközökkel teremtsenek új harmóniát a régi épület külső képén és belső tereiben is.

A soproni színház 1992-ben történt felújítása és modernizálása klasszikusan ilyen típusú feladat volt. Csak sokkal összetettebb, mint a Parisianáé. A soproni színház ugyanis akkor már több mint 150 éves múltra tekinthetett vissza, s ezalatt többször is átépítették. A felújítás előkészítéseként Dávid Ferenc a soproni színházépülete(ek)ről igen gazdag dokumentum-anyagot gyűjtött össze, tervrajzokat, költségvetéseket, művészek és mesterek számláit, fényképeket és sajtóbeszámolókat a 19. század első évtizedeitől kezdve, a különböző tervezett és megvalósított átépítéseken át egészen az 1992. évi helyreállításig. Sopron színháza ma is azon a helyen áll, ahol 1840–1841-ben a bécsi Franz Lössl terve szerint megépítették. Öt-tengelyes homlokzatú, erkéllyel díszített klasszicista színház volt, s homlokzatát háromszögű timpanon zárta. Egykori szobraival, Thália istennővel s két oldalán Tragedia és Comedia alakjával a soproni Múzeum-kertben találkozhatunk. A régi színház megépítésével a mai Petőfi téren, együtt a Kaszinóval és a Széchenyi tér kialakításával, a belváros falain kívül tágabb, szélesebb és máig jól funkcionáló köztereket hoztak létre.

A 19. század elején, első felében Magyarország jómódú s erős polgári hagyományokkal rendelkező városaiban klasszicista színházak egész sora épült meg. Közülük azonban alig akad, amelyik korunkig fennmaradt. A 19. század utolsó harmadában és a századfordulón a gazdasági fellendülés, valamint a színházaktól elvárt új technikai és reprezentációs igények miatt a gazdagabb városok sorra lecserélték a régi színházakat. Nagyobbra, fényesebbre, modernebbre. A legtöbbet a Fellner és Hellmer bécsi építészpáros, az Osztrák-Magyar Monarchia legfőlkapottabb színház-specialistái tervezték, Bécstől Budapesten (Vígshízház, Operettszínház), Kecskeméten, Szegeden, Nagyváradon és Kolozsváron át egészen Odesszáig az egyik irányban, s a másikban Brünntől Salzburgon, Prágán és Zürichen át egészen Augsburgig. A historizmus gazdag eszköztárával dolgoztak, részben barokk beütésekkel, sok aranyozott architektúrával, bíborszínbe öltöztetett nézőterekkel, ugyanakkor modern, ma is jól funkcionáló belső terekkel. 1909-ben a soproniak is először hozzájuk fordultak, de mert ők éppen nem érték rá, ezért egy fiatal magyar építész, a 32 éves Medgyaszay Istvánt bízták meg a színház átalakításának tervezésével.

Medgyaszay a szecesszió képviselője volt, Lechner Ödön tanítványa, de hozzá képest új formákat, új struktúrákat, új anyagokat s új megoldásokat keresett. Egyszerre volt a modernitás képviselője, új építészeti anyagok, formák és technikai újítások felhasználója, ugyanakkor szívesen nyúlt vissza a gótika és az erdélyi népművészet tagoló és díszítő elemeihez. A soproni színház épületén művészetének ezek a karakteres forrásai mind megtalálhatók voltak. A színházépület tömege, annak tagolása a klasszicista színház elődjét követte, de építési anyagként igen kreatívan használta a vasbeton teljesen új lehetőségeket kínáló anyagát is. Ebből emelte nemcsak a színházépület tömegét hordozó falakat, hanem a nézőtér nagy fesztávolságú, légiesen könnyű és kecses boltozatát is. Ezt a magasban betonból formált rozetták törték át s felülről modern, a gyöngyös fehér párták ihlette

9. kép. Medgyaszay István: A soproni Városi Színház homlokzatának rekonstrukciós rajza.
König Tamás – Wagner Péter, 1992

csillárok szórták a fényt. A páholy és karzat mellvédjeit pedig az építész a népművészettől inspirált, rátétdíszes, szövött átvetőkkal tagolta. Mindezeket Dávid Ferenc kutatásaiból, a megmaradt tervekéből és régi fényképekről tudjuk, mert a Soproni Színházat 1969–1975 között alaposan felújították. Az akkori közízlés azonban a szecessziós építészetre még fenntartásokkal, sőt néha ellenszenvvel tekintett.¹⁶ A soproni színház „modernizálása” akkor azt is jelentette, hogy Medgyaszaynak éppen azokat a színházépület homlokzatainak és belső tereiben alkalmazott jellegzetes építészeti és díszítőelemeit változtatták meg és tüntették el, amelyekkel újraértelmezte vagy kiváltotta a tömeg- és tértagolás hagyományos formáit. A színháznak ez az új formája szokatlanul gyorsan elavult, s már negyedszázad múlva, 1992-ben ismét fel kellett újítani. A kiindulópont ugyan a színház szcenikai lehetőségeinek modernizálása volt, de ennek kapcsán a színház épületének egészét kellett tekintetbe venniük, annak múltjával együtt. A megbízást a König Tamás – Wagner Péter építészpáros kapta meg (talán nem függetlenül attól, hogy a pesti Parisiana rekonstrukcióját nagyon sikeresen oldották meg). Ez esetben is Dávid Ferencsel dolgoztak együtt. Ő a Parisianánál még gazdagabb dokumentációt állított össze a soproni Medgyaszay-színházról. S ebben a tervekben, a megbízásokon, a kifizetésekben és fényképeken túl sok

¹⁶ Medgyaszayról az építész Kathy Imre 1974-ben ugyan már adott ki egy kismonográfiát, de a történeti Magyarország századfordulós építészetét, építészeti és munkásságukat csak ekkor kezdték el gyűjteni Makovecz Imre kezdeményezésére tanítványai, Gerle János és Kovács Attila. Gazdag tartalmú könyv csak 1990-re született belőle s lett azután máig hasznos kiindulópontja a további kutatásoknak. Gerle János – Kovács Attila – Makovecz Imre: A századforduló magyar építésze. Budapest, 1990.

10. kép. „A színjátszás és a művészetek” (1909). Rekonstruált sgraffito (1992) Medgyaszay István soproni színházának homlokzatán (Galavics Géza felvétele)

információt kapott az egykorú építészeti szaklapok méltató írásaiból csakúgy, mint az 1909-es év soproni sajtójából. A helyi lapok rendszeresen és részletesen beszámoltak a színházépítés állásáról. Medgyaszay szívesen nyilatkozott nekik, s szinte előkészítette a színház közönségét a korábitól gyökeresen eltérő modern színházépület elfogadására.

Az építészpáros és művészettörténész a gazdag dokumentációs anyag s a színházról még fellelhető töredékek alapján döntött úgy, hogy a felújítást Medgyaszay István 20. századeleji színházépületének rekonstrukciójával végzi el. (9. kép) A megmaradt részletek mellé az eltüntetett részeket fotók és tervek alapján – ha elegendő forrás állt rendelkezésre – modern és hiteles kópiákkal pótolták. Ezek határozták meg a rekonstrukció alapkarakterét, különösen a főhomlokzatát, amelynek domináns eleme az újraalkotott széles, figurális sgraffito, s az ablaknyílásokba visszaépített mérműves tagolóelemek lettek. (10. kép) Ahol pedig a pontos részletformák nem voltak ismertek, mint például a csillároknál vagy az erkélyek homlokzatának szövött textil átvetőinél, ott kortárs iparművészek az eredeti alkotások művészi hatását felidéző modern változatokat készítettek. Az új közönségforgalmi tereit viszont a Medgyaszay-rekonstrukcióhoz kellett hangolni, s ezt az építészpáros itt is főként belsőépítészeti eszközökkel érte el.

Medgyaszay István 110 évvel ezelőtt megépült színházának 1992-ben történő visszanyerése máig érvényes példája a posztmodern építészet kihívásaira jól reagáló, az eredeti épület értékeit hiteles módon megőrző műemléki teóriának és praxisnak. S annak tanúságtevője is, hogy a pesti Parisiana hasonló rekonstrukciója nem egyszeri alkalom volt, s hogy a műemlékvédelemben, ha mértéktartással és komolysággal járnak el, helye és értéke van annak, hogy az utolsó bő száz esztendő még meglévő épületeinél a később elpusztult vagy átépítéskor eltűnt részleteket modern másolatokkal helyettesítsék. E metódus elméleti megalapozásában és gyakorlati megvalósíthatóságát tekintve Dávid Ferencnek meghatározó szerepe volt. A Soproni Színháznál sikerrel valósították meg az alkotóknak azt a célkitűzését, amelyet 1993-ban Dávid Ferenc a színház rekonstrukciójának befejezésekor így fogalmazott meg: *„Mindezzel mintegy új esélyt adunk a századelő kiváló építészenek, hogy művét az immár távolibb utókor értékelhesse, s kivonhassa a divat*

*hullámveréséből.*¹⁷ A művészettörténésznek ezt a zárómondatát abból a kitűnő kiállítási katalógusból idézzük, amely a színház átadása után az Országos Műemlékvédelmi Hivatal budai Táncsics Mihály utcai székházában az Építészeti Múzeum által rendezett kiállítást kísérte, s egy rövid időre áthoztak a soproni színházba is. Dávid Ferenc a várostörténetbe ágyazva írta meg a színházépület történetét, érzékletesen elemezte Medgyaszay művészi megoldásainak eredetiségét, csakúgy, mint magát a rekonstrukciót.¹⁸

A gyökeresen megújult soproni színházat közel három évtizede vette birtokba a város szintársulata és közönsége. Otthonosan érzik magukat benne, megszokták és megszerették. De talán nem feltétlenül tudatosodik bennük, hogy a magyar szecessziós építészet egy különleges, külső megjelenésében, belső tereiben, megvilágításában, szín- és formavilágában tudatosan megtervezett s egymásra hangolt világába lépnek be. Ha ezt érzékeli is, de valós információjuk nemigen lehet róla. A város közönsége és színészei megérdemelnék, hogy Dávid Ferencnek a soproni színházról szóló kitűnő elemzését új illusztrációkkal, új kontönsben, kissé a mai igényekhez igazítva megjelentessék. A soproni színház rekonstrukciója Dávid Ferenc itteni műemléki munkásságának az egyik legjelentősebb és sokak által látogatott emléke.

Dávid Ferenc ezután részt vett a budai várban az 1867–1944 közt Magyarország miniszterelnöki székhelyéül szolgáló Sándor-palota rekonstrukciójában. A Sándor grófok 1806-ban megépült palotájának, a későbbi miniszterelnöki rezidenciának belső tereit az 1870-es években Ybl Miklós historizáló, 1928-ban pedig Hikisch Rezső neoklasszicista stílusban építette át. A második világháború végén a palota súlyos károkat szenvedett. Helyreállítását többször is megtervezték (különböző funkciókkal számolva), de magára a rekonstrukcióra csak azután került sor, hogy a rendszerváltás után a kormány úgy döntött, újra a Sándor-palota adjon helyet a miniszterelnökségnek. Ehhez már 1993–1994 között készültek tervek, s a régészeti feltárások után 1999-től megkezdődött a palota helyreállítása is. Az építészeti terveket Potzner Ferenc, a belsőépítészeti terveket Pazár Béla és Magyarai Éva készítették. Dávid Ferencsel az élen kitűnő művészettörténész csapat (Batári Ferenc, Sinkó Katalin, Farbak Péter, Basics Beatrix) adta hozzá szakterületének legjobb tudását. Nem klasszikus műemlék-helyreállítás volt ez, hiszen a fő falakon kívül az épületből alig maradt valami. De maga az épület, mivel a kiegyezés óta a magyar alkotmányosság és önállóság meglétének, működésének rendkívül erős szimbolikus helyszíne volt, 20. század végi helyreállítása a politikai és szimbolikus kontinuitás megtestesítője lett.

Amikor 2002-ben a munkálatok befejeződtek, az Akadémiai Kiadó gondozásában önálló kötet készült a palota történetéről. Építészeti és politikai jelentőségéről, háborús pusztulásáról, a helyreállítás szempontjairól és megvalósításáról, csak úgy, mint reprezen-

¹⁷ A soproni színház 1838–1909–1963–1992. Az OMvH Magyar Építészeti Múzeumának kiállítása, Budapest 1993. A tanulmányt írta Dávid Ferenc, a katalógust tervezte és szerkesztette Kónig Tamás és Wagner Péter. A színházrekonstrukcióról Kónig Tamásnak e folyóirat számára készített írásán túl lásd még *Turbuly Éva*: Új utakon i.m. 86–88.

¹⁸ A kiállításról s a katalógusról *Vadas Ferenc* írt kritikát. Műemlékvédelmi Szemle 1993/1, 127–137.

tációs tereiről és berendezéséről is.¹⁹ A kötet szerzői a helyreállításban résztvevők voltak, s a különböző témakörök közt Dávid Ferenc neve fordul elő leggyakrabban. Ő jegyezte, Magyarai Évával és Pazár Bélával együtt, kötetük bevezetőjét, amelyben már a címadással is – „Helyreállítás, rekonstrukció, újjáépítés?” – érzékeltetni kívánták, hogy munkájuk összetettségét nem lehet egyetlen fogalommal leírni. Valójában e három fogalom mindegyike ráillett munkájukra, de csak együtt. Ugyanis mindegyik szerepet kapott a helyreállításban, csak az épület különböző részein más és más volt az egymáshoz való arányuk. A helyreállítás során kiemelt figyelmet kaptak a háború előtti miniszterelnökség reprezentatív terei, mivel ezekben zajlottak a politikai és közéleti nyilvánosság eseményei. Ezért maradt róluk rengeteg fotó, képes és szöveges híradás, filmfelvétel. Ezek, a néhány megmaradt régi tervrajzzal s építészeik más épületekben még látható megoldásaival együtt, elegendő információt szolgáltattak a belsőterek rekonstrukcióihoz. Ugyanígy zajlott a reprezentatív, a háború előttihez hasonló termek „felöltöztetése” is. Damaszt tapéták, különleges parketták, függönyök, bútorok (eredetiek is és múzeumi minták után készült másolatok vagy akár hozzájuk illeszkedő kortárs alkotások) tették teljessé az összképet. Továbbá a főbb terek díszül szolgáló, újonnan kialakított kép-program, amelyet Magyarország jeles politikai szereplőit, jellegzetes tájait, az ország allegóriáit ábrázoló, főként múzeumi festményekből állítottak össze. A belső terekben az építészekkel, valamint Batári Ferencsel (bútor és szőnyegek) és Sinkó Katalinnal (a múlt és jelenkori képi reprezentáció), továbbá a helyreállításban közreműködő művészekkel és mesterekkel való együttműködés koordinálását jelentős mértékben Dávid Ferenc végezte. Aki ma a köztársasági elnöki palota belső tereit – a TV-közvetítéseken s a képes sajtóhíreken túl is – szeretné látni, annak évente egyszer vagy kétszer erre lehetősége nyílik. Aki magáról a helyreállításról, annak igen összetett és bonyolult feladatairól szeretne többet megtudni, annak egy virtuális séta keretében „A Sándor-palota írásban és képben” című kötet nyújt részletes információt.

Miközben folytak a Sándor-palota helyreállítási munkálatai, Dávid Ferenc már foglalkozni kezdett a fertődi/eszterházai hercegi kastélynak, Esterházy Miklós rezidenciájának kutatásával. A magyarországi barokk művészet egyik fő művének, fénykorában, a 18. század második felében nagy híre volt Európában. Főként a nagyszabású kastély-együttes, az épületrészek fejedelmi berendezése, pompás ünnepségei és Haydn zenéje okán. A 19. században a hercegi család által eléggé mellőzött kastélyt a század végén ugyan felújították s élettel töltötték meg, de a háború végén, 1945 tavaszán teljesen kifosztották. Belső terei elpusztultak, épületét s környezetét lezüllesztették. A gondokat csak tetézte, hogy a magyar arisztokrácia az első világháború után messze nem volt olyan nyitott – mint korábban a millennium táján – abban, hogy a kastélyaikban összegyűjtött műkincsek művészettörténész szakemberek megismerhessék, még inkább, hogy lefényképezhessék. Így azután, mikor a kastélyok berendezését, díszeit a második világháború végén kirabolták, széthordták, azt sem lehetett pontosan tudni, mi minden ment veszendőbe. Eszter-

¹⁹ A Sándor-palota írásban és képben. Főszerk. Sinkó Katalin, Budapest, 2003.

11. kép. Fertőd/Eszterháza kastélya madártávlatból (Steiger Ákos felvétele)

háza kastélyáról ugyan készült több, interieur-jellegű fénykép 1894 táján és 1940 körül (ez utóbbiak Diebold Károly felvételei a Soproni Múzeumban), s ezekkel Dávid Ferenc a belső terek rekonstrukciója során dolgozott is. De például a soproni művészettörténész Csatkai Endre, aki az 1930-s évektől szisztematikusan dolgozta fel a trianoni határ mindkét oldalán (a régi) Sopron vármegye műemlékeit, a háború előtt nem jutott be a kastélyba. Azután pedig már csak a kifosztott épület állapotáról referálhatott.

Eszterháza helyreállítását az 1950-es évek végén kezdték meg Rados Jenő vezetésével. 75 évvel a háborús pusztítás után még ma is tart. (11. kép) Helyet adott egykor mágnesesítő kutatóintézetnek, szakközépiskolának, szálláshelynek, használta a helyi Tsz, kezelője volt sokáig a Kutatóintézet, egy ideig a Soproni Egyetem, a Műemlékek Állami, később Nemzeti Gondnoksága, majd annak megszűnése után, most éppen az „Eszterháza Kulturális, Kutató és Fesztiválközpont Közhasznú Nonprofit Kft”. Az 1960-as évektől a kastélyépületet rendezettebbé tették, a középső szárnyban több terem helyreállítottak, s kastélymúzeumként rendezték be, vezetője Bak Jolán volt. Figyelmet fordítottak a kastély parkjára, s ebben Mócsényi Mihály és Örsi Károly játszottak meghatározó szerepet. A kastélyról vezetőket, képes albumokat jelentettek meg, igyekeztek kiszorgálni látogatóikat.

Amikor Dávid Ferenc 1997-ben a fertődi Esterházy-kastély történeti kutatásánál, mint a falkutatás konzulense és a helyreállítás szakértője a képbe került,²⁰ már több évtizede megjelent a hercegi udvar ünnepeiről, zenei és színházi életéről Horányi Mátyás ma is élvezetes „Eszterházi vigasságok” című könyve (1959), 1955-től kezdődően pedig Valkó Arisztid sorra adta közre az Országos Levéltár Esterházy anyagából összegyűjtött adatait. De a helyszínen, Eszterházán, a kastélyban, a kastély-együttes többi épületén s a parkban, a fényes múlt materiálisan meglévő maradványain egyikük sem kutatott. Mindezt együtt a tájépítész (és muzeológus végzettségű) Mőcsényi Mihály kezdte el, már a helyreállítás éveitől. Eredményeit 1998-ra „Eszterháza – fehéren, feketén” címmel könyvvé formálta, s igen gazdag mellékletekkel látta el (ezernél több levéltári forrás, képek, térképek, útleírásokat, tanulmányok).²¹

Könyvét Dávid Ferenc gondosan áttanulmányozta, s 1999-ben alapos ismertetést és kritikát írt róla.²² Igazán ezzel kapcsolódott be intenzívebben az Eszterháza-kutatásokba. Következésképpen gyűjtötte magáról az épületről, az épület falairól leolvasható megfigyeléseket, s összevetette a kastélyról és környezetéről készült térképekkel, felmérésekkel, fotókkal, leírásokkal. Mint mindig, most is szisztematikusan dolgozott. Először az egész eszterházai kastély-együttes középpontjának, magának a hercegi kastélynak a 18. századi történetét, térrendszerét, térhasználatát kívánta rekonstruálni. Figyelmét kezdetől kiterjesztette a kertre, a parkra, a melléképületekre s az egész településre. Számára 1997-től a fertődi az Esterházy-kastély kutatásában igen intenzív időszak következett. Egy évtizeden keresztül szinte minden évben készített Eszterháza műemléki kutatásának valamely részletéhez dokumentációt, néha egy évben többet is. Volt, amelynek eredményeit előadásra vagy tanulmányokká is formálta. Nemigen akadt pályáján – Sopronon kívül – még egy olyan évtized, ahol egyetlen témának ilyen sokoldalú figyelmet szentelt volna. Különösen azután, hogy 2001-ben a Műemlékek Állami Gondnoksága vette át Eszterháza kastélya és kertje helyreállításának feladatát. Kutatási dokumentációkat adott le számukra a kastély díszudvari homlokzata, patkószárnai s a Narancsház falkutatásához, s állandó konzultánsként figyelemmel kísérte műemlékes kollégák (Bartos György, G. László Judit, László Csaba) falkutatásait.²³ Összeállította a kastély oldalszányaiban és patkószányaiban található helyiségek funkcióiról szóló, a falkutatásokat is segítő dokumentációját (2001–2002). A kastélyegyüttes jövőjével kapcsolatban nagyobb távlatok-

²⁰ 1997-ben készítette el az első Eszterházáról szóló művészettörténeti dokumentációját az Állami Műemlékhelyreállítási és Restaurálási Központnak a megbízásából. Lásd Kő kövön i.m. I. 108.

²¹ *Mőcsényi Mihály: Eszterháza fehéren – feketén.* Budapest, é. n. [1998], CD-melléklettel.

²² *Dávid Ferenc: A fertődi Esterházy kastély építéstörténete. Megjegyzések Mőcsényi Mihály könyvének megjelenése után.* In: *Romantikus kastély. Tanulmányok Komárik Dénes tiszteletére.* Szerk. Vadas Ferenc, Budapest, 2004, 109–119. Kéziratát 1999-ben adta le.

²³ Dávid Ferencnek a fertődi Esterházy-kastély kutatásához készített dokumentációit és tematikus konzultációit összesítve lásd a tiszteletére 2013-ban kiadott kötetben. Kő kövön, i.m. I. 109. (Összeállította Simon Anna.) Az akkortájt Fertődön folyó munkálatokról lásd még ugyanabban a kötetben (II. 85–106) *Alföldy Gábor* tanulmányát, aki 12 éven át a MÁG főkertészeként igen sokat tett azért, hogy a kastély kertje is megújuljon.

ban gondolkodott. 2002 őszén leadta „A fertődi Esterházy kastély jövődő múzeumának programjavaslatát”, s még előtte 2001-ben, a MÁG felkérésére készített nagyszabású kutatási tervét „A fertődi kastélyt, kertet és parkot, a kastély melléképületeit és a kastélytelepülést, valamint a hercegi udvar struktúráját és működését illető tudományos tervének vázlata” címmel. Meggyőződése volt, hogy az 1945-ben teljesen kifosztott kastély restaurálásában és újrakezítésében, a nagyszámú üres terem berendezésében, csak akkor lehet jó eredményeket elérni, ha a falkutatások mellett, a kastély és a kert kiépítéséről, reprezentatív és lakótereinek kialakításáról komoly tudományos kutatások folynak. Hasonlóképpen az építető Esterházy Miklós igényeiről, mintaképeiről, térhasználatáról, ünnepeiről s eszterházai kastélyának az életében játszott szerepéről is.

A kutatások és az orientáló dokumentációk készítése mellett Dávid Ferenc három jelentős tanulmányt is írt az eszterházai kastélyról és környezetéről. Az elsőt, 1999-ben, még előadás formájában az MTA Művészettörténeti Intézet jubileumi ülésén mutatta be. Ez a kastély középső részéről, díszlépcsős traktusáról szólt, s 2000-ben az Intézet folyóiratában, az *Ars Hungaricában* jelent meg.²⁴ Teljesen újszerű volt közelítésmódja. A legdíszebb termeket és lakosztályokat magában foglaló kastélyrész elemzésében a 19. századi (még a kifosztás előtti állapotot tükröző) kastély-inventáriumból indult ki. Összegyűjtötte a termekről készült valamennyi régi fényképet. Meglepően kevésre bukkant. A sokszobás főépület emeletéről mindössze öt, a fölszintes részről hat teremről maradtak csupán felvételek. Sorra vette a termek különleges belső kiképzését, amelyek a herceg fejedelmi rangját és gazdagságát reprezentálták: egész falakat beborító pannók, brüsszeli gobelinek, távol-keleti lakktáblák, beépített apró képekkel falburkolatok, stukkókkal díszes termek, a díszteremben szobrok és mennyezetkép, s mindenütt a szobákban párizsi luxus-bútorok és a legjobb keleti és európai műhelyekben készült különleges porcelánok. Még a *Sala terrena* kagylós fülkével, színes stukkóindákkal, szökőkutakkal s a hatást fokozó tükrös hátterekkel kialakított grottáiban is. Dávid Ferenc tanulmányának fő erénye, hogy nemcsak bemutatta, hanem egy jól karakterizált egységben is láttatta a hajdani pompa részeleleit. Ugyanakkor elhelyezte Eszterháza kastélyát a hatalmas Esterházy domínium nagy, meghatározó épületekkel kijelölt reprezentációs terében. A hegyre épült fraknói vár a család ősi múltját testesítette meg, a saroktornyos korabarokk kismartoni kastély a család 17. század eleje óta állandó székhelyét, s a harmadik volt Eszterháza hercegi pompájú nyári kastélya, amely a másik kettővel a háttérben lehetett a magas szintű udvari élet fényűző színtere. Dávid Ferencnek ez a munkája is magisztrális írás volt. Okkal kapta meg érte az MTA Művészettörténeti Bizottságától a 2000. év legjobb művészettörténeti tanulmányáért járó *Opus mirabile*-díjat. A téma folytatását, a kastély patkó- és oldalszárnyainak hasonló módszerű elemzését 2002-ben adta ki, az

²⁴ Dávid Ferenc: Eszterháza belső terei. In: *Ars Hungarica* 2000/1, 73–95. 1999-ben e sorok írója ugyanezen a konferencián Dávid Ferenc kérésére áttekintést készített „Eszterháza 18. századi ábrázolásai – A kép mint művészettörténeti forrás” címmel, amely nyomtatásban is az övével együtt jelent meg (*Galavics Géza*, *Ars Hungarica* 2000/1, 37–71).

12. kép. Dávid Ferenc a fraknói vár kapujánál az Esterházy Levéltárból jövet, 2010
(Galavics Géza felvétele)

akkor folyó falkutatások eredményeit is felhasználva.²⁵ Ugyancsak 2002-ben készült el írása „Esterháza települése, épületei és kertjei a 18. században” címmel a Fertőd község által szervezett tanulmánykötetbe.²⁶ Impozáns publikációs tevékenység volt ez néhány év alatt Eszterházaról (bár megjelentetésük, tőle függetlenül, néha éveket váratott magára).

Közben 2002 őszén hozzájárult az általa felvázolt kutatási terv megvalósításához, s a MÁG és az MTA Művészettörténeti Intézet közös rendezésében konferenciát szervezett a Magyar Tudományos Akadémia kongresszusi termébe. Ennek egyik szekciója a kastélyllyal és a kerttel foglalkozott. Ő Eszterháza 1945-ben elpusztult pannós szobáiban Watteau kompozícióinak reminiscenciáit mutatta ki, magam Eszterháza újabb látképeivel és

²⁵ Dávid Ferenc: A fertődi Esterházy kastély történeti helyiségkönyve: funkciók és falburkolatok. *Ars Hungarica* 2002/2, 237–320.

²⁶ Megjelent a Fertőd, Süttör–Esterháza évszázadaiból című kötetben. Szerk. Bertha János. H. n. [Győr], 2006, 220–229. Ennek kéziratát 2002-ben adta le.

térképeivel foglalkoztam, a két tájépitész/kerttörténész, Fatsar Kristóf és Alföldy Gábor pedig a kastély kertjének egy-egy fejezetével. Mind a négyen tovább is foglalkoztunk az eszterházai rezidencia történetével.

Dávid Ferencnek az eszterházai kastélyegyüttes kutatásáról alkotott koncepciója szerint elengedhetetlen volt, hogy az Országos Levéltárban és a Széchényi Könyvtár Zeneműtárában őrzött, Eszterházáról szóló iratok mellett a fraknói várban őrzött Esterházy Levéltár anyagát is részletesen át kell nézni. A MÁG közreműködésével lehetőséget kapott arra, hogy a fraknói kutatást a helyszínen megkezdhesse, majd éveken át igen eredményesen végezze. (12. kép) A kismartoni uradalom ott őrzött anyaga szervesen egészítette ki a Budapesten található Esterházy levéltár iratait. Dávid Ferencet Eszterháza kastély-együttesének kiépüléséről minden érdekelt. Szerette volna megismerni, hogy miként működött az 1764–1768, majd 1775–1778 között rendkívül feszített ütemben végzett nagyarányú építkezés, amelynek során Eszterháza kastélya néhány év alatt mai formáját elnyerte. Hogyan szervezték meg az építőanyagok előállítását, szállítását, kik irányították, kik voltak a résztvevői, milyen mértékű volt „Fényes” Miklós herceg személyes közreműködése ebben. Fontosak voltak számára az ott foglalkoztatott művészek és mesterek. Külön figyelmet fordított az Operaház(ak) és a Bábszínház megépítésére, berendezésére, funkciójára vonatkozó adatokra. Emellett, Fatsar Kristóffal együtt, évekig dolgozott azon a tanulmányon, amelyben végigkísérték Esterházy Fényes Miklós életét hercegi rangra emelésétől a halála napjáig. Abból a nézőpontból (főként az általa aláírt utasítások, rendelkezések, levelek alapján), hogy a herceg az adott évben, hónapban és napon éppen hol tartózkodott. (Erről részletesebben lásd Malina János itt közölt tanulmányát). Ezzel az itineráriummal arra keresték a választ, hogy a herceg mennyi időt töltött bécsi palotájában és mennyi időt Eszterházán; másképpen téve föl a kérdést, mennyire tekintette eszterházai rezidenciáját állandó tartózkodási helyének.²⁷ Eredményeik azt mutatták, hogy Esterházy Miklós, a téli báli szezont és néhány utazását kivéve, a legszívesebben Eszterházán tartózkodott, azaz az egész kastély-együttes, amelyet kezdettől maga formált az európai hercegi udvarokhoz hasonló színvonalú műegyüttesé, élete legmeghatározóbb helyszíne volt. És ez nemcsak az ő személyes életsorsát illetően volt a tanulmány fontos tanulsága, hanem kijelöli a herceg szolgálatában álló Joseph Haydn több évtizedes működésének topográfiai kereteit is. Az ő zenéje a hercegi udvar mindennapjainak éppúgy része volt, mint nagy hírű ünnepeinek is, s egyre növekvő európai hírnevét is Eszterháza s az Esterházayak nevével kötötték össze.

Ezzel összefüggésben még egy téma foglalkoztatta különösen Eszterházával kapcsolatban. A parkban megépült hajdani Operaháznak, nagy hírű zenei és színpadi

²⁷ Dávid Ferenc és Fatsar Kristóf: Esterházy „Fényes” Miklós herceg itineráriuma és az általa rendezett ünnepek hercegi rangra emelkedésétől haláláig (1762–1790). Levéltári Közlemények 75 (2004), 83–103. Esterházy Miklóson kívül csak Nádasdy Ferenc országbírónak (†1671), a magyarországi művészet másik jelentős mecénásának készült el az itineráriuma: Nádasdy III. Ferenc országbíró itineráriuma (összeállították a Nádasdy-kutatócsoport tagjai: Buzási Enikő, Király Péter, Kiss Erika, Toma Katalin és Viskolcz Noémi), elérhető <http://nadasdy.barokkudvar.hu/site/?q=itinerarium> (letöltés 2020. január 15.)

produkciók színhelyének (lebontva a 19. században), az épületnek és tervezőjének, belső terének és berendezésének, építészeti párhuzamainak a kérdésköre. Érdeklődése találkozott Malina János zenetörténészével, Eszterháza európai hírű zenei programjainak szervezőjével, aki Haydn Eszterházán komponált vagy bemutatott muzsikájának eredeti, autentikus színhelyeit kereste. Ezek legfontosabbika számára is Eszterháza operaháza volt. Okkal gondolt arra, hogy annak belső tere, akusztikája inspirációs forrás volt Haydn számára is. Ennek mibenlétét keresve 2003 májusában a MÁG és a Haydn-társaság keretei közt Eszterháza hajdani Operaházáról, annak történetéről, repertoárjáról, analógiák alapján elképzelt akusztikájáról, s általános értelemben a barokk színház jellegzetességeiről nemzetközi konferenciát szervezett Budapesten. Malina Jánosnak és Dávid Ferencnek volt egy komolyan végigvitt gondolatkísérlete arról, hogy Eszterháza híres zenei múltjára, Haydn eszterházai tevékenységére alapozva, vajon fel lehetne-e építeni újra Eszterháza a maga idejében méltán nagy hírű operaházát. Az eredeti helyén, az eredeti másolataként, rekonstrukciójaként. Azzal a céllal, hogy Fertődöt fel lehessen fejleszteni a historikus operajátszás magas szintű nemzetközi műhelyévé. Ami akár folyamatos kulturális célú kihasználást tett volna lehetővé, s a barokk zenei és színházi hagyomány éltetésével Fertőd kastélya egy különleges, Közép-Európában másutt nem található lehetőséget kapott volna. Ez a műfaj nemzetközi képviselőivel egyeztetett gondolat egyike volt annak a számos elképzelésnek, amellyel kulturális, idegenforgalmi és művészettörténeti szakemberek és menedzserek a fertődi kastélyegyüttes lehetséges felhasználásaként elgondoltak. Dávid Ferenc ehhez kezdettől az épület hű másolatának elkészíthetőségéhez gyűjtött össze meggyőző érveket, adatsorokat és párhuzamokat, s ezeket 2009-ben írásban is összefoglalta, majd 2017-ben kiegészítette. Ez utóbbira azért került sor, mert fölmerült a gondolatkísérlet megvalósításának lehetősége: 2017-ben kormányhatározat született arról, hogy meg kell vizsgálni az operaház felépíthetőségének kérdését, s ehhez egy szakértő bizottságot hívtak össze. Ekkor született az az összefoglalás a bizottság építész tagja, Marosi Miklós számára, amelyet kéziratból a Soproni Szemle mostani számában közlünk. Írásában lefegyverző a szerző tudása, tiszta logikája és érvrendszere, benne a régi művészeti alkotások másolatairól szóló új kutatások szempontjainak beemelése, miszerint „*a másolatok készítésének a másoló kora által indokolt oka, önálló célja van; hogy a másolat és a hamisítvány egyaránt a kultúra története megélésének egyik módozata*”.²⁸

2004–2005 táján azonban világossá vált, hogy a Műemlékek Állami Gondnokságának akkori vezetői nem kívánnak tovább a Dávid Ferenc által javasolt és szisztematikus kutatásra épülő úton tovább haladni. 2003-ban még leadta számukra a kastély színeiről szóló dokumentációját, 2005-ben pedig az „Adatok az eszterházai bábszínházról” szóló kitűnő tanulmányát (megjelent 2013-ban az ő tiszteletére kiadott „Kő kövön”

²⁸ A 2017-es kiegészítésből származó idézet Szilágyi János György és Radnóti Sándor kutatásaira utal. Amikor a megépítés kérdése fölmerült, már rendelkezésre álltak a historikus operajátszás nemzetközi és hazai szakértőinek Eszterháza operaházának építészeti jellegzetességeivel, díszleteivel, technikai megoldásaival, akusztikai követelményeivel foglalkozó, külföldön megjelent írásai. Eredményeik magyar összefoglalása: *Dávid Ferenc – Carsten Jung – Malina János – Edward McCue: Haydn operaháza. A második eszterházi operaszínpad az új levéltári kutatások tükrében.* BUKSZ, 2010, 330–341.

című kötetben), de a helyreállítások további munkálataiban ezek eredményeit már nem hasznosították és vele az együttműködést befejezettek tekintették. Dávid Ferencet ez a döntés nemcsak személyében érintette rosszul, de egy logikusan felépített és széles körű szakmai támogatást élvező projektnek a részleges meghiúsulását is jelentette.²⁹ Ennek következményei máig éreztetik hatásukat Eszterháza, vonzó és folyton megújuló tartalommal való megtöltésének, a különböző területek legjobb szakemberei összefogásának meghiúsulásában. Mindezzel egyidőben a Duna túloldalán, osztrák területen, előbb Savoyai Jenő, majd Mária Terézia Schloß Hof-i barokk kastélyának és kertjének helyreállításában az együttműködés előbb a különböző területeket képviselő szakemberekkel, majd az osztrák regionális politikusokkal, s végül a kormánnyal, példászerű eredményt hozott, osztrák állami részvétellel és nemzetközi támogatással valósult meg.³⁰

Dávid Ferenc 2005-ben a *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon*ban foglalta össze az Esterházy-kastélyról és környezetéről a legfontosabb ismereteket,³¹ 2007-ben és 2009-ben pedig a kastély és a kert két fontos, meghatározó építőmesteréről, Johann Ferdinand Mödlhammerről és Nicolaus Jacobyról is készített egy-egy tanulmányt.³² Ezekben mindkét építésznek megrajzolta mesterségbeli karakterét, tevékenységi körét s a hercegi udvarban betöltött szerepét. Mödlhammer tervei szerint épült meg a három különálló épületből egy egységes, patkószárnyakkal körbezárt, az oldalszárnyaktól már egyemeletes kastély, páratlanul rövid idő alatt, 1763–1765 között, több ezer fuvarnyi építőanyag

²⁹ A MÁG-nak az addigi fertődi zenei programok szakértőivel s a művészettörténeti kutatásokat végző és irányító Dávid Ferencsel való konfliktusáról lásd Váradi Júlia interjúfűzérért a *Mozgó Világ* 2005 decemberi számában. Lásd még: <http://epa.oszk.hu/01300/01326/00070/04varadi.htm>

³⁰ Schloß Hof helyreállításának folyamatáról és eredményeiről lásd: Schloss Hof. Prinz Eugens tusculanum rurale und Sommerresidenz der kaiserlichen Familie. Hrg. Liselotte Hanzl-Wachter. Wien, 2005. Ilyen összefoglalás a fertődi helyreállításokról nem készült, s bár az épületek nagy részét s a kertet és a rózsakertet is sok invencióval helyreállították, fenntartásuk már kívánni valókat hagy maga után. Még inkább áll ez a kastély belső tereiben a kastély építészeti, művészeti jelentőségéhez méltó, koncepciózus műtárgy-, interieur- és történeti kiállításaira. Viszont lobbizással elérték, hogy az Esterházy család által 1920 táján az Iparművészeti Múzeumban letétbe helyezett Esterházy-kincstár legszebb ötvöstárgyait, kormányzati rendelkezésre, a múzeumból Fertődre vigyék, s egy nonprofit Kft (Eszterháza Kulturális, Kutató és Fesztiválközpont Közhasznú Nonprofit Kft) kezébe adják. A döntés kontraproduktív jellegéről lásd Dávid Ferenc 2015-ben a *MúzeumCafé* 47. számában megjelent interjúját. (A kérdező Gréczi Emőke.) Úgy tűnik, nincs a Kft-nek olyan munkatársa, aki ezeket a műtárgyakat történeti és művészi értékükhöz méltó kiállítási narratívába tudná helyezni. Az összképhez még hozzátartozik, hogy az Esterházy-kincseknek az Iparművészeti Múzeumból való elvitele okán az ausztriai Esterházy Magánalapítvány (Esterhazyische Privatstiftung, Österreich), – amellyel inkább együttműködniük lenne célszerű, hiszen mindketten az Esterházy kulturális örökség őrzői – pert indított a magyar állam ellen. A per még nem zárult le.

³¹ *Dávid Ferenc*: A fertődi Esterházy-kastély. In: *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon*, III. (2005), 87–93.

³² *Dávid Ferenc*: Nicolaus Jacoby (?): Eszterháza, Erweiterungsplan des Schlosses Eszterháza, 1774. In: *Arte Venustas. Studies on Drawings in Honour of Teréz Gerszi*. Ed. Czére, Andrea. Budapest, 2007, 215–218; *Dávid Ferenc*: Der Baumeister von Eszterháza – Johann Ferdinand Mödlhammer (1714–1778). In: *Die Familie Esterházy im 17. und 18. Jahrhundert. Tagungsband der 28. Schlaininger Gespräche* 29. September – 2. Oktober 2008. (Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland 128.) Hg. Wolfgang Gürtler – Rudolf Kropf; Red. Martin Krenn. Eisenstadt, 2009, 429–452.

odaszállítással. A másik építész, Nicolaus Jacoby, a Lotharingiából még Miklós herceg bátyjával, Pál Antallal Magyarországra jött mérnök, már ekkor táj-terveket készített Eszterháza hatalmas díszkertjéhez és vadasparkjához. S minden valószínűség szerint azt is ő tervezte meg, hogy Eszterháza kastélyát 1780 körül még egy emelettel megmagasítsák, s középen egy kilátó emelettel, egy Belvederével koronázzák. Az az új, egységes architektúrába foglalt, fedelmi megjelenésű kastély, amelyet Fertődön ma ismerünk, végleges formáját Nicolaus Jacoby által nyerte el. Azt pedig, hogy a kastély és a környező épületek építéstörténetét és a sokszínű, a díszkertre, a mulatóerdőre (Lustwald) és a Lés-erdő vadasparkjára is kiterjedő reprezentációs rendszerét minden korábbinál jobban ismerjük, jelentős mértékben Dávid Ferencnek köszönhetjük. Változatlanul élő vezető és inspiráló szerepét az Eszterháza kutatásokban igen jól tükrözi az őt 2013-ban köszöntő ünnepi kötet neki ajánlott tizenhárom Eszterháza tanulmánya.³³

Dávid Ferencnek Sopronhoz fűződő kapcsolatában a Múzeum mellett állandó pont volt még a Storno-gyűjtemény. Különösen az alapító, az igen sokoldalú id. Storno Ferenc (+1907) személye, tevékenysége és gyűjteménye. Többtucatnyi vázlatkönyve régi soproni házakról, az évtizedek során eltűnt városrészekről megannyi információt adtak a város történetéhez. Mint a magyarországi műemlék-restaurátorok köréhez tartozó egyik első szakember, igen sok helyen fordult meg az országban. A hazai műemlékekről készült rajzai, vázlatai, másolatai, felmérései és feljegyzései a magyar műemlékvédelem nélkülözhetetlen, korai dokumentumai. Storno Ferenc számos középkori falképet restaurált (a soproniak legjobban a bencés templom bejárata fölötti ívet kitöltő köpenyes Mária-falképet ismerik), de számos templomot is. A kor műemlék-helyreállításának általánosan elfogadott felfogása szerint és a stíluszisztaság eszméjét követve restaurálta a templomok külső és belső tereit, többnyire eltávolította a barokk berendezést, helyettük új oltár(oka)t, szószéket, üvegablakokat tervezett, s esetenként figurális vagy ornamentális festésekkel egyaránt díszítette a templomot. Sopronban, restaurátori pályájának első műveként a Szent Mihály templomot és később a Szent János templomot is. Restaurátori fő műve minden bizonnyal a pannonhalmi bazilika belső terének ambiciózus restaurálása volt.

A munka az 1870-es években a pannonhalmi főapát Kruesz Krizosztom és Storno Ferenc teljes együttműködésében készült, a historizmus szellemében. A restaurálás folyamatáról, Storno Ferenc nagy számban fennmaradt terveiről és előkészítő rajzairól, az

³³ Kő kövön i.m. II. 11–106, 117–247. Mind a 13 tanulmány elérhető az alábbi web-helyen: <https://www.estori.hu/uploads/document/14/david-ferenc-ko-koevoen-5a9eadecef1fc7.pdf>

Mindegyik tanulmány jó, de van köztük néhány egészen kiváló. Így például *Szentesi Edité*, aki közel 50 oldalon keresztül mutatja be az Eszterházáról szóló összes 18. századi útleírást, rendet téve szerzőség, beállítódás, a különböző útleírások egymáshoz való viszonyában. Vagy a művészettörténész Stefan Körneré, aki Miklós herceg emlékeztető frankfurti koronázásáról rajzol új képet és először mutat be a kismartoni kastélyból olyan különleges porcelán készleteket és kisméretű lovasszobrokat, amelyek egykor Eszterházán voltak. Vagy a kismartoni történész Felix Tobleré, aki az Eszterháza kastélyának nagy kiépítéséhez szükséges építőanyag szállítások (évente kb. 4000 jobbágyfuvar!) bonyolult logisztikáját dolgozta fel.

elvégzett munkálatokról és a restaurátori beavatkozás mértékéről Dávid Ferenc írt tanulmányt a Pannonhalma 1000 éves évfordulójára készült kiállítás tanulmánykötetében.³⁴ Részletesen bemutatta, hogy a helyreállítás során a templom teljes belső terét a járószintektől a falakon át a mennyezetig megújították, s elkészítették mindazokat a funkcionális elemeket, amelyekről úgy érezték, hiányoztak a bencés rend hazai főtemplomának belső teréből. Így a hajóban monumentális szószéket, a szentélyben baldachinos oltárt, ugyanott Szent Benedek és Szent István szobrát, a szentély zárófalán pedig, a nagy körablakba, Szent Márton püspököt ábrázoló üvegablakot. Storno a szentélymennyezetet falképekkel díszítette, a kőfelületeket „megújította”, a templombelsőt kifestette és a *porta speciosa* ajtaja fölé Szent Márton és a koldus csodáját is megfestette. A templomot 1876-ban a helyreállítás után újra felszentelték, s az eredményt a kortársak, a szerzetesek és a világiak is, egyaránt magasra értékelték. Úgy érezték, Pannonhalma főtemploma általa nyerte el újra régi fényét.

Néhány évtized múlva, az 1900–1910-es években azonban már kritikák érték Storno Ferenc pannonthalmi (de a többi) restaurálását is. Dávid Ferenc tanulmányában nagy érzékenységgel mutatja be, hogyan váltotta föl a régi felfogást, – amely a historizálás szellemében mindenekelőtt a középkori *formákat* kívánta megőrizni, újra alkotni vagy még hitelesebben visszaállítani –, a másik, az új, a máig érvényes műemlékvédelmi teória, amelyben a megőrzés alapfeltétele, hogy az eredetit *anyagában és felületében* kell megtartani. Külön hangsúlyozta, hogy egy épület helyreállítása a tervező építész részéről *művészi* munka, amelyről – mint ezt Dávid Ferenc Pannonhalma-tanulmányában megfogalmazta s a tevékeny közreműködésével készült helyreállításokkal meg is élte: „Minden helyreállítás egyben interpretációja is az eredeti műalkotásnak, hangsúlyokat elhelyező, színnel, formával kiemelő, az emlék egész karakteréről képet adó” tevékenység.³⁵ Mindazok, akik a pannonthalmi bazilika legújabb kori helyreállításának hosszú, a tervezéstől a megvalósulásig terjedő három és fél évtizedében (1978–2012 között) valamennyi ideig részt vettek, akár a szerzetesek oldaláról, akár a műemlékvédelem vagy a tervező építészek, építészcsapatok részéről, ha más és más nézőpontból is, de mindannyian ugyanazzal a problémával szembesültek: Tehát, hogy a bazilika belső terének igen sokféle igénynek megfelelni kívánó újra értelmezésénél milyen legyen a viszony a román kori belső tér eredeti állapota és Storno Ferencnek az erősen megújított és saját tervezésű elemekkel dominanciára törekvő tér-értelmezése között. Hosszú és mozgalmas idő volt Pannonhalma renovációja, s a benne részt vevők számára is. Közben volt ugyanis a rendszerváltás, amely jelentős társadalmi, politikai és finanszírozási változásokat hozott Magyarországon. S a felújítás ideje alatt változott a hivatalos műemlékvédelem szemlélete, a Műemléki Felügyelőség pozíciója

³⁴ Dávid Ferenc: A pannonthalmi főegyház múlt századi helyreállításáról. In: Mons Sacer 996–1996. Pannonhalma 1000 éve. Szerk. Takács Imre. Pannonhalma, 1996. II. kötet, 162–181. A kötetben *Askercz Éva*: Storno Ferenc Pannonhalmán, uo. 182–192. című tanulmánya Storno Ferenc pályájának indulásáról, bécsi tanulmányairól és kapcsolatrendszeréről, a középkorhoz, benne Pannonhalmához való viszonyáról is szól.

³⁵ Dávid Ferenc: A pannonthalmi főegyház ... i. m. 163.

és befolyása, csakúgy, mint a templomtér megújításának, átalakításának szándékával ott megfordult négy építésze is. A II. Vatikáni Zsinat a katolikus liturgiai gyakorlatot erőteljesen átalakító rendelkezései a templomok térhasználatában hoztak markáns változásokat, s mindezekén túl, a pannonhalmi bencés közösség szerzetesi életviteléhez, megnövekedett feladataihoz – igényeit jól megindokolva – a templom belső terében az addiginál sokkal intenzívebb jelenlétet kívánt.

Dávid Ferenc művészettörténeti munkát végezve többször is megfordult Pannonhalmán. Már a szerzetesek igényeit is megfogalmazó s a templombelső átalakítását kezdeményező Szennay András főapátsága idején is, mikor 1976–1977 között a torony helyreállításához, majd 1984–1986 közt, amikor a Storno Ferenc által átépített kolostor-homlokzatokról készített művészettörténeti dokumentációt. A bazilika belső terének átalakítására végül Várszegi Asztrik főapátsága idején (1991-től) került sor. Előbb 2003 tavaszán fölállt a szerzetesközösségen belül a főként fiatal bencéséből álló Bazilika Műhely, majd főapát úr felkérésekkel életre hívott egy külső Tanácsadó Testületet is. Ennek lett tagja műemlékes, régész és művészettörténész szakemberek társaságában Dávid Ferenc is. A két testület a bazilika belső átalakításáról, a Storno-féle restaurálás műtárgyainak és díszítéseinek megtartása vagy elvetése kérdésében nagyon eltérő felfogást képviselt.

A Bazilika Műhely saját elképzeléseit John Pawson angol építész tervein keresztül mutatta be. Ez a Storno-helyreállítás szinte minden elemét el kívánta távolítani, míg a Tanácsadó Testület amellet érvelt, hogy az új rendi és liturgiai igények kielégítése a Storno-féle helyreállítás megtartása mellett legyen megvalósítható. Felfogásuk szerint Storno pannonhalmi tevékenységének eredményei az épület történetében történeti értéknek tekintendők, amelyek ugyanúgy egy adott korszak bencés szerzeteseinek a templomukhoz fűződő érték- és izlésvilágát képviselik, mint évszázadokkal korábbi falak és kőfaragványok. Az ellentétes felfogások közelítéséhez hosszú és sorozatos egyeztetések és kölcsönös, bár messze nem egyenlő mértékű kompromisszumok születtek. Létrejöttében igen fontos szerepe volt a műemlékes építész Németh Katalin és a régész László Csaba mellett Dávid Ferenc empatikus hozzáállásának, szakmai elkötelezettségének, kölcsönös megegyezést kereső személyiségének is. E Dávid Ferenc emlékének szentelt folyóiratszámában Várszegi Asztrik emeritus főapát emlékezik Dávid Ferenc pannonhalmi jelenlétére, s ifjúkori emlékként a fiatal Dávid házaspár soproni megjelenésére és saját gyermekkorának Storno-élményére. A megújult pannonhalmi bazilikát végül 2012 augusztusában szentelték föl.³⁶

Aki ma Pannonhalmára látogat és belép a bazilika ajtaján a templomtérbe, azt a pannonhalmi szerzetesközösség térhasználati igényeit a minimalista eszközökkel élő építész, John Pawson tervei nyomán született harmónia fogadja. Erős vizuális és spirituális hatást keltő tér ez, amely megérinti a látogatóját. Létrejöttének folyamata ugyanakkor hordoz

³⁶ Pannonhalmi 20. századi felújításáról lásd a felújításban régészként mindvégig közreműködő *László Csaba*: Adalékok a pannonhalmi bazilika belső felújításának történetéhez. In: *Átalakulások. A liturgikus terek és a műemléki érték*. RÉKE Könyvek. Szerk. Bardoly István, Haris Andrea. Budapest, 2019, 57–72.

tanulmányokat a műemlékvédelem számára. 2019 tavaszára a Régi Épületek Kutatóinak Egyesülete (RÉKE), amelynek Dávid Ferenc volt az elnöke, konferenciát szervezett „A liturgikus terek és a műemléki érték” témakörben. Pannonhalma esete szinte kínálta a példát a kérdések fölvetésére. Ő maga is készült rá, s 2018-ban Várszegi Asztrik főpát úr az ő kérésére fogalmazta meg a megemlékezésében közölt levelet. Dávid Ferenc az előadását azonban már nem tudta megtartani, de elfogadó és értékelő véleményét érdemes elolvasni egy 2013 áprilisi interjújában.³⁷

Dávid Ferencnek élete utolsó bő évtizedében is számos, Sopronhoz kapcsolódó munkája volt. A két legnagyobb, önként vállalt feladata közül az egyiket, a *Sopron belváros házai és háztulajdonosai 1488–1939* című monumentális forráskiadványát (2008) írásunk elején már említettük. A másikat a Szakál Ernő (1912–2002) tárgyi és szellemi örökségét megőrizni kívánó erőfeszítései jelentették. 2013-ban, Szakál Ernő születésének századik évfordulóján a róla írt megemlékezésben jelentőségét így határozta meg: „Szakál Ernő az európai műemlékvédelem nagy alakja, a középkori kőfaragók tervezési módszereinek főtárája, a magyar műemlékvédelem kőszobrász-kőfaragó műhelyének alapítója és első vezetője, a kőrestaurálás egyetemi szintű oktatásának kezdeményezője és első tanára, nagy gótikus és reneszánsz művek rekonstruktora.”³⁸ Elsőként 2007-ben a Szakál Ernő szakmai tapasztalatait összegző, a *Kőfaragók műhelytitkai* című könyvét sikerült megjelentetni – ennek az előszavát írta Dávid Ferenc, s a Függelékeket is ő állította össze. Ezt követő programja a Szakál Ernő soproni műtermében felhalmozott, több évtizedet átfogó tárgyi hagyaték (tervek, rajzok, vázlatok, fotók) megmentése és rendezése volt. Ezt a Szakál Ernő tanítványával együtt 2011-ben létrehozott Alapítvány keretében végezte, s a két évnyi munkával lajstromozott anyag (4377 tétel!) a tanítvány Faragó János kőfaragó peresztegi műhelyében nyert végleges elhelyezést. Az emlékezet megőrzésének másik formája, a születésének 100. évfordulójára a Lábasházban megrendezett emlékkiállítás volt. Ez a Szakál Ernő pályáját és legjelentősebb műemléki rekonstrukcióit, többek között a visegrádi gótikus és reneszánsz szökőkutakat, a siklói vár gótikus erkélyét, a budavári gótikus szoborlelet töredékeinek összeállítását mutatta be. De számba vette a szobrász Szakál Ernő művészi munkásságának darabjait is, és alkalmat adott a róla és a műemlékhelyreállításairól készült filmek bemutatására. A kiállítás koncepcióját Dávid Ferenc készítette, miként ő állította össze a kiállítás digitális katalógusát is. A kiállítás ugyan hamar bezárt, de 2013 óta Sopronban két emléktábla is megidézti Szakál Ernőt. Mindkettőnek Dávid Ferenc volt az egyik kezdeményezője. Az egyik Szakál Ernő bronz-domborművű képmása (Kutas László műve) hajdani lakóházán (Vörösmarty utca 10.), a másik egykori munkahelyének, az Új utca 16. szám alatti gótikus lakóház falán, az általa rekonstruált visegrádi Anjou-kút rajzát kőbe metszve emlékeztet rá. Ezt századik születésnapján,

³⁷ Szilágyi Klára és Erő Zoltán interjúja Dávid Ferenc művészettörténésszel. Műértő 2013 április http://www.kozep.bme.hu/wp-content/uploads/2013/10/PH-DF_beszelgetes-130215-Muerto.pdf (Letöltés: 2019. december 6.)

³⁸ Dávid Ferenc: Szakál Ernő születése századik évfordulójáról és a Szakál Ernő Alapítványról. Soproni Szemle 68 (2014), 293–296, lásd még a következő jegyzetben.

13. kép. Dr. Fodor Tamás polgármester és Dávid Ferenc felavatja Szakál Ernő soproni emléktábláját, 2013. szeptember 20.

2013 szeptember 20-án dr. Fodor Tamás polgármesterrel együtt leplezték le.³⁹ (13. kép) Dávid Ferencnek és Szakál Ernő tanítványainak áldozatos munkája méltó a magyar műemlékvédelemben egyedülálló alkotó alakjához és emlékezetéhez.

Sopron Dávid Ferenc számára élethosszig tartó munkát és kutatási lehetőséget adott, s ezek elvégzésére újra meg újra visszatért Sopronba. Folytatta a közel félévszázada megkezdett belvárosi lakóházak kutatását. Ezekből az utolsó évtizedre esett a Kolostor utcában a Zichy–Mesko palota kutatása. A munkát Nemes Andrással együtt végezte, s

³⁹ A kiállítás megrendezésében Nemes András társkurátor mellett a Soproni Múzeum dolgozói és Szakál Ernő tanítványai egyaránt részt vettek. A kiállítás digitális katalógusa a <https://archeologia.hu/content/archeologia/214/szakal-erno-eletutja-kiallitas.pdf> web-helyen érhető el, s tartalmazza a gazdagon illusztrált katalóguson túl Dávid Ferenc jubileumi megemlékezésének (eredetileg a Kő 2013/4. és a Soproni Szemle 2014/3. számában megjelent) szövegét, és Marosi Ernő kiállítás megnyitóját is. (Ez utóbbit nyomtatásban lásd: Műemlékvédelem 2013/6, 415–417.)

mindkettőjük írását közöljük e folyóiratszámban. Falkutatással tárták föl a ház különböző építési periódusait: a középkori lakóházét, az egykor, még a középkorban városházaként is funkcionáló, majd több telek egybevonásával a 18. században főúri palotává alakított épület történetét. Dávid Ferenc feladata a helyreállítás alapjául szolgáló részletes dokumentáció, a ház birtoklástörténetének elkészítése volt. Ennek egy rövidített változatát tesszük most közzé. Írása klasszikusan szép példája annak, hogy a falkutatással elért megfigyeléseket hogyan kapcsolta össze a belvárosi lakóházak típusainak s az ott élők igényeinek társadalomtörténeti értelmezésével. Ezt a tudását nagyra értékelte a várostörténettel foglalkozók közössége, s örömmel kapcsolták be a Sopronról készült kitűnő Vároستörténeti Atlasz munkálataiba. A város gazdag látképanyagához ő készítette az értelmező kommentárokat és az Adattárat kibővítette az északi külváros javadalmas házaira vonatkozó gazdag adatgyűjtésével.⁴⁰

Dávid Ferenc soproni feladatai közül kétségkívül a Szent Mihály templom most is folyó restaurálási munkálatai nyúlnak a legmesszebbre. Művészettörténész szakértőként a munka előkészítője volt már az 1970-es évek vége felé is, amikor a helyreállítást 1980–1984 között a templom külsején és tornyán kezdték el. A város impozáns, messze a házak fölé magasodó plébániatemplomát, még a kiegyezés táján, az 1864 körüli években Storno Ferenc restaurálta, s gótikus stíluszisztaságra törekedve kívül-belül megújította. Ez volt az első nagy léptékű műemlékes munkája, ezt követte pannonhalmi megbízása. Az utókor azonban, pannonhalmi tevékenységének megítéléséhez hasonlóan, a Szent Mihály templomon végzett restaurálását is már a 20. század elején kritikával illette. Félévszázaddal később, a soproni műemléki topográfiában (1956) is úgy szerepel még, hogy Storno Ferencnek „... a maga idejében nagyrabecsült és az akkori közizlést visszatükröző tevékenysége igen sokat ártott. Az épület eredeti középkori jellegét [...] gyökeresen és többé-kevésbé jóvá nem tehetően megváltoztatta...” s munkálatai „... az épület hiteles állagát komolyan megkárosították.”⁴¹

Dávid Ferenc az 1970-es évek végén ennek az értelmezésnek a kontrollját kívánta elvégezni. Mint elődei, ő is ugyanazzal a tényanyaggal dolgozott. Ő is Storno Ferencnek a családi gyűjteményben megőrzött rajzait, terveit, felméréseit vette kézbe s vetette össze a templom Storno által restaurált részleteivel.⁴² De nézőpontja már más volt. Storno Ferenc tevékenységét az ő saját kora értékrendje felől közelítette meg. Másfél évtized falkutatási tapasztalatával pontosabban tudta szétválasztani, mely részletek azok, amelyek

⁴⁰ Magyar várostörténeti atlasz 1. Sopron. Összeállította Jankó Ferenc, Kücsán József, Szende Katalin. Dávid Ferenc, Goda Károly és Kiss Melinda közreműködésével. Sopron, 2010.

⁴¹ *Csatkai Endre – Dercsényi Dezső: Sopron és környéke műemlékei.* Budapest 1956, 403. A templomon még a 20. század első felében is végeztek átalakításokat, köztük a második világháború végén elszenvedett sérülések helyrehozását. Erről lásd e folyóiratszámban *Kelemen István* tanulmányát.

⁴² Storno Ferenc vázlatrajzainak, terveinek jegyzékét röviden megadja a soproni topográfia i.m. 389. A gyűjteményről és a Storno család több generációjának tevékenységéről lásd *Grászli Bernadett – Kiss Melinda: Egy művészcsalád története.* A soproni Storno család munkássága és műgyűjteménye. Sopron, 2013.

14. kép. Sopron, a Szent Mihály templom belső tere restaurálás közben, 2019 (Bolodár Zoltán felvétele)

az eredeti középkori állapotot őrzik, melyek azok, amelyeknél csak a kő- és falfelületeket dolgozta át, hol végzett torzók alapján kiegészítéseket, s milyen új elemek készültek saját tervei alapján. Nem csak azt kereste, hogy beavatkozása által mi minden veszett el, hanem azt is, hogy milyen új műegyüttest hozott létre. Megfigyeléseit és következtetéseit „Adatok a soproni Szent Mihály templom Storno Ferenc vezette restaurálásához” című kéziratában (1980) rögzítette.⁴³ Véleménye messze nem olyan sarkos, mint elődeié. Átértelmezésének kialakításában szerepet játszott, hogy korán érzékelte a historizmus fogalmának mint 1970 körül formálódó stílus kategóriának művészettörténeti alkalmazását, amely német és osztrák építészettörténészek munkássága (Renate Wagner-Rieger, Bécs, Ringstrasse-Projekt) révén terjedt el.

Storno Ferenc soproni és pannonhalmi műemlék-helyreállításait a historizmus szellemében készült eredeti és minőségi alkotásoknak tartotta. Felfogása szerint mindkettő olyan kulturális, történelmi értéket hordoz a 19. század második felének múltéhoz való viszonyáról és kortárs művészetéről, amelyek máshonnan nem ismerhetők meg. Úgy vélte, s ezt 1980-as tanulmányában le is írta, a Szent Mihály templom újabb-kori helyreállításánál Storno Ferenc másfél évszázaddal korábbi restaurálásának értékeit, eredeti művészi szándékait kellene megőrizni. Amíg ez a felfogás Pannonhalmán a 20. század végén

⁴³ Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ Tervtára (MÉM-MDK Tervtár), 25715.

15. kép. Dávid Ferenc város-vezetést tart a soproni Orsolya téren, 2012. október 23.
(Galavics György felvétele)

elvégzett műemléki helyreállításnál csak az egyik lehetséges (de nem megvalósuló) közelítésmód volt, addig a soproni Szent Mihály templomban ma Dávid Ferenc korán kialakult műemlékvédelmi értékrendjét tükröző helyreállítás folyik. (14. kép)

Ha Dávid Ferenc művészettörténeti életpályájának egészére tekintünk, szembeűnő, hogy milyen hallatlanul nagy respektusa volt nemcsak a műemlékvédelem területén dolgozó művészettörténészek, régészek, építészek, iparművészek, restaurátorok, történészek, városvédők közt, hanem az egyházi és világi megbízók, országos intézmények vezetői és vele kapcsolatba kerülő munkatársai, s külön a soproniak közt. (15. kép) Tisztelőinek teljes körét ezért is nehéz lenne meghatározni. Sokat elárul erről a hetvenharmadik születésnapjára megjelentetett, öt köszöntő tanulmánykötet közel 1300 oldalas, két részre bontott tanulmányosorozata. Ennek már a tematikus felosztása is mutatja, hogy milyen sokrétű volt az ünnepelel érdeklődése. A kiadott páros kötet azon túl, hogy bemutatja Dávid Ferenc művészettörténeti munkásságát, kitér a családi hátterére, az otthon

kapott inspirációkra is. Ennek megfelelően az első kötetet a Dávid család, a zeneszerző apa, az építész nagybácsi, az építőmester nagyapáról szóló fejezet indítja, s ezt követi Dávid Ferenc publikációinak és műemléki dokumentációi felsorolásának hosszú sora. Ezután kollégáinak, barátainak, tisztelőinek tanulmányai sorakoznak, köztük hol itt, hol ott a műemléki helyreállításokon és modern építészeti alkotásoknál vele együtt dolgozó építészek, képzőművészek köszöntésül neki ajánlott műalkotások képei. Magának a kötetnek az anyagát a szerkesztők (Szentesi Edit, Mentényi Klára, Simon Anna) a következő témák szerint rendezték el: Városok (21 tanulmány), Templomépítészet és keresztény ikonográfia (9 tanulmány), Kastélyok, paloták (5 tanulmány), valamint a II. kötetben az Eszterháza (13 tanulmány), Pesti építészek – Budapest építésze (9 tanulmány), Judaica (9 tanulmány), Reneszánsz és felvilágosodás (7 tanulmány) című fejezetek.⁴⁴ Oly sokszínű és gazdag tematikájú együttes ez, amelyben nemcsak Dávid Ferenc érdeklődésének, tevékenységének sokrétősége tükröződik, hanem az is, hogy milyen sokakat inspirált Dávid Ferenc munkássága és a vele együtt dolgozóakra irányuló személyes figyelme.

Több mint egy félszázadot átfogó tevékenységének a tágabb értelemben vett műemlékvédelem adott keretet. Nem elsősorban „védeni” kívánta az építészeti és művészeti örökséget, hanem feltárni, megérteni, helyreállítani s korunk kultúrájába értéként bekapcsolni. Arra törekedett, hogy mindezeket identitásunk részévé tegye, s úgy őrizze meg, hogy épületekkel, utcákkal és terekkel teremtsen kontinuitást az előttünk élő és az utánunk jövő generációk között. Amikor pályáját kezdte, még nem tudta, hogy a magyar műemlékvédelem mintegy két évtizedig tartó fénykorának lesz a résztvevője. Kiemelkedő társadalmi elfogadottsággal és nemzetközi reputációval. De nemcsak résztvevője volt e folyamatnak, hanem alakítója, formálója is. A soproni városrekonstrukció a lehetőséget kínálta számára, hogy a régi épületek falainak kutatásánál és helyreállításánál nagy léptékben s intenzíven lépjen párbeszédre a múlt rejtőző vagy elfelejtett épületeivel. Az így megszerzett tudását nemcsak magas szintre fejlesztette s tapasztalatát egy életen át gyarapította, hanem erős késztetést érzett arra, hogy tudását ifjabb kollégáival megossza. Akár szervezett formában, műemléki továbbképzéseken vagy nyári egyetemeken, akár személyre szabottan egy-egy épület közös kutatásán. Mindenféle titulus, egyetemi katedra vagy doktori iskola nélkül lett iskolateremtő személyiség, s erős hatásának kiemelkedő tudása, nyitott személyisége, empatikus hozzáállása volt az alapja. Ezt az érzékenységet és affinitást érezték meg benne a helyreállításokon, rekonstrukciókban vele dolgozó építészek is.

Dávid Ferenc több, mint fél évszázadot töltött el aktívan a magyar műemlékvédelem, vagy ahogy ma szívesebben mondjuk, „épített örökségünk” szolgálatában. Főként annak megőrzésében, s korunk változó igényeit tükröző megújításában. Azt, hogy vajon ezekben az évtizedekben miként változott a műemlékvédelem metódusáról a felfogása, elsősorban soproni és Sopron-környéki munkái bemutatásával szerettem volna érzékelteni. Valójában minden régi épület új és más feladatot jelentett, más közelítésmódot ki-

⁴⁴ A kötetről lásd *Turbuly Éva* ismertetését is: Soproni Szemle 69 (2015), 95–98.

vánt, s ennél fogva új tapasztalatokkal gazdagította látókörét. Akkor is, amikor még az intézményes műemlékvédelem keretei között dolgozott, s akkor is, amikor, különösen a rendszerváltás után, nagyszabású helyreállítási vagy műemléképületeket korszerűsítő, bővítő projektekben vett részt. Ezek között a 19–20. századi magyar építőművészet olyan ikonikus épületei szerepeltek, mint a Zeneakadémia, a Nemzeti Múzeum, a Szépművészeti Múzeum, az Iparművészeti Múzeum, a Károlyi palota, a Gresham-palota, a szegedi zsinagóga, s mellettük a már említett és részletesebben bemutatott épületek helyreállítási vagy bővítései.

Dávid Ferencet pályája során számos folyóirat és lap kérte egy-egy interjúra, életútjáról és az aktuális műemléki helyreállításokról kérdezve. Nagyon jó interjúalany volt. A műfaj jellegéből adódóan személyesebb volt a hangneme, más a közelítésmódja, s közvetlenebb módon jelent meg az adott épülethez, épület helyreállításhoz való viszonya. Hasonló volt a tervező építészekkel, a restaurálásban közreműködőkkel és a megbízókkal kialakult kapcsolata is, beleértve azokat a dilemmákat, amelyek különböző építészeti, belsőépítészeti és műemlékvédelmi megoldások kiválasztása körül zajlottak. Mindazok a viszonylatok, amelyek egy műemléki épület helyreállításánál beépülnek magába az épületbe, annak belső tereibe és térkapcsolataiba. A külső szemlélő csak magát az eredményt, a kész épületet látja. S ha a művészettörténész meg is írja az épület történetét és a helyreállítás folyamatát, abban is benne lesz ugyan a személyisége, de a kétféle szöveg dinamizmusa másképpen működik. Dávid Ferenc interjúiban eredeti az észjárás, tiszta és logikus az argumentáció, széleskörű a tájékozottság, szinte nyomdakész, néhol irodalmi igényű a fogalmazás. Mindez további karakterjegyet ad a személyiségéről kialakult képhez. Érdemes lenne interjúit összegyűjteni s a párhuzamosságokra figyelve megszerkeszteni, a szóban forgó műemlékekkel illusztrálni, kisebb esszéivel és még kéziratban maradt munkáival kiegészíteni. Kitűnő könyvet lehetne ily módon összeállítani.⁴⁵ Ez a műfaj jól tudná Dávid Ferenc hiteles személyiségét megjeleníteni, a több mint félévszázad alatt változó műemlék-helyreállítási felfogását érzékeltetni, s egyúttal közelképet is adhatna a napjainkban nem éppen fölfelé ívelő szakaszát élő magyar műemlékvédelem félévszázados történetéről is.

Dávid Ferenc művészettörténész volt, s pályatársai legjobbjai közé tartozott. A műemléki helyreállítások stáblistáján az építészervező(k) és altervezők után legtöbbször nevével csak ennyi áll: „művészettörténész (vagy művészettörténész konzultáns): Dávid Ferenc”. De akik a szakmából ismerték őt, vagy építészek, akik többször dolgoztak vele, tudták, hogy nemegyszer sokkal több volt annál, mint amit egy ilyen szikár megnevezés takar. Ha egy régi, többször átalakított épület történetét feltárta, különböző építészeti periódusait tisztázta, már határozott elképzelései voltak arról, hogy a helyreállítás milyen értékek mentén történjen. Más szóval művészettörténeti eszközökkel már „virtuálisan megtervezte” a helyreállítást, kijelölte annak irányát. Ezért vélem úgy, hogy néha ponto-

⁴⁵ A Dávid Ferencsel 2010-ig készített fontosabb interjúk megjelenési helyét megtaláljuk a neki készült tisztelgő kötetben, *Kő kövön* i.m. I. 68.

sabb lett volna tevékenységének jellemzésére a „művészettörténész-tervező” titulus. Erről is szól Kőnig Tamás írása a Szemle mostani számában, de ezt fogalmazta meg, nemcsak a maga nevében, az építész Komjáthy Attila, az Országos Műemléki Felügyelőség egykori igazgatóhelyettese is. A 73. születésnapra megjelent köszöntő kötetben elmondta, *„Feri is azok közé tartozott, akik a műemlékvédelem technológiai tervét, azaz a tudományos dokumentációt készítették, írták meg a helyreállítás partitúrájaként. De ő nemcsak a partitúrát írta meg, hanem első hegedűsként nem egyszer még a karmesteri pálcát is kézbe vette.”*⁴⁶ Komjáthy Attila, 2010-ben már jó ideje a Mérték Stúdió építészirodájának vezetője, munkatársával, Paulinyi Gergellyel beszélgetett Dávid Ferencről, akinek a fiatal építész a nevelt fia volt. Általa is szorosabbra fűződött kapcsolata a kortárs építészekkel. Dávid Ferenc életútja ebben a helyzetben is mintaadó szerepű volt s úgy vélem ma is az maradt. A legkülönbözőbb projekteken képviselte azt az elhivatottságot, hogy ki-ki az adott keretek között személyében képviselje azt a magyar műemlékvédelemben évtizedeken át kialakult hagyományt, amely igazán közösségként volt tovább örökíthető. A műemléki szervezet megszűnése, a kollégák szétszóródása után, erre a feladatra szerveződött a Régi Épületek Kutatóinak Egyesülete, amelynek elnökeként e hagyomány megtartását egyik legfontosabb célkitűzésének tekintette.

Ami Dávid Ferenc pályáján Sopront illeti, a belváros műemléki helyreállítására több mint fél évszázaddal ezelőtt érkező fiatal művészettörténész figyelme, tenni akarása a város műemlékeiért élete végéig kitartott. 1983 után is újra meg újra visszatért Sopronba, s pályájának kitüntetett eredményei is Sopronhoz kötődnek. A Szent Mihály templom mostani nagyszabású helyreállítása az általa több évtizede kialakított, akkor rendhagyó, mára általánosan elfogadott műemléki értékfelfogás mentén zajlik. A munka befejezését, a helyreállításról már negyven éve kialakított víziója megvalósulását már nem érthette meg. De ha a tervek szerint ez év késő őszen a munka befejeződik és a templomot újra felszentelik, az ünnepélyes avatásra hívó harangok azok számára, akik ismerték és szerették őt, Dávid Ferenc emlékezetére is szólnak.

⁴⁶ Kő kövön, i.m. I. 124.

DÁVID FERENC SOPRONJA – FRISS ÉS EDDIG KÖZÖLETLEN KUTATÁSOK

Dávid Ferenc

A soproni Kolostor u. 11. – Új u.
14. sz. ház tulajdonosai 1379-től
a 20. századig¹

A saját tulajdonú lakóház a soproni polgárjog megszerzésének föltétele volt mindenkoron. A ház így több, mint építmény, s több mint lakóhely, a polgári egzisztencia alapja. S a helye is fontos, volt idő Sopron korai századaiban, amikor csak a belvárosi ház tulajdonosa lehetett a város belső tanácsának tagja, s csak közülük választottak bírót és polgármestert. A ház fekvése, mérete és kinézete jellemezte tulajdonosa egzisztenciáját, presztízst teremtett, amely megszabta gazdájának előmenetelét, boldogulását, s így befolyással volt utódai életére is.

Amikor tehát alább a Kolostor u. 11. számú házról és a tulajdonosairól lesz szó, azok egymást jellemzik majd akkor is, amikor az épületet ítéljük meg mérete, vagy egy-egy részlete alapján, s akkor is, amikor a tulajdonosairól megtudottakból igyekszünk következtetni az épület egykori fontosságára, jellegére.

A Kolostor u. 11. föltárása folyamatban van. Annyit látunk már, hogy vannak igen korai részletei, s azt is, hogy a 18. század elején nagyon alaposan átépítették, s valószínű, hogy a 14–17. századi háznak csak kis részeit ismerhetjük meg. Az egykori „egzisztenciájának” bizonyára csak árnyékát adják az alábbi adatok, amelyeket úgy csoportosítottunk, hogy abból a tulajdonosainak egykori pozíciója fölvillanjon, s hogy összeálljanak azok a hosszabb időszakok is, amelyben egy család egymásra következő nemzedékei bírták az épületet, előre tartó, vagy lehanyatló nemzedékek.

A leghosszabb időszak a főúri tulajdonú palotáé: csaknem háromszáz év. Ez is város-történet: a városnak, mint a megye és tágabb vidéke kulturális központjának a szerepét reprezentálja. Nem egyforma ez az idő, változott – süllyedt – a palota presztízse használatának módjával párhuzamosan. De mert jó helyre építették, és nagy igénnyel, az épület mintegy magába szívtá és kulturális értékévé transzformálta építetőinek társadalmi rangját és a korukhoz illő formaímeretét/stílusát. Az így műemlékké vált/nemesedett ház

¹ A jelen tanulmány a Kolostor u. 11. – Új u. 14. épület kutatási dokumentációjának részeként készült. Dávid Ferenc kézírata lezárva: Sopron–Budapest, 2017. április 21. Letét, Soproni Múzeum, valamint MÉM-MDK 2016. Régész: Gabrieli Gabriella, művészettörténész: Nemes András. A szöveget technikai okokból rövidítve adjuk közre, de a közölt részekben megőriztük Dávid Ferenc megfogalmazását és hivatkozásait, amelyek egyik utolsó munkáján keresztül tükrözik kutatói módszereit. A tanulmány közreadásában Nemes András és Kücsán József működött közre, a közlés engedélyezését Geskó Juditnak köszönjük (A Szerk.).

immár közös érték és tulajdon, a városé, az országé. Ennek a következő etapja alakul most Sopron városa megbízásából, s ennek részeként olvasandók az alábbi oldalak.²

1379: *Hayreich Gayzzel II hausse*

Sopron házainak első rendszeres összeírásában (1379), amelynek célját és rendszerét Mollay Károly rekonstruálta³ a Kolostor utcán, a közel 28 méter homlokzathosszúságú épület „*Hayreich gayzzel II hausse*” megjelöléssel szerepel. Az összeírásban szereplő „*haus*”-nak nevezett egységet magam interpretáltam olyan hossz méretként, amely a telkek homlokzatának hosszát fejezi ki, s 15 méter körüli.⁴ A Kolostor utcai ház azonosítását – a „*haus*” méretének 14 méter körüli meghatározása mellett – Holl Imre végezte el.⁵

1. kép. A ferences templom donátorának szobra a káptalantermi kiállításban. Nagyboldogasszony (Bencés) Templom. Fotó: Bolodár Zoltán

² E munka előzménye, az épületre vonatkozó legfontosabb irodalom vonatkozó részeinek kivonatával, valamint a telekre is vonatkoztatható térképekkel és a Soproni Múzeum gyűjteményeiben őrzött ábrázolásokkal: *Kelemen István*: Adatok a soproni Zichy-Mesko-palota (Kolostor u. 11. –Új u. 14.) történetéhez (kutatási dokumentáció, kézirat, Soproni Múzeum, valamint Magyar Építészeti Múzeum-Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ Tervtára (MÉM-MDK 2016.).

³ *Mollay Károly*: Sopron XIV. századi városképeinek vizsgálata. A Fabricius ház története (kb. 50–1530-ig) Soproni Szemle 18 (1964), 1–11.

⁴ *Dávid Ferenc, Sedlmayr János*: A soproni ó-zsinagóga. (A magyarországi zsidó hitközségek monográfiái, 8.) Budapest, 1978, 25–33.

⁵ *Holl Imre*: A középkori Sopron: Piacterek és városházák. Soproni Szemle 67 (2013), 73–79.

A 14. századi város legvagyonosabb polgárai közé tartozó Hayreich Gayzzelről Házi Jenő írt először⁶ s történetét később Mollay Károly is összefoglalta röviden. Eszerint Gayssel Henrik soproni nemesi-patrícius család tagja volt, aki 1367-ben többekkel együtt megrohanta Büki János nemesember házát és megölte őt. Ezért fej- és jószágvesztésre ítélték, ami elől elmenekült. Javait, közte a kérdéses házat a soproniak szerezték meg és árát a ferences templom építésére fordították. A most tárgyalt ház előbb Bockfuss Osvát, majd 1401-ben Izsák bécsújhelyi zsidó, végül pedig Wolf bécsi zsidó kezébe került, akitől az Zsigmond királyra szállt.⁷

A ház, amelynek Kolostor utcai homlokzatát, kapualját és a Kolostor utcára néző földszinti helyiségeit Nemes András 2014-ben föltárta, saroktól sarokig egységesen középkori. Kapualjában háromkaréjos záradékú ülőfülkék sora került elő, a homlokzat első emeletén pedig a soproni 14. század végi – 15. század eleji homlokzatokon oly gyakori kapcsolt ablakcsoport töredéke. Nemes András mindkét fontos részletnek megnevezte analógiáit, s azzal Hayreich Gayzzel háza valóságosnak bizonyult.⁸

1420–1460: Az első városháza

„Zsigmond 1422. dec. 10-én Székeles Péter polgármester és Ernst Konrád nótárius kérésére a városnak ajándékozta néhai Wolf bécsi zsidónak a belvárosban, a ferences kolostorral szemben, János mészáros háza mellett fekvő házát (*domum [...] intra muros eiusdem ex opposito claustrum fratrum minorum iuxta domum Johannis carnificis*), még pedig városháza céljára: *pro domo iudiciali seu pretorio*.”⁹ Az első városházát – az 1379. évi telekösszeírás és az 1458. évi ingatlanösszeírás összehasonlítása útján Mollay Károly a Kolostor u. 9. sz. házzal azonosította. Véleményét Holl Imre vizsgálta fölül, s a városháza helyét a Kolostor u. 11. sz. házban határozta meg. 1458 és 1468 között 11 városi adó- és vagyonösszeírás maradt fenn, amelyben a Kolostor utcai házak sora összevethető. Ezek vizsgálata nem hoz egyértelmű eredményt, de valószínűsíti, hogy a városháza a Kolostor u. 11.-ben lehetett.

Az első városháza építéséről-javításáról számos adat található a számadáskönyvekben, ezeket Mollay Károly rendszeresen földolgozta a városháza-cikkében.¹⁰ A következő idézetekben a városháza főbb építészeti egységeire és az egymástól megkülönböztethető helyiségekre vonatkozó adatait emelem ki: „A ház egyemeletes, a Kolostor utcai főhomlokzaton cseréptetős, máshol zindelytetős volt. Az emeleten volt az ún. nagyszoba (*grosse stuben*), amelynek ólomkeretes üveglakait (*die glas im rathaws für die grossen stübnvenster*) Klaus festő 1 font 10 bécsi dénárért 1427-ben festette ki,

⁶ Házi Jenő: A soproni ferences templom jötevője. Soproni Szemle 15 (1961), 308–316.

⁷ Mollay Károly: A három középkori városháza. Soproni Szemle 21 (1977), 234–247, itt: 234–240.

⁸ Kutatási dokumentáció, kézirat, Soproni Múzeum, valamint MÉM-MDK 2016 Régész: Gabrieli Gabriella, művészettörténész; Nemes András. Soproni Múzeum, Régészeti adattár 1851.

⁹ Mollay i.m. 236.; Az oklevél: Házi Jenő: Sopron szabad királyi város története I/2. Sopron, 1923. 233. Továbbiakban a sorozat hivatkozása a szövegben hasonlóképpen jelölve: (I/2: 233).

¹⁰ Mollay i.m. 237–238. A berendezésre vonatkozó további adatokat lásd Mollay Károly tanulmányában. A Szerk.

Az emeleten volt még az ebédlőház (*müshaus* II/2: 375): nyilván ebből lett a tanács-terem (*ratstube*), mivel az ebédlőházról csak egyszer, 1427-ben történik említés. A tanács-terem kályháját (*ofen, rauchofen*) 1426-ban rakták 3 dénárfontért, 1432-ben és 1440-ben javították (II/2: 347; II/3: 9, 170), padlóját (*podem*) és mennyezetét (*den obernodem*) pedig 1453-ban hozták helyre Konrád ács és Pock kőműves, valamint emberei (II/3: 402, 403). Asztalát 1427-ben fa-, 1453-ban 113 font súlyú vasrácsosozattal (*ketrer, keter*) rekesztette el Schachner János ács, illetve egy lakatos (II/2: 398; II/3: 415). Itt függött a hirdetőtábla (*tauel, täffl die in der ratstuben hangt*): János asztalos 1430 táján 60 dénárért készítette el s 8 font súlyú vasakkal erősítették fel (II/2: 387; II/6: 100). Valószínűleg ennek üveglakait festette ki 1432-ben a már említett Klaus festő, ezért adójából 9 dénársolidust vontak le (II/3: 12). Ajtaját 1453-ban javították meg és még 1427-ben csapódó lakatot (*fellslos*) tettek rá (II/2: 375; II/3: 405; vö. még II/4: 89). Az emeleten volt az ún. öregszoba (*alte stuben*), itt volt még az ún. újszoba (*new stuben, new zimer*). Ez a szoba az utcára, valószínűleg a Zsidók utcájára nézett, amit az is megerősít, hogy a háznak erre a részére 60 dénárért esőcsatorna (*ain rinen hindr daz new zimer*) került (II/2: 398). A nagyszoba és az ún. öregszoba fölött ugyanis cseréptető volt.

Cseréppel volt fedve a városháza tornya (*türen*) is. Ebbe vasajtó vezetett, amelyet 1427-ben 60 bécsi dénárért javított meg a lakatos, 12 font súlyú vasat használva fel (II/2: 383). A torony tetőszerkezetének szarufáit négy vaskapoccsal (*langnagel*) kapcsolták (*gerafen*) össze (II/2: 396). A nagyszoba előtt folyosó (*gang*) húzódott: zsindeletetjének megtámasztására Schachner János ács és 3 embere tartószerkezetet (*zimer*) ácsolt. A ház cseréptetejének (*zigeldach, ziegeldach*) (II/2: 396) fedését György városi téglamester (*ziegelmeister*) vezetésével 1–2 tetőfedő (*dekcher*) 3–5 kiségitővel (*knecht*) 11 napon át, 32, illetve 10 (esős napon 7 és 4) dénáros napibérért végezte. A zsindeletet megújításához egy kiségitő 3 napi munkával (napibére 5 dénár) kihúzta a régi zsindeleységeket, Schachner János ács embereivel ugyanakkor alátámasztotta (*vnderpülcht*) a ház sarkát (*das ekk am rathaus*), Márton kőműves és emberei pedig újravakolták az egész épületet.

Nyilván a főhomlokzat földszinti részén volt az ún. elülső szoba (*in der vordern stuben*), amelybe 1432-ben 7 új ablakkeret, továbbá ablakhártya (*papier zü sliemen*) került 52 dénárért, Lehetséges, hogy ezzel azonos volt az a helyiség, amelyet a források egyszerűen csak „szobának” (*stuben*) neveznek, s amelynek padlózására 1453-ban 3 nagy deszkát (*reichladen*) vettek Bécsűjhelyt, Konrád ács pedig ötödmagával 100 dénárért a városi erdőből a többit kitermelte. A földszinten volt a városi fegyvermester kamrája (*kamer do der pwxenmaister in ist*): Itt dolgozott a fegyvermester (II/6: 100), itt gyártották a puska- port (II/3: 170, 183), itt dolgozott a nyílfaragó (*pheilschiffter*), aki pl. 1459-ben 3 napi munkájáért 54 dénárt kapott (II/4: 96). A földszinten volt még a mézraktár: a pince ács munkálataival egyidőben Schachner János ács hozta rendbe; ajtaját 1439-ben kátrá- nyozták (II/2: 397; II/3: 165).

Az emeleti folyosó alatti kamrában zabot tartottak, vasajtóját lánc és retesz (*närib*) zárta, amely 6 dénárba került. A földszinten volt a fogda: vasajtójának (*fenknustwr*) ablakára 1459-ben szereltek vasajtócskát (*ein eyssen twrel*) 70 dénárért (II/4: 89). Említettük,

hogy a háznak pincéje is volt (II/2: 397; II/3: 335): ebben az ún. hegyvámport tartották (II/4: 97, 239, 241). A pincének egy része börtön (*tüeren vnten im rathaus*) volt, amelynek falait 1427-ben újravakolták. A városházának csak a Kolostor utca felé volt kapuja (*tor, di gros twr*): ezt 1440-ben kétnapi munkával 40 dénárért javította meg az ács, majd 1459-ben új lakatot (*plat-slos*) tettek rá (II/3: 179; II/4: 89). A ház udvaráról télen a havat és a sarat elszállították (II/2: 386; II/3: 10), a ház előtti úttestet is tisztították (II/3: 335).

A városházán dolgozott Ernst Konrád városi nótárius (1417–1450), nyilván itt rendezte be az első városi levéltárat, amelynek 1162 óta fennmaradt okleveleit, iratait, városi könyveit addig a városbíró, illetve a polgármester házában őrizték. Ernst Konrád különben a városházával szomszédos házban, utódja, Ziegler János viszont 1457–1458-ban a városházán lakott (II/4: 53, 59). A városházán lakott időnként egy-egy kalmár, ijgyártó, kardcsiszár, toronyőr (II/2: 367; II/3: 55, 80, 358; II/6:144). Nem tudjuk, melyik volt a városbíró szobája (*schrann*): ebben 1432-ben Jakab ács dolgozott (II/3: 5). A felek ide jöttek nyilvános vádemelésre (*kommen in offne schrann*), itt történt az ítélet nyilvános kihirdetése (*in offner schrann*) GerB. 20–1). Itt kezdték meg 1427-ben a fennmaradt bírói ítéletkönyv (Gerichtsbuch; rövidítve: GerB.) vezetését.¹¹

1460–1468: Münzhaus

Amint a városháza a mai Tábornok-házba költözött, régi épületében ott maradt a pénzverde. Funkciójáról Mollay Károly így írt: „1459. dec. 1-én kezdődött meg a tanács átköltöztetése az új, főtéri városházába. A régiben ezután III. Frigyes német császár, aki 1441 óta Sopron zálogos ura volt, pénzváltót és pénzverdét rendezett be. Az egyik pénzverő, Berweig (Perweig) a házban lakott, amelyet Frigyes zálogjogának s ezzel a pénzverdének megszűnése (1463. júl. 19) után is még egy darabig pénzverdének (*münzhaus*) neveztek (I/5: 2, 56, 57; II/4: 163, 194, 209, 231, 283).¹² A vagyon- és adójegyzékek szerint 1461–1463-ban itt lakott Philipp Perbaik Münzmeister. A házat 1468-ban nevezik meg utoljára, abban a jegyzékben, amelyben a második, a Fő téren lévő városháza is föltűnik.

1488–1549: Mert Sighart I. és II., és örökösei

Mert Sighart és azonos nevű fia mindketten Sopron kiemelkedő polgárai voltak, jelentős házvagyonnal és – adójukból következtetve – igen tehetősek is.

1488–1500: Mert Sighart I. 1488-tól szerepel a mai Kolostor u. 11. [78.]¹³ birtokosaként az adóösszeírásokban e helyen. Személyéről az első adat 1481-ből való, amikor

¹¹ Mollay i. m. 239.

¹² Ibid.

¹³ A belvárosi házak tulajdonosai az 1480-as évektől azonosíthatók pontosan, amint ezt a belvárosi házak tulajdonosairól írott könyvünk bevezetésében kifejtem. *Dávid Ferenc – Goda Károly – Thirring Gusztáv: Sopron belvárosának házai és háztulajdonosai 1488–1939.* Sopron, 2008. A Kolostor u. 11. [78.] sz. ház. Ez a jel itt és továbbiakban a könyvben alkalmazott ház-sorszám.

városbíró volt. 1500-ban végrendekezett.¹⁴ Belső tanácsos volt az 1488., 1491. és 1496. években, városbíró 1481-ben, 1482-ben és 1483-ban, polgármester 1496-ban. Egy másik házzal is bírt a belvárosban a mai evangélikus templom tornyának építésekor elbontott házak egyikében [39.]. Ennek Hans Pekch volt a másik tulajdonosa. Mert Sighart azt a házat végrendeletében a feleségére, Dorottyára hagyta, aki azt néhány évvel később Hans Peckhre örököltette.

1500–1542 előtt: Mert Sighart II. [Házi Polgárok 10237¹⁵] 1500-tól volt a Kolostor utcai ház tulajdonosa, 1540-ben pedig az unokájával együtt bírta azt, aki 1545-ben is a ház tulajdonosa volt, de talán nem lakta azt. Mert Sighart II. többször volt tagja a belső tanácsnak: az 1525., 1529., 1530., 1532., 1534., 1538. években, városbíró volt 1520-ban és 1531-ben, polgármester 1526-ban és 1531-ben. Súlyos betegségét említik 1535-ben és 1539-ben. 1542-ben házát üresnek mondta a közgyűlés és kifogásolta azt.¹⁶

1548–1549: Wolfgang Tumbukher (Tumbsecker Farkas) [Házi Polgárok 4091] Bruck a. d. Leitha-i polgár felesége révén bírta az épületet, aki Mert Sighart feleségének leánya volt.¹⁷

1551–1580: Jankó Benedek és örökösei

1551-ben a nagycenki Jankó Benedek soproni főesperesé vált a ház, aki azt valószínűleg 1550-ben vásárolta meg. 1551-ben meghalt, s a következő években már örökösei a ház-birtokosok az adójegyzékek szerint. Jankó Benedek győri kanonok és soproni főesperes volt, az egyetlen olyan katolikus pap Sopronban, aki megházasodott s egyben az egyetlen pap, aki polgárjogot kapott. Jankó Benedek szerepléséről több érdekes adat maradt fenn, amelyek azt mutatják, hogy kanonoki méltóságában a győri püspökök meghagyták, s az sem esett kifogásuk alá, hogy házát nem az egyházra hagyta.¹⁸ A ház leánya, Magdolna kezével Koszorús Tamás szabó birtokába jutott, akitől később Jankó Benedek testvére, a cenki Jankó Mátyás elperelte volna, de a város – Ujlaky püspök egyetértésével – jóváhagyta a főesperes végrendelezését.¹⁹

¹⁴ *Házi Jenő:* Sopron szabad királyi város története II/1. Végrendeletek és egyéb feljegyzések 1390-től 1524-ig. Sopron, 1930. 262–264.

¹⁵ *Házi Jenő:* Soproni polgárcsaládok I–II. 1535–1848. Budapest, 1982. Továbbiakban [Házi Polgárok sorszám].

¹⁶ *Tompos Ernő:* Soproniak középkori pecsétjei. Soproni Szemle 27 (1973), 289–306., itt: 303.

¹⁷ *Tirnitz József – Szakács Anita:* Sopron város tanácsa bírósági jegyzőkönyveinek regesztái I. 1533–1554. Sopron, 1996, 186.

¹⁸ *Bán János:* Sopron újkori egyháztörténete. Sopron, 1939. 2, 8, 11, 12, 14, 16, 17, 53.

¹⁹ Jankó Benedek két végrendelete – vagy annak két példánya: Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára (továbbiakban MNL GyMSM SL) Lad. XXIII. et GG. Fasc. 3. Num. 14/6.; Lad. Y. Fasc. 1. Num. 2/2.

Szakács Anita: Sopron város tanácsa bírósági jegyzőkönyveinek regesztái II. 1555–1569. Sopron, 1997. Jankó Benedek – Koszorús Tamás 285., 320. 285.: 1561. júl. 3. Jankó Mátyás és Koszorús Tamás szabó pere Jankó Benedek főesperes hagyatékáról. Jankó Mátyás testvérének Jankó Benedek főesperesnek testvére, a másik fél Koszorús Tamás és felesége Magdolna. A főesperes javait Gregoriancz Pál püspök mint Jankó

1556–1569: Thomas Schneider, Sabo Tomasch [Házi Polgárok 2768]: „Koszorus (Krantz) Tamás szabó, aki Szentmártonból származik, s akinek a felesége néhai Jankó Benedek soproni katolikus főesperes leánya.”

1571 és 1572-ben a háznak két tulajdonosa volt, az egyik Georg Schönin, aki az 1567-ben polgárrá lett Georg Schön [Házi Polgárok 9820?] felesége, s aki cserével jutott Koszorus Tamás házának birtokába.

1571–1573: Matheus Mayr [Házi Polgárok 7565?]

1578 és 1580 között a ház Stefan Pardt-é [Házi Polgárok 402], akinek első felesége Matheus Mair özvegye, a második pedig Mattheus Schön özvegye, aki Törtl polgármester testvére volt.²⁰

1586–1666: A Zoanna (Zuanna) család három egymást követő nemzedéke

1586: Peter Maurers Erben

1590–1604: Peter Maurers Hauß. Peter Maurer, más nevén Peter Zoanna, vagy épp Walch [Házi Polgárok 12068]²¹ 1553–1598 között szerepelt Sopronban. Kőműves volt, valószínűleg itáliai eredetű. [...] 1586-tól tűnt fel a mai Kolostor u. 11. sz. házban. Peter Maurerről, aki mestersége mellett sokféle tevékenységet űzött, s nevéhez néhány ingatlan-ügylet is kapcsolódik, Házi Jenő igen kritikusan nyilatkozott, összeférhetlensége több városi iratban tükröződik.

1608–1625: Marx Zuanna apjának Peter Maurer (Zoana)-nak az idősebb fia [Házi Polgárok 12069] 1606-ban lett nagykorú és az adójegyzékek szerint 1622 előtt halt meg. Háza résztulajdonosa 1620–1622-ben David Urhaintz kereskedő volt [Házi Polgárok 11075], bizonyára rokona, hisz Marx Zuanna feleségét Urhaintz Dorottyának hívták. Házi Marx Zuanát – teljesebb nevén és magyarul Márk Antal Pétert – is összeférhetetlen és durva emberként írta le, foglalkozásáról nem ismerünk adatokat.

1622–1639 közt az adóíveken Marx Zoana özvegyét találjuk a ház birtokában, fiával Peter Zoannával együtt, 1645-ben pedig Marx örököseit.

1625–1666: Peter Zuanna (a helytörténeti irodalomban magyarosan Peter Menyhért) [Házi Polgárok 12070] a ház birtokosa a haláláig, 1666-ig.²² 1666. ápr. 1-jén kelt

Benedek főesperes örököse Koszorus Tamásnak és feleségének itéli és örökjogon átadta. 320.: Ugyanaz az ügy, úgy is marad, Magdolna Jankó Benedek leánya.

²⁰ Szakács Anita: Sopron város tanácsa bírósági jegyzőkönyveinek regesztái III. 1570–1579. Sopron, 2011, 447.: 1578. Stefan Bart felesége korábban néhai Mair felesége volt, s Mairról rámaradt adósságot törleszt. Mair Máté uo. 522.: 1578. Mair Máté hagyatékáról szól. 592.: tanácsos.

²¹ Felesége rokonságára: Stefan Bart felesége Barbara végrendelete (1599). MNL GyMSM SL Lad. B. Fasc. 1. Num. 11.

A Peter Zoanára, illetve özvegyére vonatkozó adójegyzékek mindkét belvárosi ház birtokában fölváltva használják a P.M., P.M. örökösei, P.M-in kifejezéseket, akárha két ilyen nevű polgár követte volna egymást. A változatos keresztnéveken szereplő Zoaná-k későbbi előfordulásaiban is látni hasonló jelenséget – nem zárom ki, hogy a Házi Jenő által összeállított családtörténetben hibák vannak.

²² Dávid – Goda – Thirring i.m. 1663-ban Georg Poch-ot [Házi Polgárok 130], 1669-ben pedig a „Pochische

végrendeletében, amelyet még abban az évben bekövetkezett halálát követően október 25-én tettek közzé, házát feleségére, Apolloniára és unokáira hagyta.²³ Zuana Peter 1593 körül született, tanult ügyvéd, a soproni kereskedő céh tagja volt.²⁴ A város ügyeiben járt el 1636-ban a jezsuiták betelepítése ellen tiltakozva. 1646–1650 között városbíró volt, az 1651–1653. és az 1657–1663. években polgármester. Emlékezetes cselekedete, hogy 1666-ban Lang Mátyás evangélikus lelkésszel együtt létrehozta az evangélikus gyülekezet könyvtárát, a liceumi könyvtár elődjét. Arcképét e könyvtár számára festették meg s az INCHOABAT (= kezdette) felirattal a Soproni Evangélikus Gyűjteményben ma is látható (2. kép).²⁵

A Zuana család a 17. század első két harmadában különösen sikeres és gazdag volt. Volt olyan évtized, amelyben három belvárosi házat bírt Zuana [23. az Orsolyita rendház helyén; 69. Templom u. 15.; 78. Kolostor u.11.), s olyan évtized is, amelyben két Zuana-unokatestvér felváltva volt városbíró.

Az 1640 és 1660 közti években egyébként több ház épült át-bővült Sopron belvárosában új stílusban, a korábbiaknál jóval tágasabb ablakokkal, az ablakok fölött későreneszánsz-korabarrokk ízlésben fogant kőfaragványokkal, díszesen és jellegzetesen formált kapukkal, kapukeretekkel, s gyakran toszkán oszlopos loggiákkal az udvarokban. Ilyen a mai Szent György u. 5. sz. ház, amelynek kapuján az amúgy átfaragva megújított 1645-ös évszám látható ([9.] Abraham Türckh háza). Ilyen a Szent György u. 22. sz. ház [61.] ifj. Mathias Kramer háza], amely 1648-ban épült kétemeletesre, udvari loggiával, amelyet a polgármesteri méltóságot többször betöltő patrícus építtetett, ilyen volt a Kramer család másik háza is a Szent György u. 6. [53.], amely elpusztult a második világháborúban, de kialakításának emlékét a városi levéltárban lévő homlokzati rajzról ismerjük; kétemeletes udvari loggiáit pedig fényképen tanulmányozhatjuk. Egy immár elpusztult bekarcolás szerint 1640-ben alakította ki a Szent György u. 14. [57.] kapualját és a föl-soroltakhoz hasonló modern-mód elrendezett lépcsőházát Hans Endres, Vitnyédi István sógora.

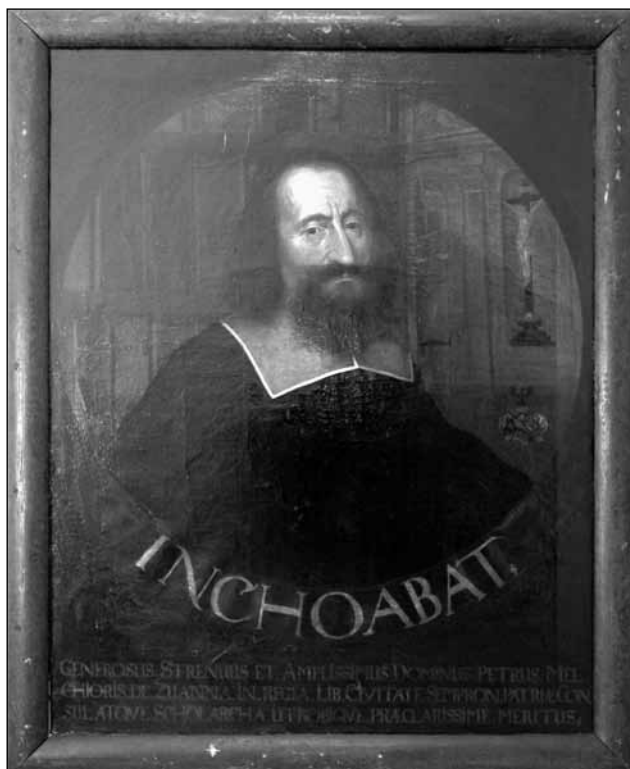
Ezek a házak új formálási módot képviselnek, amelyhez a lépcsőház új elhelyezési módja, s a simára vakolt síkfödémek alkalmazása is hozzátartozott, s mindezekkel az 1676. évi nagy tűzvész után újjáépített házaknak is mintaképei voltak. Úgy vélem, hogy a Kolostor u. 11. kapualjában talált egyetlen oszloptörödédek (a gótikus ülőfülke befalazásában használták fel a 18. században) a Zuanák építkezésére valló maradék.

Curatela”-t azaz örökösének gyámját nevezi meg a Kolostor u. 11. tulajdonosaként, ez azonban a Zuana-ház öröklésének a most megismert rendje szerint bizonyosan téves. Georg Poch belső tanácsos személyére és hagyatékára, valamint a kiskorú gyermekeinek gyámságára nyújt adatokat a végrendelete: MNL GyMSM SL IV. A. 1003.jj.bb. Testamenta [a továbbiakban Testamenta] Lad. P. Fasc. 4. Num.

²³ Peter Melchior de Zuana végrendelete, 1666. Testamenta Lad. Z. Fasc. 2. Num. 59.

²⁴ *Udvardi Lakos János*: Adatok a soproni Kereskedelmi Testület múltjához. Soproni Szemle 4 (1940), 332–357, itt: 339.

²⁵ *Payr Sándor*: A soproni evangélikus egyház története I. Sopron, 1917. 287, 409.

2. kép. Peter Melchior de Zuana arcképe 1666 után. Soproni Evangélikus Gyűjtemények

Peter de Zuana felesége szül. Apollonia Gstettner, 1673-ban végrendekezett.²⁶ Ebben leírta, hogy a férje végrendelete – és egy 1666. dec. 16-án kelt, az örökség elosztására vonatkozó bírói döntéssel rámaradt ház „*meines Herren seel. Behausung so auf die Neugassen gehet*” pénzbéli értékét – 400 forintot – három evangélikus prédikátorra, Johann Conrad Barthra, Mathias Langra és Christoforus Sobitschra hagyja. „*Item*” az említett döntésben szereplő másik házrész „*den andern Theil deß Hauses, gegen dem Closter über*” értékét pedig – 500 forintot – Martin Schwab csávai plébánosra és az „*Evangelische Ungerische Schull*”-ra hagyja különböző, itt nem részletezendő kikötésekkel.

Johann Andre Sarnichhausen: Peter de Zuana 1666-ban kelt végrendeletében feleségén kívül a Sarnichhausen család több tagját nevezi meg örököséként, s ennek a következményét és részleteit özvegye, Apollonia de Zuana végrendeletéből is ismerjük. Johann Andre Sarnichhausen evangélikus prédikátor Peter de Zuana Veronika nevű leányának volt a férje. A Kolostor u. 11. – Új u. 14. sz. házat tehát az özvegygel együtt birtokolták 1673-ig, majd önállóan a következő években.

²⁶ Apollonia, Peter de Zuana feleségének végrendelete, 1673. Testamenta Lad Z. Fasc. 2. Num. 61.

A Zuanák és a Meskok között

1677(?)–1687: Johann Serpilius der ältere. A ház 17. századi soproni tulajdonosai közül kiemelkedik Johann Serpilius [Házi Polgárok 10198], a legnevesebb evangélikus lelkész-ként és a soproni köztörténet – a protestánsokat oly súlyosan érintő katolikus ellenreformáció neves elszenvedőjeként és a város protestánsainak képviselőjeként. Első háza a pályafutását jól ismerő Házi Jenő szerint a mai Templom u. 12. [38.] sz. ház volt²⁷, ahol őt az adóívek 1666–1673 között tüntetik fel tulajdonosnak. Abból is ítélve, hogy abban a házban 1676-ban már más lakik, fölteszem, hogy birtoklása a Kolostor u. 11-ben 1677-ben kezdődött.

1690–1693: Csak az adóösszeírásokból tudjuk, hogy a Kolostor utcai háznak néhány évig Esterházy Ferenc özvegye, Thököly Katalin (1655–1701) volt a birtokosa. A rövid soproni szereplésének sem kezdetét, sem végét nem ismerjük, emlékét viszont annál inkább: harmadik férjével, Löwenburg Jakabbal emeltette a Szentháromság szobrot, s térdelő alakjának szépen formált szobra a Fő téren ma is látható (3. kép).²⁸

3. kép. Thököly Katalin a soproni Szentháromság szobron (1701) Diebold Károly felvétele, é. n.

²⁷ Házi Jenő: A soproni belváros házai és háztulajdonosai 1687-ben. Soproni Szemle 1965 (19.) 227.

²⁸ Késmárki gróf Thököly Katalin (1655–1701), lásd: Veress Ferenc: A soproni Szentháromság-emlék és mecénásai: Thököly Katalin és Kollonich Lipót. Soproni Szemle 72 (2018), 252–278.

1696–1703: Néhány évig az Esterházy család egy másik nevezetes tagja volt itt birtokos, Pál nádor felesége, a ház előző tulajdonosának édes testvére Thököly Éva (1659–1716). A nádor maga is tett legalább egy lépést a ház megszerzésére, amelyet talán indokolhatott, hogy akkoriban a Templom utcai háznak csak az egyik felét, a ma az erdészeti múzeumot magába fogadó 4. számút bírta, amely ez idő tájt már ritkás soproni tartózkodásai idejére se volt elegendő, se méretét, se reprezentativitását illetően.²⁹

1707–1710 között az adójegyzékek Mathias Hackstockot [Házi Polgárok 6076] nevezik meg az épület tulajdonosának, aki azt 4000 forintért vásárolta.³⁰

1715–1816: A Mesko bárók palotája

1715–1724	Mesko Ádám (fülesi és gálosházi) 1721-től báró; résztulajdonos Rittmeister Platzer
1725–1734	Mesko Ádám báró (+1733)
1734–1745	Mesko Éva Katalin bárónő (*1701) – Mesko Ádám leánya és egyedüli örököse – Johann Baptist Bartolotti von Partenfeld gróf (+1745) felesége
1746–1762	Mesko Éva Katalin bárónő – Joseph Carl David Herbeviller gróf (+1762) felesége
1765–1772	Mesko Éva Katalin bárónő (+1772) – Johann Ludwig Adam Starhemberg gróf felesége
1773–1798	id. Mesko Jakab báró (+1798), mint a gyermektelenül elhalt Mesko Éva örököse
1798–1810	ifj. Mesko Jakab báró (+1810) apjának örököseként

1715–1734: Mesko Ádámról 1693-ban hallunk először, 1703-ban a királyi kancellária regisztrátora, s még abban az évben királyi alügyigazgató, s mint ilyen járt el a királyi érdekek képviselőjeként fontos kérdésekben. 1707-től 1713-ig Esterházy Pál nádor ítélmestere volt. A nádor halálát követő években királyi tanácsos, az országgyűlésen tölt be

²⁹ Csatkai Endre kéziratos jegyzete: Az 1705. évi közgyűlési jegyzőkönyv 383. sz. bejegyzése szerint Esterházy Pál nádor a Vulka patak menti Lackner malmot elcserélné az Új és a Becken-Gasseben fekvő Serpilius házáért.

³⁰ Csatkai Endre kéziratos füzet a belvárosról. Soproni Múzeum Csatkai hagyaték sz. n. 1700–1702: DN, 463.: A Serpilius házat az Új utcában, amelyet másként Peter Zoanische Behausung-nak neveznek Hackstock Mátyás vásárolja meg 4000 forintért. [78.] Hackstock Mátyás nemesi levele Bécsben kelt 1687. jan. 30-án. MNL GyMSM SL OeLad. XLIV. et TT. Nr. 22.

4. kép. Mesko Ádám arcképe a palota porcelánkabinetjében.
Louis van Roÿ, 1740. Fotó: Bolodár Zoltán

fontos szerepet, 1723-tól az újonnan alakult helytartótanács tanácsosa és első irodaigazgatója egészen 1733-ban bekövetkezett haláláig (4. kép).³¹

1721-ben érdemei elismeréseként a király fivérével, az 1718 táján elhalt Mesko Jakabbal, s mindkettejük gyermekeivel együtt bárói rangra emelte. Sopron megyében két helyen, Fülesen (Nikitsch, Ausztria)³² és a Darufalván (Draßburg, Ausztria) birtokos és udvarház-/kastélybirtokos Mesko Ádám friss rangjának kifejezésére építtette át palotaszzerűen a soproni Kolostor utcában megszerzett tekintélyes méretű házat a rangemelkedését követő évtizedben.³³ Fivérével, Jakabbal szemben, aki pályafutása során számos bir-

³¹ *Iványi Emma*: Mesko Ádám nádori ítélőmester. In: *Iványi Emma*: Esterházy Pál nádor közigazgatási tevékenysége 1683–1713. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai, III. Hatóság- és hivataltörténet 10.) Budapest, 1991. 367–369.; *Ember Győző*: Az újkori magyar közigazgatás története Moháctól a török kiűzéséig. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai, III. Hatóság- és hivataltörténet 1.) Budapest, 1946. 145.; *Ember Győző*: A magyar királyi helytartótanács ügyintézése I., 1724–1783. In: *Levéltári Közlemények* 15 (1937), 15, 85.

³² *Harald Prickler*: Gálosháza. *Burgenländische Heimatblätter* 45/2. (1983–84), 155–185.

³³ A Mesko család bárói ágának igen sok adatát őrzi a Zichy család hajdani füles levéltára, amelyet ma Zichy Mihály őríz Bécsben. A levéltárat előbb Harald Prickler, majd Kulcsár Krisztina rendezte. Kulcsár Krisztina levéltárjegyzéke (MNL OL. könyvtár 4/5323) a forrása egy sor, alább közölt adatnak. Jele a továbbiakban: ZLt. N.

5. kép. Mesko Éva arcképe a Zichy-Mesko palota porcelánkabinetjében.
Louis van Roÿ, 1740. Fotó: Bolodár Zoltán

tokot szerzett családja ősi földjén, az északkelet-magyarországi megyékben, Mesko Ádám kevesebb és kisebb birtokkal bírt, viszont több adat szól jelentős kölcsönügyleteiről, s néhány az így megszerzett tekintélyes pénzvagyonáról.³⁴

Mesko Ádám soproni vonatkozásai közül – a városnak való pénzkölcsönzésén túl, amelyben sokakkal osztozott – az első egy kegyes alapítvány: 1714-ben Bécsből írt magyar nyelvű levelet Ferdinand Dobner városbírónak, amelyben 1000 forintot ajánl föl arra a célra, hogy annak évi kamatából évenként hat katolikus („pápista”) koldust segítsenek. Kiválasztásuk jogára a plébánost jelölné ki.³⁵ A következő évi adójegyzékben szerepelt először háztulajdonosként, akkor s utána több éven keresztül az egyébként ismeretlen Rittmeister Platzzerrel együtt, 1725-től egyedül. Ezt követte a nagyméretű házáépítése palotává. Mesko Ádám 1733-ban hunyt el.³⁶

³⁴ A Mesko-Bartholotti-Herbeviller családok 100.000 forintos kölcsönökkel álltak a nagybirtokosok segítségére. vö. *Bakács István*: A magyar nagybirtokos családok hitelügyletei a XVII–XVIII. században. Budapest, 1965.

³⁵ MNL GyMSM SL Lad. LIV. Fasc. 2. Nr. 25. és *Bán János*: Sopron újkori egyháztörténete. Sopron, 1939. 366.

³⁶ Mesko Ádám végrendelete, 1733. Zlt. N. 1. karton B Num. 42.

1734–1745: E birtok- és pénzvagyonnak egyetlen örököse leánya Mesko Éva Katalin (5. kép). Egy kósza adat szerint a vagyonnak csak a jövedelmét élvezhette, de a megszerzett birtokokon kialakított intenzív gazdálkodás és a férje által a házasságba hozott jövedelem elegendő alapot nyújtott a Füles melletti gálosházai kastélyban, a (sopron)kertesi falujával érintkező darufalvi kastélyban és a soproni házban folyó, rangjához méltó életre.

Négy férje közül az elsőnek csak a nevét (Wragowits) ismerjük.³⁷ A másodiknak, Johann Baptist Bartolotti von Partenfeldnek³⁸ a vele azonos nevű apjáról örökölt meg több adat: észak itáliai, a 17. század elejétől Alsó-Ausztriában élő és birtokos, bárói rangú család sarja (6. kép). Több címe mellett az alsó-ausztriai és morvaországi sóügyek felügyelője (*Salzoberamtmann*) évtizedeken keresztül. Az ifjabb J. B. Bartolotti, Mesko Éva férje az osztrák örökösödési háborúk kitörésekor Bajorországban huszárezredet szervezett, azzal a Rajna partján harcokba bocsátkozott a franciákkal, s azokban lelte halálát 1745-ben. Teste a mannheimi Garnisonkirchében nyugszik.³⁹ Mesko Éva és Bartolotti gróf életének a soproni palotán kívül a fülesi (gálosházai) kastély is színtere volt, mint erről Bél Mátyásnak a darufalvi kastélyról az 1730-as években írott nagyon dicsérő sorai tanúskodnak.⁴⁰

1746–1762: Mesko Éva harmadik férje, Joseph Carl David Herbeville[r] (+1762) ugyancsak távolról származó, de a 17. század elején Ausztriában honosított grófi család sarja volt.⁴¹ Életének szinte csak arról a másfél évtizedéről bírnak adatokkal, amelyben Mesko Éva férje volt: 1752-től haláláig. 1762-ig jószágigazgatóként igazgatta az Esterházy hercegi hitbizomány birtokait. E megbízatás nagy felelősséggel járt, s modern igazgatási szakértelmet tételez fel. Jelentőségét emelte, hogy igazgatása évtizedében Esterházy Pál Antal szinte folyamatosan távol volt: diplomataként képviselte a császárt Nápolyban, más években pedig részt vett a szinte folyamatos háborúkban.⁴²

³⁷ Lásd: *Felix Tobler*: Zur Geschichte des sog. Kersnerischen Edelfhof zu Drassburg. Burgenländische Heimatblätter 35/2. (1973), 83–95. Georg Wragowits végrendelete, 1724. Zlt. N. 1. karton B II. Num. 88.

³⁸ Mesko Eva Maria és Johann Baptist Bartolotti házassági szerződése(?), 1734. Zlt. N. 1. karton B II. Num. 44.

³⁹ *F. K. Wißgrill*: Schauplatz des landsässigen nieder-oesterreichischen Adels vom Herren- und Ritterstande von dem XI. Jahrhundert an, bis auf jetzige Zeiten. Bd. I. Wien, 1794. 304. Bartholotti.; Neu-vermehrtes Historisch- und Geographisches Allgemeines Lexicon. Supplement I. Basel, 1742. 105. Bartholotti von Partenfeld. *Ernst Heinrich von Kneschke*: Neues allgemeines deutsches Adelslexicon. Im Vereine mit mehreren Historikern. Bd. I. Leipzig, 1859. 209.

⁴⁰ „Nikics falut módfelett ékesíti néhai Mesko Ádám báró hozzáértően és ildomosan felépített kastélya. Az egész épület oly módon van megalkotva, hogy nem emészt fel vagyonekat, továbbá kiválóan alkalmas a mezei gazdálkodásra.” (Tóth Gergely fordítása) *Bél Mátyás*: Sopron vármegye leírása II. Közzétesz: Tóth Gergely, szerkesztette: Kincses Katalin Mária. Sopron, 2006. 128–129.

⁴¹ Mesko Eva Maria és Joseph Carl David von Herbeviller házassági szerződése, 1746. Zlt. N. 1. karton B Num. 9. Mesko Eva Maria öröksége tekintettel a Herbeviller családra, 1773. Uo. 2. karton, Eva Maria Mesko dokumentumai.

⁴² *Handbuch der historischen Stätten Österreich I. Donauländer und Burgenland*. Stuttgart, 1985. 719. Példák jószágkormányzói tevékenységére: *Harald Prickler*: Die Lutzmannsburger Müller und ihre Zunft. Eisenstadt, 2004. 125, 153.; *Harald Prickler*: Zur Frühgeschichte der Neufelder Industrie. Eisenstadt, 2008. 38, 49.

6. kép. A Bartolotti von Partenfeld grófok címere

Mesko Éva és J. C. Herbeville[r] közös műve a Mesko Ádámnak anyai örökségként jutott darufalvi kastély nem tisztázott mérvű újjáépítése-átalakítása (az új szárny homlokzatán soproni homlokzatokhoz annyira hasonló ablakkeretekkel, hogy azokat bízást tarthatjuk soproni építőiparos művének), s különösen a teraszosan tagolt, szépen elrendezett franciakertje, amelyet a kiváló Johann Cristoph Schletterer – a soproni Mária szobor alkotója – 28 szobra díszít. A kert 1747–1758 között készült. A szobrok egyikén Schletterer szignója és az 1758-as évszám olvasható.⁴³

1765–1772: Mesko Éva negyedik házastársa Johann Ludwig Adam Starhemberg gróf (1717–1778, Sopron) tábornagy, háborús hős volt (7. kép). Ifjú korától katonászkodott. A hétéves háborúban épp abban az ütközetben – Kolínnál – tüntette ki magát, amelyben Esterházy Miklós gróf, a későbbi Esterházy Fényes Miklós herceg is, s e tetteért ugyanazt a kitüntetést kapta, mint Esterházy Miklós: a Mária Terézia-rend kiskeresztjét.⁴⁴ Amikor Sopronba telepedett, nem volt egyedül: magas rangú kvietált katonák, köztük a Mária Terézia-rend kitüntetettjei nagy számban éltek itt, s a város főnemesi-társasági életének bizonyosan ezek voltak a legfényesebb évtizedei.

Mesko Évával 1765-ben Sopronban kötött házasságot⁴⁵ Primes György városplébános színe előtt, akinek ebből az alkalomból elmondott prédikációja nyomtatásban

⁴³ Die Kunstdenkmäler Österreichs. Dehio Burgenland. Wien, 1980. 60.

⁴⁴ Rövid leírása: *Jaromír Hirtenfeld*: Der Militär-Maria-Theresien-Orden und seine Mitglieder. Wien, 1857. 42.

⁴⁵ Mesko Eva Maria és J. Ludwig Starhemberg házassági szerződése, 1765. ZLt. N. 1.Karton B Num.10.

7. kép. Ludwig Adam Starhemberg gróf arcképe. J. Mansfeld metszete Dorfmaister arcképe után.
ÖNB Portrait-Sammlung

is megjelent.⁴⁶ Hét évvel később, 1772-ben Mesko Éva elhunyt. A hátrahagyott férj, J. L. Starhemberg természetesen kiköltözött a Mesko palotából, de nem ment messzire: megvásárolta a Kolostor u. 3. – Új u. 4. sz. házat, felújíttatta, igen szép homlokzatokat alakíttatott ki a ház mindkét oldalán, a kapukat pedig nemzetsége kőbefaragott címerével díszíttette.

1773–1810: Idősebb (II.) és ifjabb (III.) Mesko Jakab birtoklásának ideje. Mesko Éva halálával a palota a másik báró Mesko fivér örökösire szállt. Ádám testvéréről, a család számazástörténetében I. Jakabról⁴⁷ 1695-ben hallunk először mint a császári kamara megbízottjáról. 1702–1703-ban a szepesi kamarában teljesített szolgálatot, 1703-tól 1707-ig a királyi jogügyigazgató (Mesko Ádám) helyettese volt, aztán a bécsi udvari kamara referendáriusa, császári tanácsos. 1718-ban özvegye Hegyemegy Borbála pereskedett, Mesko Jakab akkor már elhunyt. Mesko Jakab számos birtokra kapott királyi ado-

⁴⁶ *Mohl Adolf*: Győregyházmegyei jeles papok. Győr, 1933. 118.

⁴⁷ A Mesko család most tárgyalt bárói ágában az elsőszülött fiaikat rendszeresen Jakabnak keresztelték. Megkülönböztetésük a fülesli (Nikitsch) Zichy Levéltár Kulcsár Krisztina által készített jegyzékében közölt családfa nyomán a következő: A 17. századi ős: Mesko Gombkötő Jakab fiai Mesko Ádám és Mesko I. Jakab (†1718 előtt) – felesége Hegyemegy Borbála. Mesko II. Jakab (1721–1797) első felesége báró Joanelly Anna (†1775), második felesége Dessewffy Rozália. Mesko III. Jakab (†1810) első felesége Dessewffy Borbála, második felesége Kende Julianna. Mesko IV. Jakab, felesége gróf Fáy Mária.

mányt, özvegye Hegyemegy Borbála kérésére a család két abauj megyei kastélyos-váras birtoka alapján az enyickei és széplaki előnevet viselhette. A báróságot elnyert I. Jakab és Hegyemegy Borbála fia, II. Jakab 1717–1798-ig élt.⁴⁸ Birtokairól jó felsorolást ad az urbariális birtokok Mária Terézia kori összeírása: Abaujban 11, Borsodban 3, Zemplémben 2, Szabolcsban 1 községben volt birtoka, összesen 159.625 hold.

Fia III. Jakab volt (+1810). A két Mesko Jakabot életük során az idősebb, illetve ifjabb előnévvel különböztették meg egymástól, az előnév azonban igen sokszor hiányzik, s nem tudhatjuk, melyikükről van szó. Könnyen lehet, hogy közösen birtokolták javaikat, s azok teljesen csak id. Mesko Jakab halálával kerültek fia birtokába. A soproni palota, a két közeli kastély (a darufalvi és a füles-gálósházai) Mesko Éva 1772. évi halálát követően rövidesen tulajdonost váltott.

Az idősebb Mesko II. Jakab tevékenységének két ágáról bírnak adatokkal: birtokszerzéseiről és kegyes adományairól. 1784-re a Kolostor utcai palotán kívül birtokába lépett a jezsuiták Újteleki utcai 360 négyszögöl nagyságú majorjának, amelyhez 654 négyszögöl nagyságú kert tartozott, a Fövényverem egyik legnagyobb, 390 négyszögöles ma 19. sz. házának, a hozzá tartozó 829 ölnyi szőlővel, s megvásárolta az egykori Edlinger házat is a Domonkos (Móricz Zsigmond) utca sarkán, amely igényes kifestéséről volt nevezetes.⁴⁹ 1796-ban még egy kisebb ingatlant vásárolt, a virágvölgyi remeteséget a rajta üresen álló remetelakkal és kápolnával, ezt azonban alighanem kegyességi cselekedetnek kell tekintenünk.⁵⁰ 1798-ban, halála évében ugyanazokkal a soproni ingatlanokkal rendelkezett.⁵¹

1787-ben a városplébános jegyzéket készített a városi magánpalotákban lévő nyolc kápolnáról. Valamennyi főúr épületében volt. A Kolostor utcai Mesko-palota kápolnáját Szent Annának szentelték,⁵² talán azért, mert névszentje volt id. (II.) Mesko Jakab feleségének, szül. br. Joanelly Annának. Joanelly Anna 1775-ben halt meg Sopronban, sírját Gabrieli Gabriella tárta fel néhány éve a ferences (Kecske-) templomban.⁵³ 1779-ben, vagy 1780-ban Mesko bárónak káplánja volt, a Várkerületen lakott.⁵⁴ A kápolnában Szűz Mária egyes ünnepein misét is mondtak a győri püspök 1797-ben adott engedélye szerint, s ezt az engedélyt 1802-ben megújították.⁵⁵ Nagy kár, hogy a feltárások szorgos kereséssel sem találták meg ezt a kápolnát.

II. Mesko Jakab birtokba lépésével (1773) a palotában bizonyára sor került felújításra, s ez – mert a hetvenes évek a díszítő falfestések általános használatának évtizede

⁴⁸ Végredelete, 1789.(?) ZLt N. 1. Karton Num. 7.

⁴⁹ *Thirring Gusztáv*: Sopron házai és háztulajdonosai 1734-től napjainkig. Sopron, 1939. 20, 107, 153, 261. *Thirring Gusztáv*: Sopron a 18. században. Sopron, 1939. 227.

⁵⁰ *Varga Imréné*: „Annyi szépséget a városkörnyék egyetlen része sem rejt magában, mint a Virágvölgy.” Adatok e terület történetéhez. Soproni Szemle 53 (1999), 30–44., itt: 32.

⁵¹ *Thirring Gusztáv*: Sopron a 18. században. Sopron, 1939. 342.

⁵² *Bán János*: Sopron újkori egyháztörténete. Sopron, 1939. 362.

⁵³ Restaurált halotti ruhája a templom urnatemetője előtti térben került kiállításra.

⁵⁴ *Csatkai Endre*: A salétromfőzés soproni múltjából. Soproni Szemle 19 (1965), 274–279.

⁵⁵ Az adatot Kelemen Istvánnak köszönöm. A hivatkozott engedély a GyEL Sopron Plebanialia c. egységében található.

volt Sopronban és a városokban országszerte, – bizonyára a belső terekben is nyomot hagyott. Ebbe az összefüggésbe való, hogy a füles Mesko kastélyban is kápolnát újtattak fel, amelynek bejáratára Schaller István festett a Madonnát ábrázoló medaliont 1776-ban, az oltár környezetét pedig Dorffmaister István festette ki 1781-ben.⁵⁶

Mesko III. Jakab mindössze tizenkét évvel élte túl apját. Mint ez a soproni ingatlanok 1810. évi összeírásából kiderül, birtoklása idején elidegenítette a jezsuita majort az Újteleki utcában, a Fövényverem u. 19. sz. házat a mögötte lévő szőlőkkel együtt, valamint az Edlinger házat a Domonkos utcában. Időlegesen birtokba vette a szomszédos házat, a Kolostor u. 9. számút, s egy majort, az Újteleki kapu előtt álló 8. számút. Ezekkel, s a hozzájuk tartozó értékes szőlőkkel és kertekkel 1810-ben – Esterházy herceg után – a belváros második legnagyobb adózója volt.⁵⁷

Mesko III. Jakab örökébe 1810-ben lépett akkor még kiskorú fia, Mesko IV. Jakab, s néhány év múlva eladta mindkét Sopron-belvárosi házat. A kisebbiket, a mai Kolostor u. 9. számút Joseph Wohlmuthnak 1815-ben, a nagyobbat, a palotát (Kolostor u. 11.) Niczky Lajos Sopron vármegyei táblabírónak 1816 tavaszán.⁵⁸ Az eladás természetesen a házhoz tartozó szántókra, legelőkre és szőlőkre is vonatkozott. A kontraktusnak a házat érintő része szokás szerint megemlíti, hogy abba a „*nagelfest*” beépített berendezések (azaz a kutak és a pince berendezése) is beletartoznak, s külön szól két csillárról is. A két csillár egyike bizonyára a nagyteremben volt, a másik meg a lépcsőház közepén. Említésük hangsúlyossá teszi a tényt, hogy a palota 18. századi berendezése akkor elkerült az épületből, s nem a két Sopron megyei kastélyba, amelyek akkorra Zichy birtokok voltak, hanem Abaújba.

Niczky-, majd Zichy-birtoklás

Niczky Lajosról (1816–1828), akit 1830-ban Sopron vármegye alispánjaként neveztek meg, a nevén kívül semmit sem tudok.⁵⁹ Az a Niczky Lajos, aki ekkoriban az ún. Lunkányi házat bírta az Orsolya téren, gróf volt, a neves Niczky Kristóf gróf fia. A táblabíró, majd alispán mindössze 12 évig birtokolta a palotát, majd eladta Zichy Miklós grófnak, a füles Zichy kastély birtokosának. Niczky Lajos rövid birtoklása arra az időre esett, amikor a

⁵⁶ Die Kunstdenkmäler Österreichs. Dehio Burgenland. Wien, 1980. 60.

⁵⁷ *Kücsán József*: A soproni belváros adófizetői 1810-ben. Arrabona 39/1–2. Győr, 2001. 378.

⁵⁸ MNL GyMSM SL Felvallási könyvek IV. 1003/i. 23. 160. skk. 1816 márc. 1. latin nyelvű, a tanács megkapta a jászói konvent 1815. nov. 27-én kelt iratát, amely szerint Ill. Dom. Baro Jacobus Mesko de Széplak et Enyiczke 2 soproni háza közül a kicsit a belvárosban 73. sz. [Kolostor u. 9.] D. Martino Skoday [Kolostor u. 7.] szomszédságában a hozzátartozó szőlőkkel együtt Joseph Wohlmutnak (!) 20500 forintért eladta. Uo. 345. skk. az 1237/1331. számú irat másolata: Mesko báró a Kolostor u. 11-et Josephus Niczky de eadem, Inc. Com: Sopron: Tabulae juridica Assessorem = Sopron megye táblabírójának a 74. sz. Joseph Wohlmut [Kolostor u. 9.] és Joseph Schwarz [Kolostor u. 13.] között fekvő házat a hozzátartozó szőlőkkel, legelőkkel, szántókkal együtt 56000 forintért eladta a benne lévő befalazott [azaz *nagelfest* felszereléssel pl. pincefelszerelés, kút stb.] és két *Lusterrel* együtt 1816 márc. 26-án.

⁵⁹ MNL GyMSM SL külön egységben őrzi Niczky Lajos iratait, de ezek kutatására még nem került sor.

8. kép. A Zichy grófok címere

vármegye Fő téri házának gondolatát megérlelték: a Fő téri megyeháza építése 1829-ben vette kezdetét.

1828–1850 előtt: Az a Zichy gróf, aki 1828-ban megvette a Kolostor utcai palotát a családja történetében a legmagasabb méltóságot elért Zichy Károly hadügyminiszter (1809), belügyminiszter (1813–1814) kilencedik gyermeke, illetve negyedik fia volt (8. kép). Tolnán született 1796-ban, s harminc évesen vette át apjától azt a darufalvi kastélyt, amelyet a család keserves per után 1795-ben szerzett vissza a Meskóktól. Zichy Miklós 1826-ban választotta Darufalvát állandó lakóhelyének és két évvel később megvásárolta a soproni Kolostor utcai épületet.⁶⁰ Zichy Miklós Darufaván élt 1856-ban bekövetkezett haláláig, a Kolostor utcai palotát azonban 1850 előtt eladta Mesko IV. Jakab özvegyének, Fáy Máriának.⁶¹

1850 előtt–1860: Mesko Jakabné Fáy Mária palotabirtoklásának idején, 1853-ban készített akvarellt a palota díszterméről a szorgalmas rajztanár Steinacker Károly (9. kép). Ez a kép a palota úri életének tanúja: a terem a társasélet színtere, billiárdasztallal, zon-

⁶⁰ MNL GyMSM SL Felvallási könyvek IV. 1003/i. 35. kötet, 1829. 69. skk. 2990/1041-es irat másolata: 1828. júl. 25-én kelt a Kaufcontract: Joseph Nicky de Niczk, Sopron megye alispánja eladja a Sopronban egyfelől a Neugasse-ra másfelül a Klostergasse-ra északon Artner Ludwig ügyvéd [Kolostor u. 9.], délen Joseph Schwarz özvegye [Kolostor u. 13.] és Georg Kaltenecker [Új u. 16.] házaival szomszédos 74. sz. házát a hozzá tartozó szántókkal, legelőkkel, szőlőkkel együtt, s a házban *nagelfest* beépített tárgyakkal és pincefölszereléssel együtt Hochgeb. Graf Niclas Zichy v. Vasonkeo K. K. Kammerernek 20.000 Guldenért konvenciósi pénzben. Sem a szomszédoknak, sem a városnak nincs kifogása 1829. márc. 20-án.

⁶¹ Csatkai Endre – Dercsényi Dezső: Sopron és környéke műemlékei. Budapest, 1953, 1956. A tulajdonosváltásról uő. 215.

9. kép. Steinacker Károly: A Zichy-Mesko palota díszterme, 1853.
Soproni Múzeum, Képzőművészeti Gyűjtemény

gorával, kényelmes bőrfotelletel, pamlaggal és sok különféle berendezési tárggyal, amelyeket nem feszes rendben, hanem barátságos oldottsággal helyeztek el itt. A falak dísztelenek, színük zöld – ezt a színt a biedermeier idején nagyon kedvelték – csak a gazdagon festett mennyezetet alátámasztó fehér falpillérek emelik a terem megjelenését. A most folyó föltárások azt mutatják, hogy a díszterem falait a zöld egyszínű festés elkészítése előtt alaposan átdolgozták (hogy vakoltak is, vagy csak lekapartak, az még kiderítendő). A Steinacker festette látvány azóta szinte változatlan, mert a nagytermet e festmény készülte után csak rövid ideig használhatták. Érdeemes megjegyezni, hogy Steinacker ábrázolta a nagyterem barokk stílusú csillárját, amelyről az 1816. évi kontraktusban esett szó, s amelynek aranyozott fa-koronája lappang ugyan, de függesztőpálcája ma is megvan.

1861–1879: A következő évtizedekben gr. Zichy Henrikné szül. Mesko Irén a palota tulajdonosa, 1880–1899 között pedig gr. Zichy Rudolf (Rezső) (1833–1893) felesége a Mesko-rokon Péchy Jaqueline (Jakobina) (1846–1915), akivel Sopronban kötöttek házasságot 1864-ben. Az ő tulajdonlásuk ideje, akárcsak az utolsó magántulajdonosé, 1900 és 1948 között Zichy-Mesko Jakabé (1872–1948)⁶² a ház bérházzá alakulásának kora.

⁶² „Zichy Jakab Mária Emánuel (Kassa, 1872. április 2. – Kainberg, 1948. február 28.) 1903-ban engedélyt kap a Zichy-Mesko kettős név viselésére, teljes címe ezután zichi és vásonkeői, enyickei és széplaki Zichy Mesko Jakab. Kassán gazdasági iskolát végzett és mint okleveles gazda kezdett birtokainak igazgatásába, 4000 katasztrális holdon. 1896 és 1901 között a gönci kerület országgyűlési képviselője volt. A királytól 1898-ban császári és királyi kamarási címet kapott, majd 1902-ben a főrendiház tagjai közé választotta. Az első világháborúban a császári és királyi 7. huszárezrednél szolgált és főhadnagyi címet kapott. A huszár

A palotát bérházzá alakítják

Csatkai Endre szerint – aki iskolás korától ismerte Sopront – a Zichy-Mesko palota 1945-ben már félszáz év óta bérházként szolgált.⁶³ Az átalakítások tanúi az épületben főképp ajtók, lakások bejárati ajtói, konyhafalak ajtókkal, válaszfalak és a bennük lévő asztalos szerkezetekkel, a lakástól elkülönített illemhelyek fafalakkal, s hasonlók. Készítésük ideje csak nagyjából határozható be, de annyi bizonyos, hogy nagy csoportjaikat a 19. században készítették. A házbéreket a város azok lakbérjövödelméhez igazította, ezek és más adatok segítségével rekonstruálhatjuk a folyamatot.

Úgy tűnik, hogy először a második emeletet alakították lakásokká, az első összeírást, 1884-et megelőzően. Az akkor föltüntetett 5 konyha bizonyára 5 háztartást – lakást jelent, s föltehető, hogy akkor az első emeleti főlakás még működött a hozzátartozó földszinti konyhával és más mellékhelyiségekkel együtt. Az akkori tulajdonos, Zichy Rezsóné Péchy Jakobina életének színtere Abaújban – Enyickén, Boldogkőváralján volt, s mert 1880-ban megvakult, a soproni palota nagy lakását biztosan nem lakta. Az 1904-ben megszámlolt 8 lakás azonban jóval több, abba már az első emeleti főúri lakás fölosztása is beleérthető. Zichy Rezsóné Péchy Jakobina a századfordulón adta a soproni házat fiának, az 1903-tól királyi engedéllyel Zichy-Mesko néven nevezett Jakabnak. Ezzel a váltással született a gazdasági döntés a soproni palota teljes egészének bérházzá alakítására. A legkésőbb a földszint lakásokra osztása történhetett meg, két lakást azonban ott is kialakítottak 1935 előtt. Nem szólnak adatok a lakások modernizálásáról – 1935-ben három fürdőszoba volt a házban, s vezetékes víz, gáz és villany. Ami aztán történt, a további lakáosztások már a nyomorúság szülöttei. Utolsó adatként a ház 1961. évi fölméréséből kiolvasottakat közlöm. A fölmérést a VÁTI (Városépítési Tervező Intézet) műemlékes építész, Muszik Lászlóné készítette. Ennek alapján újították föl az épületet a következő két évben Ágostházy László (VÁTI) tervei szerint.

E történeti összefoglalást a falkutatás (Nemes András művészettörténész) és a restaurátori feltárás (Velledits Lajos festőművész-restaurátor) munkája jó részének befejezésekor zárom le. Ezek a történeti adatokkal egybecsengően mutatták meg, hogy a Zichy-Mesko palota egyedülálló a mégoly gazdag régi soproni lakóépületek között azzal, hogy nemcsak az eredeti diszpozícióját, hanem a díszítéshez és a használathoz tartozó részletek teljes rendszerét őrizte meg, helyreállítható-kiegészíthető és így érzékeltethető módon.

A palota előd-épülete az első soproni városháza (1420–1460), s ebből a falfeltárás igen fontos és töredékeiben is érthető részleteket talált meg: a kapualj ülőfülke sorát és a városháza tornyát. Ezek jól integrálhatóak az épület-egész rekonstrukciójába, véleményünk szerint helyreállítandók és bemutatandók.

évektől nem politizált, már csak birtokain gazdálkodott. 1896. január 9-én feleségül vette Mengersen Mária bárónót (Kassa, 1876 – Boldogkőváralja, 1942). Házasságukból négy gyermek született; Rudolf (Rezső), Emanuel (Manó), Henrik és Jacqueline.”

⁶³ Sopron és környéke műemlékei. Budapest, 1953, 1956. 215.

Előzmények

Sopron belvárosának műemléki helyreállítása az 1960-as évek elejétől 1990-ig lezajlott. Ezt a sommás megjegyzést sok mellékmonddal és megjegyzéssel lehetne bővíteni, de tanulmányunknak nem ez a célja. Az egyik legfontosabb épület, a Zichy-Mesko palota a helyreállításból, műemléki rekonstrukcióból azonban kimaradt. Az 1960-as évek elején, 1961 és 1964 közt történt meg az épület felújítása, de úgy, hogy a lakókat nem költöztették ki. Az újravakolás, burkolatcsere, vizesblokkok kialakítása lakottan történt. Ez a beavatkozások mértékének is korlátot szabott.¹ Ennek a felújításnak az eredményeként került napvilágra az Új utcai homlokzaton az a gótikus ablaktöredék, melyet Szakál Ernő talált meg, és mutatott be.²

Az épület első műemléki helyreállítását meghatározta, hogy a város akkor még változásokkal nem bírt, s a helyreállítás helyiségről helyiségre folyt. Ennek a következménye, hogy a palotában nem került sor rendszeres fűdémcserekre, azaz a 18. századi csapogerenda kivételű vízszintes fűdém szerkezetek túlnyomórészt máig épek, a rajtuk lévő stukkódíszítésekkel egyetemben. Ez ritkaság a belvárosban, mert a következő évtizedek radikális megújításai igen sok ilyen szerkezetet cseréltek vasbetonra. Az akkori helyreállításnak ilyen korlátozott lehetőségek mellett a fő feladata a hiányzó fürdőszobák és WC-k pótlása volt csupán, ezek az eredeti diszpozíciótól ma is könnyen elkülöníthetők (1. kép).

Az 1990-es évek második felében, több más házzal együtt, épületünk homlokzatát is tatarozták. Csupán vakolatjavítás és a homlokzatok újrafestése történt meg ekkor, nem is a legjobb minőségben. A házban továbbra is 17 lakás volt, az 1964-ben kialakult elosztás szerint. Csupán annyi változás történt, hogy a díszteremből a Soproni Múzeum ideiglenes raktára kiköltözhetett.

2014

2014-ben Sopron város megrendelésére indult el az első, már szakszerű helyreállításnak nevezhető munka, de csak az épület Kolostor utcai szárnyában, a földszintre kor-

¹ A fölmérést és a helyreállítási terveket a Városépítési Tudományos Intézet (VÁTI) munkatársai, Muszik Lászlóné és Ágostházy László készítették. Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ (MEM-MDK) Tervtára, ltsz: 23931 és 34032. Az első kezdeményezés még 1952-ben történt, ekkor Ferenczy Károly és Hajnóczy Gyula építészek, valamint Nagy Emese régész mérték fel az épület földszintjét és első emeletét. A kutatásokhoz Muszik Lászlóné munkáját használtuk, mely a pince kivételével mindhárom szintet magába foglalta.

² Dávid Ferenc közlése. A Szakál Ernő életútját bemutató kiállítás anyagában és annak digitális katalógusában nem szerepel. Soproni Múzeum, Lábasház, 2013. szeptember 20–november 9.

1. kép. A palota Kolostor utcai homlokzata a két világháború között, Soproni Múzeum, Fotótár 23 566

látozódba.³ A tervek szerint a földszinti lakásokból üzleteket alakítottak ki, felújították az elektromos és vízvezetékrendszert, új nyílászárókat készítettek. Két üzlet közvetlenül az utcáról nyílt, egyet pedig a kapualjon át, a földszinti folyosóról közelíthetünk meg.

A történeti adatok összegyűjtése mellett, első lépésként elkészítettük az épület műemléki értékleltárát. A pince kivételével valamennyi helyiségre kiterjedő leltár meglepő eredményeket hozott: A homlokzati és az udvari földszinti ablakok kivételével számos 18. századi ablakot mértünk fel, sok esetben eredeti vasalatokkal, zárszerkezetekkel. Ugyanezt mondhattuk el az ajtókról is. Míg az első emeleten főleg 18. századi ajtókat találtunk, addig a második emeleten a 19. század második felében beépített szerkezetek domináltak.⁴ A padlóburkolat a dísztermen kívül több első emeleti helyiségben is megmaradt.

³ Megrendelő: Sopron megyei Jogú Város Önkormányzata, építész: Németh Éva, régész: Gabrieli Gabriella, történész: dr. Kelemen István, művészettörténész: Nemes András. Soproni Múzeum, Régészeti adattár 1851.

⁴ A főlépcsőház, a díszterem és a kabinet leírását már Csatkai közölte 1953-ban és 1956-ban, ezért ezeket a részleteket csak hivatkozásként említjük. Csatkai Endre és mások: Sopron és környéke műemlékei, Budapest 1956.² 214–217.

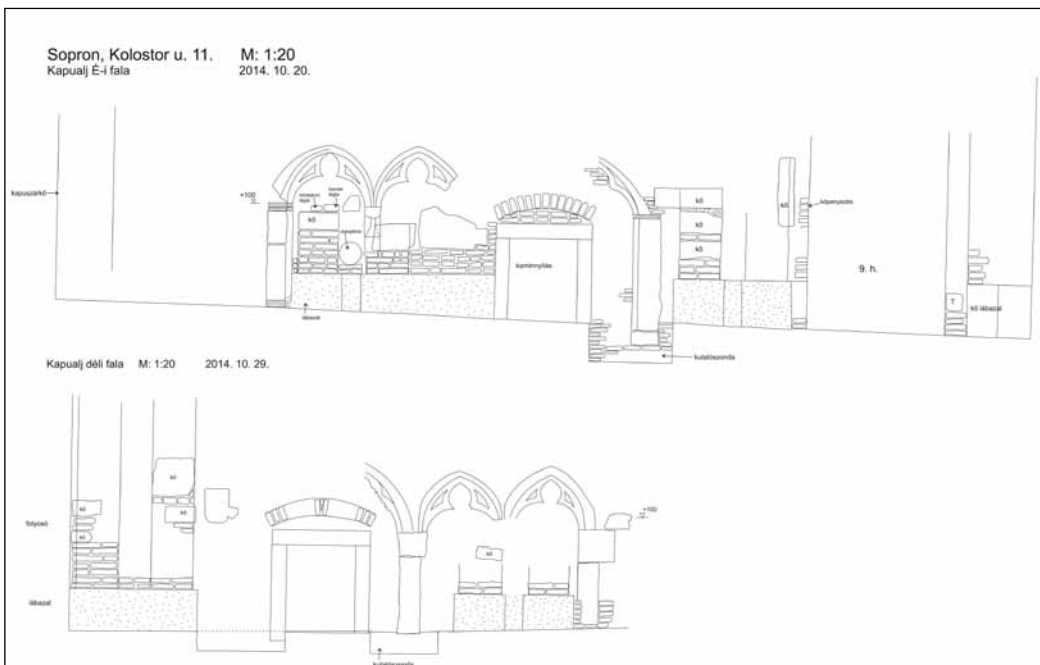

2. kép. A kapualj feltárt ülőfülkéi. Fotó: Nemes András

A felmérések tanulmányozásakor a falvastagságok segítséget nyújtottak a barokk, vagy annál korábbi falszerkezetek vizsgálatához. Így tűnt fel, hogy az épület Új utcai szárnyában, a díszterem melletti tengelyekben, de az udvarra eső traktuson, a környezetükhöz képest jóval erősebb falak maradtak fenn, az első és a második emeleten is. Ezek a falak a padlástérbe is felnyúltak. Ennek a tömbnek a vizsgálatára ekkor, 2014-ben még nem kerülhetett sor. A falkutatás és a régészeti feltárás szeptember 24. és október 31. közt zajlott le. A Kolostor utcai kapualjban nagyon gyorsan kiderült, hogy mindkét oldalon iker ülőfülkék találhatók a barokk köpenyfal alatt. Sajnos, a fülkék nem teljes épségükben maradtak fenn, mert a külső fűtőnyílásokkal roncsolták azokat. Összesen 4 pár fülkét tártunk fel. Több nem is volt a kapualjban. (2. kép, 1. ábra) Befalazásukban középkori és kora barokk, másodlagosan felhasznált kőfaragványokat találtunk. Utóbbiak egy loggia oszloprendszeréhez tartoztak. Okker színnel festett lábazat és oszloptörzs került ki a fülkék falából, de több darab még ma is a falban található. A fülkék analógiáit a Szent György u. 14. kapualjában láthatjuk. (3. kép)

A falkutatás a homlokzaton folytatódott. Az épület mindkét Kolostor utcai sarkán az első emelet tetejéig felnyúló kváderezett sarkokat találtunk, melyből a ház középkori egyemeletes volta igazolódott. A homlokzatot a barokk korban vastagon köpenyezték. 15-30 cm vastag köpenyfalakat találtunk. Ennek két magyarázata is adódott. A középkori ház⁵ a maival azonos szélességű volt, de homlokzata a mai kapu déli oldalán megtört,

⁵ *Dávid Ferenc – Goda Károly – Thirring Gusztáv: Sopron belvárosának házai és háztulajdonosai 1488–1939. Sopron, 2008. 227–229.*

1. ábra. Az ülőfülkék felmérési rajza (Gabrieli Gabriella – Kiss Melinda)

beugrott. Ezt a törést a 18. századi homlokzat kialakításakor megszüntették. A házat a 17. században már kétemeletessé építették át, majd Mesko Ádám tulajdonlása idején tovább magasították. A megnövelt szintek erősebb falakat tették szükségessé, ezzel magyarázható a falak erősítése.

Az első emeleten, a kapu tengelyében kapcsolt ablak töredékei kerültek elő a köpenyfal mögül. A Sopronban számos épületen előforduló megoldással találkozhattunk itt is, ám bemutatására nem volt lehetőség, mert a fal vastagsága nagy mértékben lecsökkent volna, statikai veszélyeket rejtve magában.⁶ (4. kép, 2. ábra)

A Kolostor utcai szárny földszintjén a kutatás kezdetekor három lakás volt, 12 helyiséggel. A 19. század végi és 20. századi, igénytelen kivitelű válaszfalak elbontása után, a kapualjon és a lépcsőházhoz vezető folyosón kívül, 3 téregység maradt. Ez a „kitisztított” alaprajz már összevethető volt az 1766-os házösszeírással.⁷ A kapualjtól balra, északra préházat, jobbra kis szobát és előteres konyhát jegyeztek fel. A helyiségek vizsgálatakor ez be is igazolódott. A préháznak középkori előzményei is vannak. A homlokzatra ajtó

⁶ Ilyen kapcsolt ablakokat találhatunk: Fabricius-ház, Fő tér 6. első emeleti oldalhomlokzatán, a Tábornok-ház, Fő tér 7. homlokzatán, a Gambrinus-ház, Fő tér 3., a Szent György u. 3. homlokzatán. Ezen túl további töredékes bemutatást ismerhetünk több belvárosi házon, valamint a Szent Mihály utca 3. számú házon is.

⁷ Magyar Nemzeti Levéltár Győr Moson Sopron Megye Soproni Levéltára (MNL GyMSM SL), Sopron városi adóhivatal iratai, 167. 589–590.

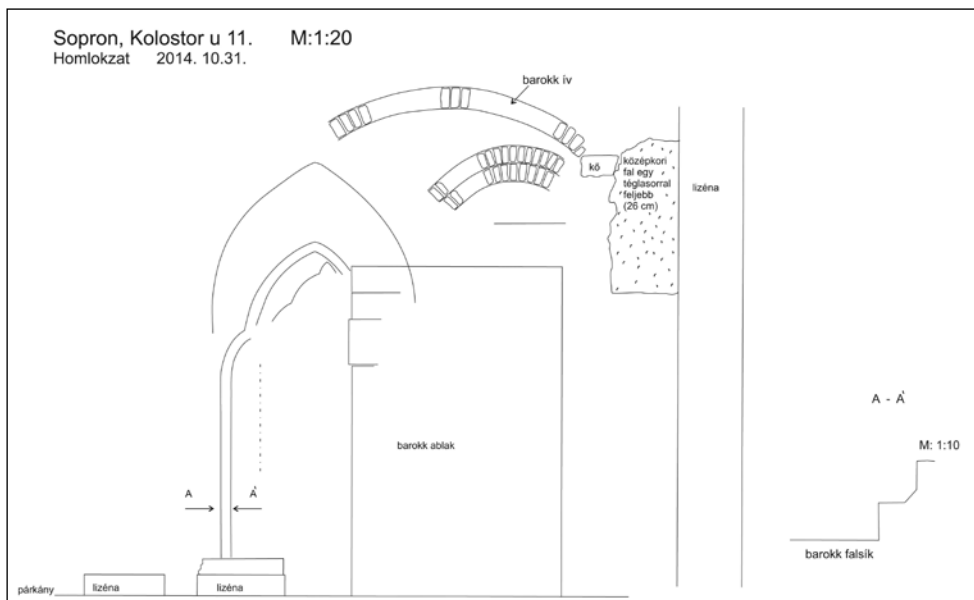

3. kép. Helyreállított ülőfülkék a Szent György u. 14. kapualjában. Fotó: Nemes András

nyílt, így a préház az utcáról külön is megközelíthető volt.⁸ Ugyanakkor a helyiség belső falából lépcső vezetett a mögöttes pincébe. A préshez tartozó gödröt, valamint téglapadlót tártunk fel a homlokzati fal mögött. A prés kelet-nyugati irányban helyezkedett el, elbontása után helyét cserépkályhák törmelékével töltötték fel. Mivel ezek közt a 19. század közepéről származó darabok is találhatóak, így a préházat ezt követően alakíthatták lakóhelyiséggé.

A kapualj másik, déli oldala melletti helyiség is a középkorból maradt fenn. A vakolat eltávolítása után boltozatos középkori helyiség rajzolódott ki – sajnos már a boltozati bordák nélkül. Egykori bordás keresztboltozata 6 gyámra támaszkodott, 4 a sarkokon, 2 pedig a hosszfalak közepén helyezkedett el. A levésett konzolokat feltárhattuk. eredeti

⁸ Lásd a Fő tér 4., 6., 7. számú házak homlokzatát! Említhetjük még a Templom u. 2., 5., 9., 12, vagy a Szent György u. 13. és 15. számú házakat is.

2. ábra. A homlokzati kapcsolt ablak felmérése (Gabrieli Gabriella – Kiss Melinda)

4. kép. Kapcsolt ablak töredéke feltárás közben a Kolostor utcai homlokzat első emeletén. Fotó: Nemes András

5. kép. Gótikus padlóburkolat az épület földszintjén. Fotó: Nemes András

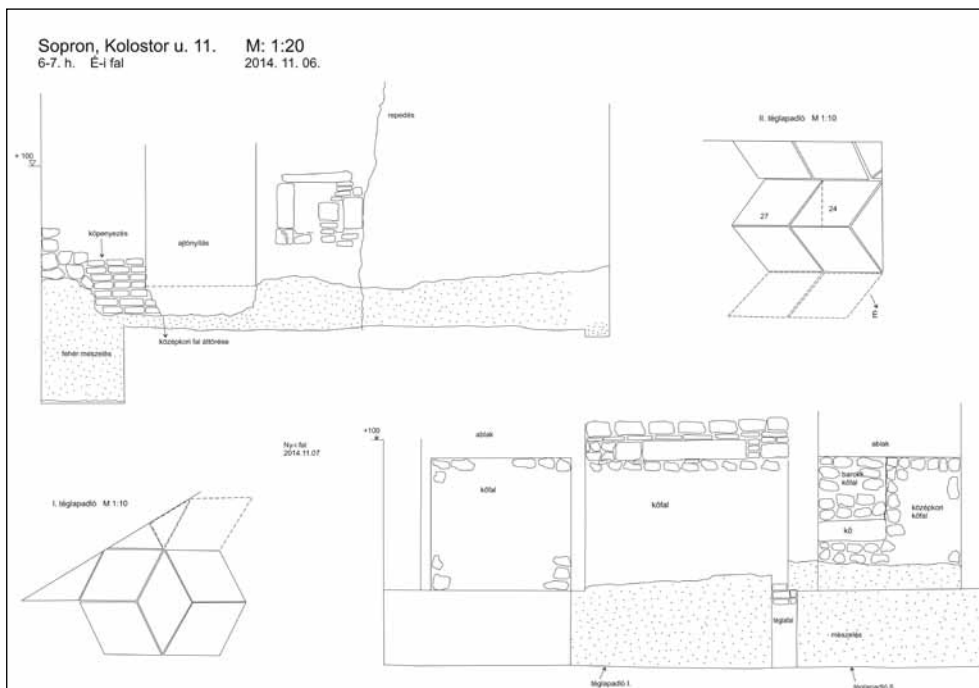
bejárata az utcafrontra nyílhatott, padlószint alatti vakolata nagyon hosszú ideig fehér meszelést kapott. Két analógiája ismert Sopron belvárosában: a Kolostor u. 7. és a Szent György u. 14. alatt.⁹

A földszint déli oldalát nagyméretű konyha foglalta el, mely a középkorig nyúlik vissza. A helyiség délkeleti sarkában megtalált kürtő erre utal. Ugyanakkor a helyiség homlokzati falát a 18. században, a zárt erkély pilléreinek kialakításakor átépítették. A falban másodlagosan boltozati bordákat használtak fel. Az egykori konyha előterében a két ablak közt nyitott kutatóárokban előkerült a helyiség padlóburkolata. Vörösre égetett rombusz alakú padlótégglákból készült. (5. kép, 3. ábra) Csak a megbolygatott darabokat emeltük ki, a helyükön maradtakat a helyreállítás során, takarás után visszatemették.¹⁰ A kutatás után a helyiségeket visszavakolták, a Kolostor utcai homlokzat új színezést kapott.¹¹

⁹ Dávid Ferenc: Gótikus lakóházak Sopronban; in: Magyar Műemlékvédelem 1967–1968, Budapest, 1970. 103-104.

¹⁰ A padlótégglák két méretben készültek, lerakásuk módja hasonló volt. Az utcaszinttől -85, a belső járószinttől -65–70 cm mélységben kerültek elő.

¹¹ A helyreállítást a Műemlékgondozó Kft. végezte, Baranyai Gábor vezetésével.

3. ábra. A középkori téglapadló és környezetének felmérése (Gabrieli Gabriella – Kiss Melinda)

2017

2017-ben már nagyobb léptékű, a teljes épületre kiterjedő kutatás valósult meg. Az Új utcai és az udvari homlokzatok is sorra kerültek, a belső terekben is szisztematikus feltárás zajlott.¹² A helyszíni munkák január 24-től május 27-ig tartottak.

Az Új utcai homlokzaton nagyon erős 17. és 18. századi átépítések nyomai jelentek meg. Úgy tűnik, hogy a mai homlokzatvonal csak a 17. században alakult ki, de alacsonyabb párkány- és gerincvonallal. A második emeleti ablakok derékmagasságában boltíveket és azok töredékeit találtuk meg. Ezek a barokk palota előtti, már kétemeletes épület 3. szintjének ablakíveit jelezték. (6. kép) Az Új utcai kapualjat csak a 18. században építették, a jobb közlekedés és a szimmetria kedvéért. Az utóbbi szempont a Kolostor

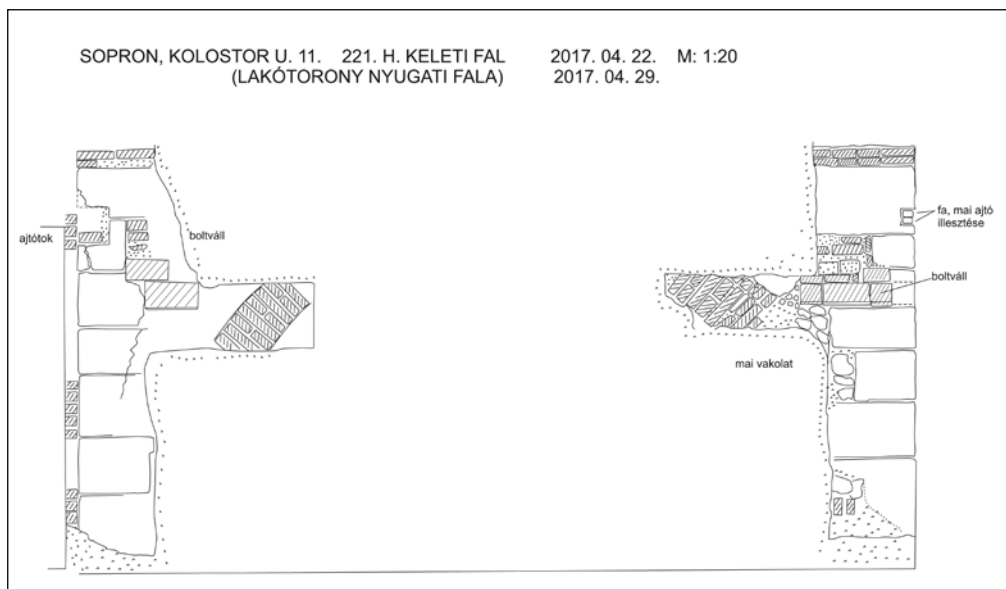
¹² A falfestmények és a lépcsőházi szobrok, korlátok, az egyes helyiségek parkettáinak kutatását a Synthese Kft. végezte el, Velledits Lajos vezetésével. Ezek eredményeiről tanulmányunk nem ad számot. A falkutatást Nemes András vezette, Dávid Ferenc a levéltári anyag kutatását végezte el, valamint közreműködött a helyreállítási javaslat elkészítésében. Az épület újbóli felmérését, az engedélyezési tervek elkészítését az Archi.Doc építésziroda végezte Józsa Dávid irányításával. A kutatások és a tervezés a Modern Városok program keretében valósult meg. A fizikai munkát a Műemlékgondozó Kft. végezte. A dokumentáció száma: MÉM-MDK Tervtár, ltsz. D48313.

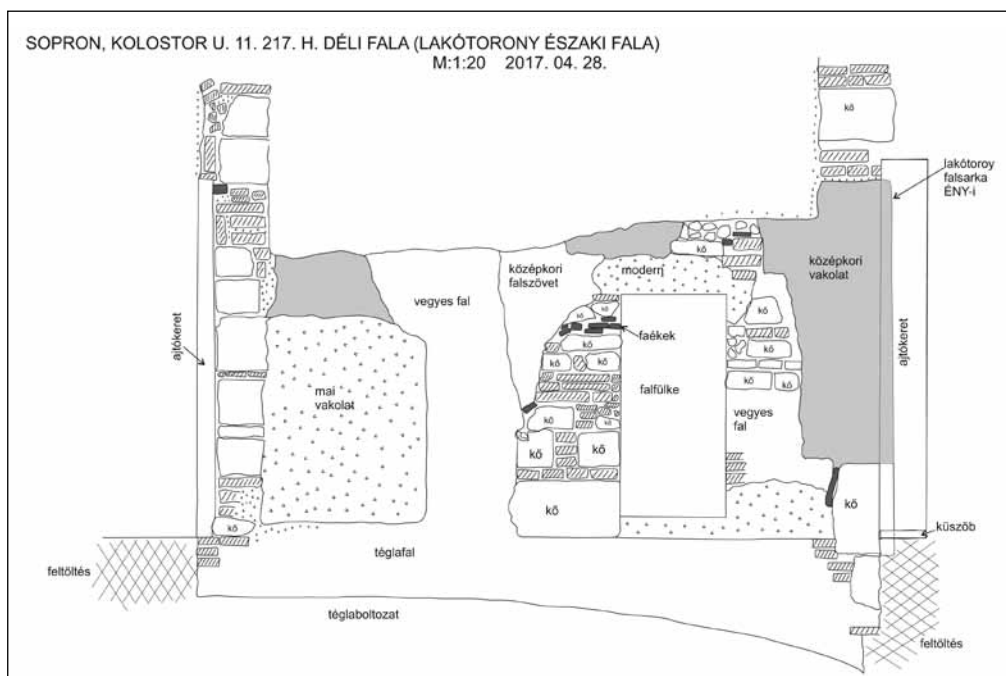
6. kép. Az Új utcai homlokzat a 2017-es kutatás után, az 1964-ben megtalált középkori ablakkal

utcai homlokzat kialakításakor is vezérelv volt, ezért készítették a kapu architektúrájával egyező „álkaput” a homlokzatra.

Ugyanennek az alacsonyabb szintnek a nyomai az udvari homlokzatokon is előkerültek, a korábbi falak köpenyezése alól. Az udvari falakat jelentősen átépítették. Az ablakok körül kicserélték a falakat, új tengelyrendszert alakítottak ki. A falakat itt is köpenyezték, melyhez másodlagos anyagokat használtak fel. Csupán a főpárkány alatti 120-150 cm széles sávot építették új téglákból. Ez az időszak a Meskok tulajdonlásának időszaka, feltehetően 1730 körül. A falkutatás a földszinti helyiségekben szinte kivétel nélkül talált középkori falmaradványokat, de ezekből helyiségeket nem tudtunk rekonstruálni. Kivételt képezett az Új utcai szárny déli harmadára, a kapualjtól jobbra eső szakasz, ahol vastagabb falakat és középkori, kváderekből épült falsarkokat találtunk. (5-6. ábra) A kváderes

5. ábra. A lakótorony második emeleti, nyugati falának felmérése (Gabrieli Gabriella – Kiss Melinda)

6. ábra. A lakótorony második emeleti, északi falának felmérése (Gabrieli Gabriella – Kiss Melinda)

7. a,b kép. A lakótorony DNy-i és ÉNy-i sarka a második emeleten – feltárás közben. Fotók: Nemes András

sarkok az első és a második emeleten is jelentkeztek.¹³ Ezekből a maradványokból egy korábbi lakótorony léteire következtethetünk, amelynek léteire a történeti források alapján már Mollay Károly felhívta a figyelmet, azonosítását pedig Dávid Ferenc végezte el az első soproni városházként.¹⁴ A torony szintjei nem maradtak meg. A barokk boltozatokkal, valamint az 1970-es években épített vasbeton födémmel nyom nélkül megsemmisítették ezeket¹⁵ (7.a és 7.b kép).

¹³ A torony alapjai a mai udvari járószint alatt -80 cm mélységig követhetőek voltak. Itt még meszelés látható a nyugati oldalon. A torony négy falából a legkevesebb a földszinten maradt meg, mert a kapualj, az istálló és a két kocsiszín kialakításával az északi, a nyugati falat teljesen megsemmisítették, a kelti és déli falból pedig csak sarkok maradtak. A toronyhoz az első emeleten déli irányban még egy helyiség tartozhatott, mert itt azzal egybeépítve falcsontot találtunk, mely a díszterem ÉNy-i sarkába csatlakozott be. Itt megszakadt. Feltételezzük, hogy a nyúlvány a földszinten is megvolt.

¹⁴ *Dávid Ferenc*: A soproni Kolostor u. 11. – Új u. 14. sz. ház tulajdonosai 1379-től a 20. századig, ugyanebben a folyóirat-számban. Vö. *Sedlmayr János*: Sopron koragótikus lakótornyai, Soproni Szemle 40 (1986), 323–339, különösen 8. ábra.

¹⁵ Dávid Ferenc közlése. Ezt erősítette meg 2018-ban egy soproni polgár, aki a jelzett időszakban, ebben a lakásban lakott. Elmondása szerint a fafödém megrogyott, ezért készítették vasbeton födémet. Az egykori kezelő Soproni IKV (ma Sopron Holding Zrt.) terv- és irattárában a födémcserének nem találtuk nyomát.

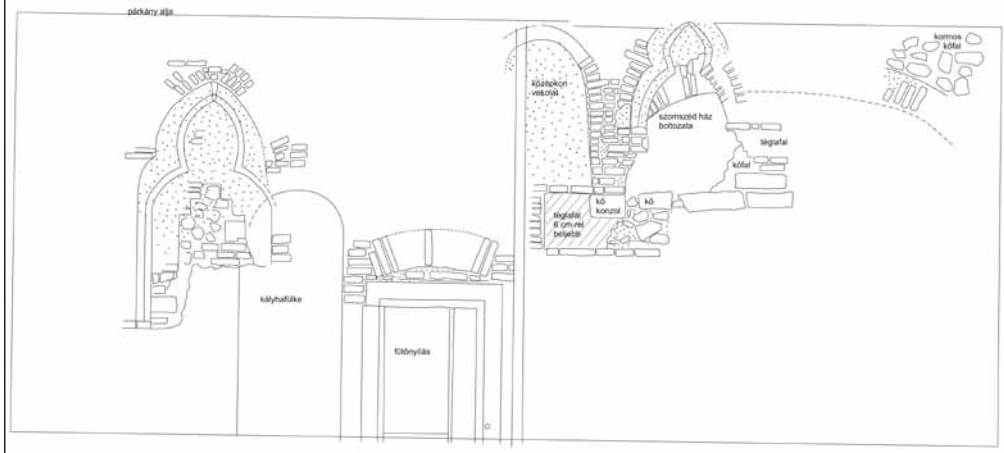
8. kép. Kapcsolt, lépcsős ablak maradványa a Kolostor utcai szárny első emeletének folyosóján.

Fotó: Nemes András

Az épület másik fontos középkori csomópontja a Kolostor utcai kapualj fölötti, első emeleti helyiség. A 2014-ben, a homlokzaton megtalált kapcsolt ablak maradványát itt is feltárhattuk. Ehhez a helyiséghez faburkolat tartozott, amiről szintén tudjuk, hogy Sopronban, a középkori lakóházakban gyakori volt.¹⁶ A nyugati szárny első emeletéhez az udvar felől boltozott folyosó, vagy függőfolyosó tartozott, hátfalában legalább két egységnyi (iker) kapcsolt lépcsős ablakkal. A folyosó keresztboltozatának indítását és homlokíveit is feltártuk (8. kép, 4. ábra).

Az épület második emeltn és az oda vezető lépcsőházban a falkutatás volumene jelentős volt, eredményei – sajnos – kisebbek. Azt sikerült tisztáznunk, hogy a földszintről az első emeletre vezető 3 lépcsőkar 1730 körül magasabb boltozattal készült. A szobor-

¹⁶ Vö. 9. jegyzet!

4. ábra. Kapcsolt ablakok rajza az épület első emeleti folyosójáról (Gabrieli Gabriella – Kiss Melinda)

fülkék záradékába a mai boltozatok íve belevág¹⁷ (9. kép). Azt viszont nem sikerült kideríteni, hogy az első emeletről a másodikra milyen szerkezetű és formájú lépcső vezetett fel. A második emeleti szobákat a 19. században több helyütt felosztották lakások céljára. Az osztások néhol gerenda és deszka válaszfalakkal történtek. Az épület Új utcai szárnya több 18. századi részletet őrzött meg, mint a Kolostor utcai.

Mesko Ádám és Mesko Éva palotája (1734–1772)

Sopron 18. századi házai belső elrendezésének különleges értékű forrása az 1766. évi összeírás. Ebben házanként minden helyiséget megneveztek és értékelték azért, hogy megállapítsák azok bérértékét, és ennek segítségével a korábbi, az épületek értékét kevésbé kifejező házosztályok helyébe új, a valós értéket kifejező házadót szabjanak meg. Az összeírás értékét emeli, hogy a lakásbérlelőket is megnevezi, azaz nemcsak a háztulajdonosok, hanem a bérlők személyéről és lakásának nagyságáról is fogalmat ad.

Sopron házainak többségében több lakás volt ekkoriban, a nagyobb házak közül egyedül a Mesko palotában nem volt egyetlen bérlő sem, s az összeírásból az egész épület palota-szerű használata olvasható ki. Persze nem könnyen, s nem is részletproblémák nélkül, hisz a helyiségek neve nagyon sematikus. A helyiségeket azonban a bejárás sorrendjében vették számba, s megadott értékük a helyiségek nagyságát is tükrözi. Mindhárom szinten a Kolostor utcai szárny déli végén, azaz a főlépcsőházból közvetlenül nyíló sarokhelyiségben kezdték az összeírást, s onnan haladtak a Kolostor utcára néző helyiségeken keresztül az udvari szárnyba, majd az Új utcai szárnyba befordulva haladtak tovább dél felé.

¹⁷ Velledits Lajos a fülkék keretelésének festését a boltozatok mögött megtalálta.

9. kép. Megváltozott magasságú lépcsőforduló a fölépcsőház első és második emelete között.
Fotó: Nemes András

Az első egységet a palota első emeleti helyiségei alkották, 13 helyiség összesen 325 forint bérértékkel. Ezt követte a második emelet fölvétele, 10 helyiség 165 forint bérértékkel, s az utolsó volt a földszinti helyiségeké, 8 helyiség, összesen 110 forint értékű. Ha az első emeletet e helyiség-nagyságot is értékelő összegek alapján osztjuk ki a bejárás szerint egymásra következő helyiségek között, akkor nagyon világos palota-képet kapunk.

Az első emelet az egyes helyiségek 1766-ban föltüntetett nevével és bérértékével:

- (1) Nyilvános, fogadó szobákkal/termekkel a Kolostor utcai szárnyon, amelyeket a harántfalak közepén enfilade¹⁸ módon elhelyezett kétszárnyú ajtók kötnek össze.
- (2)

Helyiség jelölése	Az 1766-os megnevezés; magyarázat	Bérérték
1.E. 1.	1 Cabinet	10.-
1.E.2.	1 Tafel Zimmer	40.-
1.E.3.	Daran [azaz kapcsolódó] 1 Zimmer	25.-
1.E.4	Detto 1 Zimmer [E két szobát a szélső oszlopok között bizonyára függöny határolta]	30.-

¹⁸ Enfilade: paloták, kastélyok tengelybe helyezett ajtói.

(3) A hálósobákat tartalmazó udvarra néző keresztzárny a ház úrnőjének és urának hálósobájával, amelyeket a harántfalak udvari szélére helyezett egyszárnyú ajtók kötöttek össze, s amelyek közös előszobájába az Új utcai szárnyon középfolyosó vezetett, rajta gardróbokkal.

(4)

Helyiség jelölése	Az 1766-os megnevezés; magyarázat	Béérték
1.E.5.	<i>Detto 1 Zimmer</i> [a faburkolatos kabinet, a fogadósobák utolsója és az egyik hálósobához kapcsolt kabinet]	20.-
1.E.6.	<i>1 Schlaf-Zimmer</i> [a hálósoba északkeleti sarkából nyíló, a faburkolatos kabinet mögött fekvő kisebb helyiség bizonyára reterát, mögötte fűtőfolyosóval]	25.-
1.E.7.	<i>1 detto detto</i>	25.-
1.E.8.	<i>1 detto Schlaf-Zimmer</i>	30.-

(3) Az Új utcai szárny, amelynek nagyobb része középfolyosós, amelyről a (2) keresztzárnyba, a hálósobák közös előszobájába, valamint az udvarra néző gardróbokba – az úrnő és az úr külön gardrójába – egyszárnyú ajtók, az Új utcai lakószobákba pedig kétzárnyú ajtók nyíltak. Az Új utcára néző szobákat egykor a harántfalak közepén elhelyezett kétszárnyú ajtók kötötték össze. A három Új utcára néző szoba egyike háló, a másik kettő talán vendégszobaként volt használatos. A hozzájuk vezető külön folyosóval, amelyről az udvarra néző gardróbok is nyílnak (2), s a nagy fogadásokra szolgáló dísztermet a délkeleti sarokban, mellette a földszinti konyhából jövő szolgaforgalmat szolgáló csigalépcsővel és emeleti melegítő-konyhácskával (3).

Helyiség jelölése	Az 1766-os megnevezés; magyarázat	Béérték
1.E.9.	<i>1 detto</i> [t.i. szoba]	25.-
1.E.10.	<i>1 detto</i> [t.i. szoba]	25.-
1.E. 11-12.	<i>2 Quadrober</i>	[együttes értékük] 20.-

(4) A déli udvari szárny a lépcsőházé, ebből az összeírás csak két helyiséget vett számba, a nagytermet és a mellette lévő kis – bizonyára melegítő – konyhácskát. Nem vette listába a két lépcsőházat, amelyek közül a csigalépcső bizonyára a földszinti nagy konyha és az emeleti termék közt szolgált cselédlépcsőként.

Helyiség jelölése	Az 1766-os megnevezés; magyarázat	Béérték
I.E. 13.	<i>1 Speis-Saal</i>	50.-
I.E.14.	<i>1 Kücherl sammt Kammer</i> [konyhácska kamrával]	10.-

Másodikként a földszintről essék szó, mint az első emeleti nagy lakás kiszolgáló helyiségeinek együtteséről. Az összeírás 8 helyiséget vesz számba, együttesen 110 forint béértékkel. A bejárás sorrendje ugyanolyan, mint az emeleten, magam azonban a legkönnyebben azonosítható, az Új utcára néző istállóval kezdtem a számbavételt, ez vezetett a bizonytalan helyek meghatározásához, s ebben a sorrendben írom le a következő sorokban:¹⁹ A földszint az egyes helyiségek 1766-ban föltüntetett nevével és béértékével

(4) Új utcai szárny

Helyiség jelölése	Az 1766-os megnevezés; magyarázat	Béérték
F 8.	<i>1 Stall auf 12 St(ück)</i> [azaz 12 lóra]	12.-
F 7.	<i>1 Speis-Kammer auf die Gasse</i> [éléskamra az Új utcára]	20.-

(5) Északi kereszt szárny

Helyiség jelölése	Az 1766-os megnevezés; magyarázat	Béérték
F 6.	<i>1 haber-Kammer</i> [takarmánytároló]	12.-
F 5.	<i>1 Keller auf 26 Vaß 1 cl(assis)</i> [borospince]	10.-

(6) Kolostor utcai szárny

Helyiség jelölése	Az 1766-os megnevezés; magyarázat	Béérték
F 4.	<i>1 Preßhaus</i> (présház)	15.-
F 3.	<i>1 Zimmerl auf die Gasse</i> [utcára néző szobácska [!]]	12.-
F2.	<i>1 große Kuchl samt Vorsaal</i> (nagy konyha előtérrel)	25.-

¹⁹ Dávid Ferenc megfogalmazása.

(7) Lépcsőházi szárny

Helyiség jelölése	Az 1766-os megnevezés; magyarázat	Béérték
F 1.	<i>Zu ebner Erd 1 Kraut-Gewölb</i> [zöldségtároló bolt(ozott helyiség)]	4.-

A földszint összeírásából hiányzik az udvarról nyíló, azaz okszerűen elhelyezett, két hintó elhelyezésére alkalmas kocsiszín. A zöldségtároló elhelyezésére a lépcsőházi szárnyban több helyiség állt rendelkezésre.

A második emelet helyiségeinek meghatározása is egyértelmű, de a bejárások irányai, a közbevetett kamrák kisebb, s kevésbé reprezentatív lakóegységekre mutatnak. A tíz helyiség együttes béértéke 165 forint.

A második emelet az egyes helyiségek 1766-ban föltüntetett nevével és bér-értékével:

(8) A Kolostor utcai szárny

Helyiség jelölése	Az 1766-os megnevezés; magyarázat	Béérték
E2. 1- 2.	<i>1 Große Kammer , detto 1 Kammer</i>	35.-
E2. 3.	<i>detto 1 Zimmer</i>	15.-
E2. 4.	<i>detto 1 Zimmer auf die Gassen</i> [a sarokszoba]	20.-

(9)Az udvari, északi szárny

Helyiség jelölése	Az 1766-os megnevezés; magyarázat	Béérték
E2. 5.	<i>detto in Hof</i> [szoba az első emeleti porcelánkabinet fölött]	10.-
E2. 6.	<i>Daran 1 Waschkammer</i> [helyesen Wäschekammer]	10.-
E2. 7.	<i>1 Zimmer daran</i> [csatlakozó szoba]	12.-

(10) Az Új utcai szárny

Helyiség jelölése	Az 1766-os megnevezés; magyarázat	Béérték
E2. 8.	<i>1 detto detto</i> [csatlakozó szoba- Új utcai sarok]	15.-
E2. 9.	<i>1 Kuchl samt Vorhaus</i> [az udvar felé]	10.-

E2. 10.	<i>Speis-Kammer</i>	8.-
E2. 11-12.	<i>1 Zimmer detto 1 Zimmer</i> [két szoba az Új utcára]	30.-

A második emeletet nagyméretű, s önálló konyhájával és a hozzátartozó éléskamrával építhették úgy, hogy az a palotatulajdonosok kétszintes lakása fölött önálló, nagyméretű lakásként működjön, de az 1766. évi fölvételkor bizonyosan nem így használták. A fölépcsőházból bejárható nagy kamrák, az udvari szárny helyiségsorát megszakító *Wasch* (helyesen *Wäschekammer*), azaz az ágy- és asztalneműk tára arra vall, hogy a második emeleten úri lakásként legfeljebb két darab háromszobás lakóegység működhetett. Ezek függetleníthetők voltak a bizonyosan a kiszolgáláshoz tartozó helyiségektől, s amelyek egyike a lépcsőházból, – E12, E11, E8 – a másik a Kolostor utcai folyosóról – E5, E4, E3 – nyílt. A második emelet alacsonyabb belmagassága miatt kevésbé reprezentatív helyiségei közül egyeseket vendégszobának használhattak, másokban pedig a kiszolgáló személyzet lakhatott.

A palota építéséről

A palota építéséről nem ismerünk elbeszélő adatot. Az épület szemmel látható, stilisztikailag megítélhető formái alapján gondoljuk – minden a róla eddig író szakemberrel egybehangozva –, hogy a 18. század első harmadában keletkezett, s ez egybeesett Mesko báró oly hangsúlyos soproni megjelenésével és azzal, hogy az első tulajdonost, Mesko Ádámot 1721-ben bárói rangra emelték. Badál Ede, a magyar kastélyok és kúriák nagy levéltári gyakorlattal bíró kutatója ismertetett számos példát, amelyeknél kastély építése, vagy meglévő épület nagyobbitása és reprezentatív építészeti eszközökkel való megformálása rangemeléshez kapcsolódott, akár úgy, hogy közvetlenül megelőzte azt, mintegy bemutatta a közönségnek, hogy magas rangra méltó, akár úgy, hogy az építkezés a rangemelését közvetlenül követte.²⁰ Ennek az ismeretében fordultam a városi kamarások évenként összeállított számadáskönyveihez, melyekben városi mész- és tégláégető termékeinek eladását rögzítették a vevők nevének és a megvett mész vagy téglá mennyiségének föltüntetésével.²¹ Az adatok értékeléséhez tudni kell, hogy a mész és a téglá égetése a 19. század elejéig a város privilégiuma, előjoga és fontos bevételi forrása, soproni lakos sem meszet, sem téglát nem hozhatott be máshonnan akkoriban. (E korlátozás kőanyagra nem vonatkozott.) S persze tudjuk azt is, hogy Mesko Ádámnak nem volt sem háza, sem majorja, vagy más gazdasági épülete Sopronban a belvárosi házán kívül, amit tehát megvett, azt a Kolostor utcai házba építtette be. Az adatsor 1715. (Mesko Ádám föltünése mint a Kolostor utcai ház egyik birtokosa Rittmeister Platzer mellett) és halála, 1733 között a következőképp néz ki:

²⁰ Badál Ede: Kastélyok, kúriák Pest, Heves és Nógrád megyében. Budapest, 1987.

²¹ Ezt a kutatást Dávid Ferenc végezte.

év	mész-vétel	téglavétel	megjegyzés
1715	nincs	nincs	nincs= a vevők listájában nem szerepelnek
1716	H. Rittmeister Platzer 2 köből	Rittmeister Platzer 3000 db	
1720	nincs	Rittmeister Platzer 500 db	
1724	T. H. Baron de Mesko 8 mérő	nincs	
1725	nincs	nincs	ettől az évtől br. Mesko az épület egészének tulajdonosa
1726	T. H. Baron v. Mesko 10 +10+15 = összesen 35 köből	nincs	
1727	T. H. Baron v. Mesko 7+5+6= összesen 18 köből + 25 mérő	T. H. Baron v. Mesko 1000 db	
1729	T. H. Baron v. Mesko 7+5+2 = összesen 14 köből+16 mérő	nincs	
1730	T. H. Baron v. Mesko 1 köből	nincs	
1731	T. H. Baron v. Mesko 8 mérő	nincs	

E táblázat az építkezés idejét (1724 – 1726 – 1730 – 1731) meglehetősen pontosan mutatja, a négy nagyobb és kettő/négy kisebb vásárlásokkal jelzett év a palota építéséhez bizonyosan elegendő. A megvásárolt mész és téglá mennyiségének jellegzetes különbségére a Nemes András által megkutatott épület magyarázattal szolgál: az új falak szinte teljes magasságukban bontott anyagból épültek, a födémek jórészt fából készültek, az új anyagból készítenő s talán abból is készített boltozatok összes felülete nem nagy.

A palota építészeti értékeinek legjellemzőbb vonásait az alaprajz mutatja meg, benne főképp a funkcionális elrendezés nagyvonalúsága és rendezettsége becsülhető. A közele Bécsemben a 17. század utolsó évtizedétől rendkívül sok új palotát és lakóházat építettek, s vele az alaprajz szervezésének igen sok új vonása széles körben vált ismertté.

Az emeleteken az udvart három oldalról körülölelő termek és lakószobák körbejárhatóságát két ajtófajttal biztosították. Az utcai – a Kolostor utcai valamint az Új utcai – szobákban a köztük lévő válaszfalak közepén helyezték el az ajtókat, azaz enfilade-szerűen, hogy összenyitva a szobák gazdag sora váljék láthatóvá. A két utcai szobasor közt a kapcsolatot az északi udvari szárnyban teremtették meg, kisebb szobákkal. Ezek válaszfalaiban az ajtókat a fal udvar felé eső szélére helyezték, úgy, hogy ezek is tengelyre fűződjenek. Az Új utcai szárnyban – alaprajz-szervezési újdonságként – igen keskeny közép folyosót („passage-t”) alkalmaztak, s annak segítségével a két – a női és a férfi – lakosztályt külön-külön megközelíthetővé tették: a két fél egymástól független életvezetésének teremtettek így alkalmas lehetőséget. Az új építészeti központjaiban szokásos, Sopronban és a kisebb városokban pedig addig ismeretlen módon helyezték el a díszlépcsőtől független szolgáló, illetve kiszolgáló lépcsőt, amely különösen a földszinti nagy konyha és az emeleti fogadóterek közt teremtett alkalmas és diszkrét kapcsolatot. Az elrendezés helyes módjára való törekvésük kiterjedt a kályhafűtő nyílások alkalmas, és az urak életvezetését nem zavaró elhelyezésére is, helyenként agyafűrt megoldásokkal, s dicsérhető az amúgy még ritka reterátók elhelyezése is (a női hálóhoz kapcsolódóan). A földszinten, ahol a nagy konyha, az élestár, az istállók és a zabos kamra, a kocsiszínek és a soproni házaknál elmaradhatatlan, a házhoz tartozó szőlőkkel kapcsolatos présház és pince elhelyezéséről kellett gondoskodni. E különféle funkciókat szervezték nagyon alkalmas rendbe, s úgy, hogy azok a mindennapi használat praktikus követelményeit kielégítsék, és jól különítsék el a palota-emelet megközelítésének reprezentatív útvonalától.

Mindezekhez a belső terek díszítésének hierarchiáját kellett meghatározniuk, s azt következetesen alkalmazniuk a boltozatok és síkmennyezetek stukkó-díszének egyszerűbb vagy díszesebb alkalmazásával, az ajtók és lakatosmunkáik ugyanígy osztályozott kialakításával, s föltehetően, bár ennek már sok helyütt megszűnt a nyoma: a burkolatok anyagának és formáinak az osztályozásával. S az így a ház egészére kialakított rend csúcsára helyezték a művészi effektusokat: a festett és szobrászi munkát, a falburkolatokat. (10. kép)

A palota két utcai homlokzatának tagolása: a sávozott földszinten övpárkányra állított páros lizénákkal, az ablakok és ajtók kereteinek formáival és faragott díszjeleivel jól illeszkedik a soproni belváros hasonló korú homlokzatai közé, a földszinti, az első és második emeleti ablakkeretek formálása sem kiemelkedő, az ablakszemöldökök alatt alkalmazott faragott díszek meg közepesek, díszítettségükben, faragásuk színvonalában sem kiemelkedőek. Ennek oka nyilván az, hogy az épület koncepciója származhat jó helyről ugyan, de az épület kivitelezését végző iparosok csak helybéliek lehettek, a céhek jól bejáratott jogai szerint. Csak a Kolostor utcai főhomlokzat szervezése mutat egyéni invenciót: az épület két szélén lévő erkélyeknek a földre támasztásával és háromszintes kialakításával az erkélytengelyekből szélső rizalitokat formáltak, igen ügyes módon. S ezekhez, meg a ritkaságnak számító két kapukerethez igazodva (az egyik a valódi kapu, ott, ahol azt a 14. századi ház számára kijelölték és felépítették, a másik vaknyílás) az ajtóknak és az ablakszemöldököknek három fajtáját/formáját alkalmazták szintenként, s finoman változatossá formálták a hosszú homlokzatot.

10. kép. A porcelánkabinet archív fotója. Soproni Múzeum, Fotótár 23 569

11. kép. A díszterem mennyezetképe. Soproni Múzeum, Fotótár 16 396

A palota Új utcai homlokzata szándékoltnál egyszerűbb, de van olyan dísz, amely föltehetően a másik oldalról hiányzik: az emeleti ablakok alatti vakolt csüngődíszek. Fölteszem, hogy ezeknek a Kolostor utcai homlokzat sem volt híjával, de azok már a legközelebbi fényképen sem voltak láthatók.

Az épületbelső néhány kiemelkedő részletét már sokszor számba vették, alaposabb művészettörténeti elemzésükre azonban nem került sor. S mert ezekhez egyenként külön kutatás szükséges, ez a szöveg is adós marad velük: a földszinti bejárati folyosó nagyon jó lakatosmunkával készült rácsa; a főlépcsőház négy fülkeszobra és lépcsőház mellvéd-rácsai puttószobrokkal; a faburkolatos kabinet az építető páros beillesztett arképpárjával és dekoratív mennyezeti festésével;²² a nagyterem festett mennyezete, az első emelet most előkerült festett mennyezetei és oldalfalai. Mindegyikükről elmondható, hogy színvonaluk messze kiemelkedik az egykorú soproni emlékek közül, s valamennyit bécsi, vagy legalábbis a központban és körülötte működő művészek és mesterek készítették. (11. kép)

A palotának két olyan részlete van, amely egészében vagy egy részében klasszicista stílusú, s egyikről sem tudjuk megmondani, hogy ki építtette, Niczky Lajos, vagy Zichy

²² A kutatások befejezése után került napvilágra az építető párost ábrázoló festmények szignója. Mindkét kép alján, az asztal szegélyén: Louis van Roij 1740. Csatkai a mestert és az évszámot is említi, de azt nem jelezte, hogy a szignó és a datálás látható is.

Miklós. Az egyik részlet nagyvonalú, s igényesen kialakított: a Kolostor utcai homlokzati szobák közül kapcsol össze kettőt az egykori válaszfal helyébe épített gerendázattal, amelyet a két, igen jó arányú dór oszlop és pilaszter támaszt alá. A másik részlet sokkal csúnyább, igénytelenebb, a főlépcsőháznak az első emeletről a másodikra vezető része ez, amelyet furcsa, alul-felül csúcsívesen áttört kőmellvéd-szakaszok kísérnek. A főlépcsőház boltozott alsó szintjével szemben ez a második szint nyitott, fönt a lépcsőházi előtérrel közös vízszintes mennyezet fedi. A nyugati oldalán szögletes konzolokra támaszkodó rövid folyosó vezet a második emeleti lépcsőházi előtérből egy ajtóhoz, ritkás pálcárcs határolja. A furcsa folyosó értelmes funkciót tölt be: az utcai teremsort kiszolgáló előtérbe vezet. Úgy vélem, hogy a második emeletre vezető lépcsőtér ilyen átépítésének beomlás volt az előzménye. A lépcsőház oldalfalain ennek nem találtuk nyomát. Az oldalfalakat vastag, nyugat felé vastagodó köpenyezés takarja, ezt azonban a 18. század eleji átépítéskor készítették, az ívesen hajló középkori és 17. századi fal kiegyenesítésére. Itt kell megjegyeznünk azonban a tető átépítésére utaló nyomokat. A két utcafronti nyeregtető közt eredetileg külön fióktetők (ároktetők) voltak. Ezekről tudjuk, hogy a hózugok miatt nem sokáig maradtak fenn. A fedélszék gerendáinak csapolásaiban, a tűzfalakon és az északi oldal egyik nagyméretű kéményén megmaradt lenyomatban a korábbi tetőszerkezet formájára következtethetünk. Mind a szépnek mondott dór oszlopoknak, mind a lépcsőházi folyosótartó konzoloknak és a pálcárcsnak van formai analógiája a Fő téri megyeházán, amelyet Hild Vencel tervei szerint és vezetésével építettek 1829 és 1832 között.

Összefoglaló, vázlatos építéstörténet

A legkorábbi történeti adatok is bizonyították, hogy az épület a 14. század hetvenes éveiben már állt, feltételezzük, hogy az Új utcai traktuson, a homlokvonaltól beljebb a lakótorony is létezett. Az Új u. 4, Kolostor u. 7, Kolostor u. 13, valamint az Új u. 18. szám alatt található lakótoronyok is a telkek belső határán épültek fel. Házunk a 14. században már egyemeletes volt, ebből a lakótorony kiemelkedett. A Kolostor utcai oldalon, az első emeleten feltárt részletek arra utalnak, hogy legalább egyszer átépítették ebben az időben, magasságát is növelték. A 15. század közepén az Új utcai homlokzaton építettek ablakot, a torony keleti falában az első emeleten pedig későgótikus nyílás került elő 1490-1500 tájáról.

Nagyon kevés információval rendelkezünk a 16. és 17. századról. Loggia oszlop maradványok kerültek elő a Kolostor utcai kapualjban az ülőfülkék befalazásából. Ezeket az 1730 körül zajlott építkezéskor helyezték oda. Mind az Új utcai homlokzaton, mind az Új utcai szárny több pontján alacsonyabb szemöldökű nyílások és boltozatok lenyomatai és maradványai kerültek elő. Az épület ekkor már kétemeletes volt, de a mai párkánymagasságnál 130-150 cm-rel alacsonyabban. Dávid Ferenc feltételezése szerint ezt az építkezést a 17. századra, annak az első felére tehetjük. Ez az időszak Sopronban a kétemeletes, kora barokk épületek megjelenésének ideje.

A legjelentősebb, máig meghatározó átépítés Mesko Ádám idejére tehető, 1730 tájára. Ekkor a főfalak kivételével szinte mindent átépítenek. A középső főfalakat is megtartják, valamint a torony tömbjét is. A földszinti helyiségeket újraboltozzák, kialakítják az Új utcai kapualjat, új, egységes ritmusú nyílásokat készítenek. Egységesen végiggondolt koncepció alapján fűzik az első és második emeleti tereket egymás mellé. A ház déli felének középső részét újraépítik a földszinttől kezdve, itt helyezik el a reprezentatív lépcsőházat. Az első emeleti helyiségeket kifestik, beleértve az első emelet délkeleti traktusában található dísztermet is. Utóbbi mesterének Gaetano Fanti tartható, akit Gaylhoffer Kovács Gábor stíluskritikai alapon határozott meg, egyben feloldva az ábrázolás témáját is. „A mennyezetképen a nő maga Pandóra, az istenek ajándéka, amint óva inti Epimétheust, hogy kinyissa az edényt, amit az Olympusról hozott magával (ezt az antikvitásban nagyméretű tárolóedényként képzeltek el).”²³ A lépcsőház szobrai és kifestése feltehetően a 18. század második felére, 1772 utánra tehetők.

Feltehetőleg a 19. század első harmadában a lépcsőház második emeletét újra kell építeni egy beomlás miatt. Ekkor jóval szerényebb színvonalon állítják helyre a lépcsőház felső részét.

A 19. század második felétől az épület kezd leértékelődni. Először a második emeleten alakítanak ki bérlakásokat, majd a földszinten is. A 19. század végétől ez a tendencia az első emeleten is folytatódik. A 20. század első felében már sok lakás található az épületben. Az államosítás után a helyzet romlik, összesen 17 lakást választanak le a barokk terekből. Bár 1962-1964 között teljes felújítás történik az épületben, de ez a lakások számán nem változtat. A felújítás nem járt gyökeres szerkezetátalakításokkal, mert lakottan renoválták az épületet.

Ezt követően ötven évig nem történt érdemi felújítás. 2014 őszén helyreállították a Kolostor utcai homlokzatot, valamint ebben a szárnyban a földszinti helyiségeket.

A Zichy-Mesko palota történeti-műemléki és restaurátori kutatása jórészt befejeződött. Kibontakozott a középkori – koraujkori polgárház és a 18–20. századi főnemesi palota története és építéstörténete, megkülönböztethetővé váltak az épület jellemző adottságai és részletértékei.

Az összkép a következő: a Kolostor utca 11. – Új utca 14. sz. épületnek műemléki-művészettörténeti szempontból a főnemesi palota a központi, jellegadó korszaka – amelyet a helyreállítás kibonthat és megtisztíthat a ráarakódott, értéktelen részekről – benne pedig három, világosan elkülöníthető ponton ott van a gótikus épület fontos maradványa, amelynek a gondos helyreállítása a soproni köztörténet szempontjából is jelentős lehet majd, mert az az első városháza jól értelmezhető részlete.

²³ Gaylhoffer-Kovács Gábor: Sopron, Zichy-Mesko palota. In: Barokk freskófestészet Magyarországon, III. kötet (Győr-Moson-Sopron és Vas megye). Szerk.: Jernyei Kiss János. Megjelenés alatt.

Bevezetés

Dávid Ferenc több évtizeddel ezelőtt kezdte el kutatni a soproni Szent Mihály-plébánia-templom múltját. 1978-tól művészettörténész szakértőként vett részt az épület műemléki helyreállításának tervezési programjában. Azt a feladatot kapta, hogy a szükséges régészeti és falkutatási munkákról külön tudományos programot készítsen, mivel a restaurálást csak alapos tudományos dokumentáció alapján kívánták elvégezni.

Ebben az időben a templomnak az 1860-as években véghezvitt, id. Storno Ferenc-féle restaurálásával foglalkozott. A Soproni Katolikus Konvent Levéltárában valamenyny, a korszakra (1858–1870) vonatkozó forrást átnézte, mind a konventülések jegyzőkönyveit, mind a hozzájuk tartozó iktatott iratokat. Kutatásainak eredményét „Adatok a soproni Szent Mihály-templom Storno Ferenc vezette restaurálásához” című kéziratában ismertette.¹ Ebben felhívta a figyelmet arra, hogy a témára vonatkozóan további adatokat szolgáltathat a Soproni Levéltár és a városplébánia levéltára,² de úgy tűnik, ezekben az archívumokban ekkor nem kutatott.

1980 tavaszán megkezdődött a torony helyreállítása. A helyreállításhoz kapcsolódó tudományos kutatás helyszíni részét augusztusra, a toronyalj régészeti feltárását pedig az év első felére tervezték. Májusban Dávid Ferenc elkészítette a torony-helyreállítási javaslat dokumentációját, meghatározva a kutatás feladatait. A falkutatás előkészítő fázisaként átvizsgálta a templom 19. századi állapotáról tanúskodó rajzok egy részét, a soproni Storno-levéltár anyagát és az OMF tervtárát. Jelezte, hogy a Storno-vázlatkönyvek is fontos képi forrásokot tartalmaznak, ezért a kutatásnak a későbbiekben ezekre is ki kell terjedniük. Munkájában részletesen felsorolta és értékelt az idevonatkozó terveket.³ Kísérletet tett a torony eredeti képének rekonstrukciójára. A helyreállítási javaslatban megállapította, hogy a Storno-féle „[...] restauráláskor a templom egésze keveset változott. Az előzetes vizsgálatok a templomtest fő- és részletformáit 90%-ban hitelesnek mutatják”. Storno „[...] a nyugati toronyhomlokzatot a templom egészénél erősebben alakította át: amennyiben új díszes kapukiegészítéssel, s az emeleti ablakok soha-nem-volt mérműveinek elkészítésével a zömök torony lapidárisan egyszerű építészeti nyelvét közepesen díszesre változtatta át.”⁴

Dávid Ferenc olyan műemléki helyreállítást szorgalmazott, mely az újonnan készült díszek eltávolításával visszaállítja a torony gótikus összhangját. A Storno-féle kiegészíté-

¹ Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ Tervtára (MÉM-MDK Tervtár), 25715. Az írógéppel írt kézirat 17 számozott oldalt tartalmaz.

² Uo. 1.

³ *Dávid Ferenc: A soproni Szent Mihály-templom tornyának helyreállításához.* MÉM-MDK Tervtár, 43200. Az írógéppel írt kézirat 19 számozott oldalt tartalmaz.

⁴ Uo. 18.

seket két kategóriába sorolta. Egységesként kezelte azokat a köveket, részleteket, melyek az eredetinek másolatai, valamint azokat az egyszerű formájú kiegészítéseket, melyekkel Storno a hiányzó, kitört gótikus formákat pótolta (pl. toronysisak körüljárójának fiatornyai, vízköpők, harangszint ablakmérnövei). Ezzel szembeállította a Storno által kitárolt neogótikus részleteket (keresztrozsa, az alsó három toronyszint mérnövei, a kapu vimpergája és fiáléi, az óraszint domborműve), melyek eltávolítását, múzeumi felhasználását javasolta.⁵

A templom jelenleg is zajló műemléki helyreállításának előmunkálataként 2014-ben Velledits Lajos restaurátorművésszel elkészítette az épület berendezésének értékel-tárát. Elvállalta a kutatási terv elkészítését, melyhez Nemes András művészettörténész segítségét kérte. Megkezdte az épületre vonatkozó levéltári források, terv- és fotóanyag összegyűjtését. Tudományos vizsgálódásának súlypontjait a következő témakörök alkot-ták: 1. A barokk berendezés (különösen az oltárok) és annak sorsa. 2. A Storno-féle fel-újítás. 3. A 20. századi renoválások. A dokumentumok összegyűjtése érdekében a Forster Központban, a Soproni Levéltárban, a városplébánia irattárában és a Soproni Múzeum Storno-gyűjteményében folytatott kutatásokat. A forrásokról digitális felvételeket készí-tett, melyeket könnyen áttekinthető mapparendszerbe rendezett. A digitális gyűjteményt pár hónappal halála előtt Nemes András rendelkezésére bocsátotta.

Nagy örömmel fogadta, amikor 2014-ben megosztottam vele a templomnak a Győri Egyházmegyei Levéltárban megőrzött, 1825-ben készült alaprajzát, melyen a padokon és az áldoztatórácson kívül mind a kilenc barokk oltár helyét bejelölték. Akkor arra biztattam, hogy közösen derítsük ki, mi lett a barokk berendezés sorsa, amikor azt az 1860-as évek-ben eltávolították a belső térből. 2019 márciusában vállaltam el, hogy a Dávid Ferenc által összegyűjtött forrásokra támaszkodva, de azokat további kutatásokkal kibővítve elkészítem a templom építéstörténetét. A Győri Egyházmegyei Levéltárban, a Soproni Levéltárban, a Soproni Katolikus Konvent, valamint a Szentlélekről és Szent Mihály főangyalról nevezett Városplébánia Levéltárában folytatott kutatómunkának köszönhetően sikerült tovább bő-vítenem az épületre vonatkozó ismeretek körét. Dávid Ferencre emlékezve, az alábbiakban a templomot a 20. század első felében ért változásokat ismertetem.

Külső tatarozás, 1907⁶

A Storno-féle nagyszabású regotizáló felújítás után, a templom külső tatarozása négy év-tizeddel később, 1907-ben vált időszerűvé. A szükséges munkálatokat a kegyúri jog-okat gyakorló Sopron város finanszírozta. A közgyűlés 4916/1907. sz. határozatával ren-delte el a tatarozást, melyet a mérnöki hivatal által már korábban készített költségvetés alapján engedélyezett.⁷ Az iparosokat nyilvános árverésen („árlejtés”) választották ki.

⁵ Uo. 18–19.

⁶ Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára (MNL GyMSMSL), IV. 1403 Sopron Város Tanácsának iratai, III. Gazdasági és bérleti ügyek (városi vagyongazdálkodás) No. 63/1907.

⁷ Később a közgyűlés 13208/1 és 12267/1-286 kgy. 1907. sz. határozatával az időközben felmerült kőfaragó, valamint templomkereszt- és óralap-festési munkálatokra 1770 K-t, 12321/1/287. kgy. 1907. sz. határozatával pedig a vízköpőkre 250 K-t engedélyezett. Az összes költség így 16 220 K volt.

A legolcsóbb ajánlatot Schiller János (1859–1907) építész,⁸ Jandl Antal cserepes és Köninger Lajosné bádogos cége adta, így a vállalkozói szerződéseket július 23-án velük kötötték meg. Mindhárman vállalták, hogy a rájuk bízott munkákat szeptember 30-ig elvégzik. Schillernek július 29-én, Köningernének és Jandlnak augusztus 16-án adták át a munkaterületet. A város az építésfelügyelettel Mátrai Istvánt bízta meg, míg az építés vezetését és ellenőrzését Wälder József városi főmérnök végezte.

A torony és a templom beállványozását követően elvégezték a toronytest, majd az oldalfalak külső tatarozását: Leverték a korábbi vakolatot, majd az összes felületet alaposan megtisztították. A kövel falazott részeket portlandcement-habarcscsal hézagolták és „vasalták”. A vegyes falazatok esetében kőimitációt készítettek portlandcement-vakolattal, hézagképzéssel és ezek vasalásával. Kijavították a faragott kődíszítmények hibás részeit és repedéseit, valamint a torony belső vakolatát is. Ekkor vakolták be a torony négyszögű alapjának déli oldalát díszítő, 1481-ben festett Golgota-jelenetet.⁹ Ugyanakkor ifj. Storno Ferenc kérésére a déli oldalon lévő timpanon falfestményeit épségben hagyták, az északi oldalon lévő befalazott sírköveket pedig eltávolították.

Miután elkészült az állványzat, a helyszíni szemle során kiderült, hogy a torony legfelső, kőből faragott keresztrózsája veszélyesen megrepedt, állapota sürgős beavatkozást igényel. Megerősítésével és kijavításával Hild Lipót kőfaragót bízták meg. Az elrozsdásodott vas toronykeresztet és csillagot Szukits Ede mázolta be, aki befestette a külső rácsokat, a bejárati kaput, az ajtókat és az ablakokat is. Mindhárom óralapot megújította, rajta az aranyozott számok fekete alapot kaptak. A törött ablaktáblákat Rauhofer István üveges olmoztta és üvegezte be.

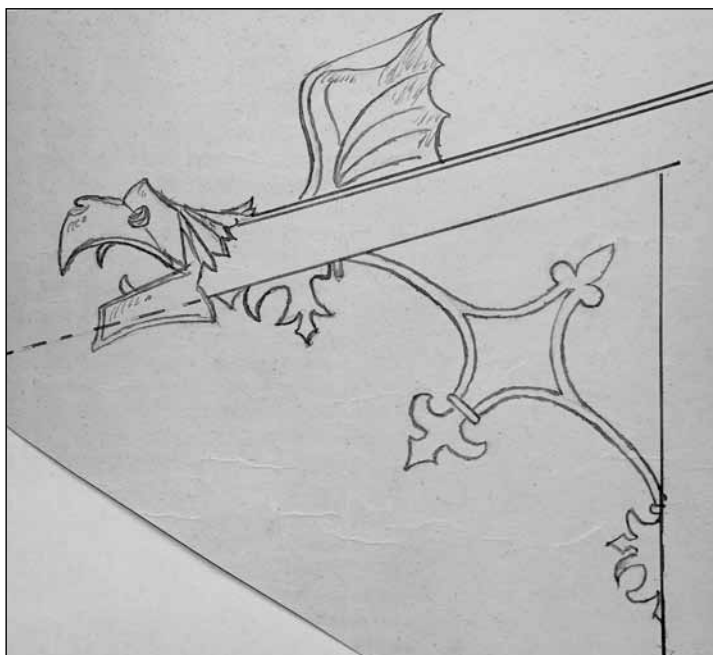
Megújult a cseréptetőzet is: kicserélték az összes hibás és törött cserepet, azokat a gerincek, élek, zúgok és oromfalak mentén portlandcement-habarcscba fektették. Új ereszcsonna készült horganyzott vasbádogból, melyet vaskampókkal erősítettek fel. A tervezett horganybádog lefolyócsövek helyett, a középítési bizottság véleménye alapján a tanács „stílszerűbb” bádog vízköpők alkalmazását rendelte el. Az összesen 9 darab, sárkány alakú vízköpőt ifj. Storno Ferenc tervei alapján Köningerné cége gyártotta le. A vízköpőket már nem találjuk meg a templomon, azokat 1934-ben leszedték. Egy (közülük?) napjainkban is látható a Storno-ház udvarán (1. kép)

A vállalkozók a tatarozással nem készültek el a szerződésben foglalt határidőre, hanem csak november 16-ára. Ennek elsősorban az volt az oka, hogy Schiller időközben meghalt, emiatt a kőművesmunkák egy ideig szüneteltek. A késedelemből ugyan nem háramlott kár a városra, de a kőművesmunka elhúzódása miatt a bádogos, a kőfaragó és a cserepes sem tudta tartani a határidőt, így ők csak október végére végeztek.¹⁰

⁸ *Grasl Bernadett*: Schiller János (1859–1907) soproni építőmester munkásságáról. Sopron–Budapest, 2000.

⁹ *Csatkai Endre* et. al.: Sopron és környéke műemlékei. 2. jav., bőv. kiad. Budapest, 1956. 393. *Storno Miksa*: Adatok a soproni festészet történetéhez. In: Soproni Szemle (SSz.) 1. (1937) 3. sz. 210.

¹⁰ Kiadások: Schiller János építész cégének 10 759 K 9 f, Jandl Antal cserepesnek 667 K 32 f, Köninger Lajos bádogosnak 874 K 99 f, Hild Lipót kőfaragónak: 1031 K 81 f, Szukits Ede festő-mázolóknak 389 K 80 f, Rauhofer István üvegesnek 48 K 20 f. Összesen: 13 771 K 21 f.

1. kép. Ifj. Storno Ferenc: Sárkány alakú vizekő terve (MNL GyMSMSL, IV. 1403 III. 63/1907)

Toronyóra¹¹

A toronyóra ebben az időben már olyan rossz és elhanyagolt állapotú volt, hogy alapos kijavítása elkerülhetetlenné vált.¹² Buresch Rikárd soproni órás szakvéleménye szerint annyira „*lejárta magát*”, hogy egyes részei megérették a cserére. Az óraszerkezetet a templom renoválásakor leszerelték, majd Buresch udvarába szállították, ahol a szakember megszabadította a szennyeződéstől. A szerkezetet 1907 őszén előbb a fővárosi Leutwyler F. E. cég tekintette meg, de nem vállalta annak javítását, majd Sándor Ferenc körmendi órástól kért árajánlatot a város, aki inkább új szerkezet beszerzését javasolta.

¹¹ MNL GyMSMSL, IV. 1403 IV. Közművelődési ügyek (Iskolai, kegyúri alapítványi, tudományos, irodalmi, művészeti) No. 33/1918. A toronyórát 1930-ban Kapelláró József soproni órásmester javította. Uo. IV. 33/1930. Az addig a torony belsejében szabadon álló szerkezetet 1933-ban burkolattal látták el, hogy a szennyeződésektől megóvják. Uo. IV. 33/1932. Győri Egyházmegyei Levéltár (GyEL), Püspöki Levéltár (PL), Egyházkormányzati iratok, 1165/1908.

¹² Az óra a [sopron]bánfalvi pálos kolostortemplom tornyáról került a rend feloszlása után Sopronba. 1788-ban szerelte fel Zoller Ferenc órásmester a Szent Mihály-plébániatemplom tornyára. *Csatkai Endre* et. al.: Sopron és környéke műemlékei. 2. jav., bőv. kiad. Budapest, 1956. 442. Az óra egyik számlapja ma is megvan, a sopronbánfalvi Mennyei Királynője-templom tornyának aljában. Köszönettel tartozom kollégámnak, Nemes András művészettörténésznek (Soproni Múzeum), hogy a technikátörténeti emlékre felhívta a figyelmemet.

1908 februárjában a törvényhatósági bizottság közgyűlése úgy döntött, hogy a város – bár az nem képez kegyúri terhet – a toronyba a három óralap és a hat mutató kivételével új órát rendel. Feltételül szabták, hogy az negyedét is ütő szerkezetű legyen, legalább 50 óráig járjon egy felhúzással, szerkezetét kössék össze az orgonán lévő számlappal, végül pedig tíz éven át garantálják pontos járását.

Az árlejtési hirdetményre két ajánlat érkezett: Mayer Károly utóda Müller János budapesti toronyóragyára 1560 koronáért, míg Schlieshahn Heinrich soproni órás 1400 koronáért vállalta a toronyóra szállítását és felszerelését. Bár a helyi órás ajánlata kedvezőbb volt, nála kizáró okot jelentett, hogy külföldi alkatrészeket kívánt használni. A város ezért állásfoglalást kért a kereskedelemügyi minisztériumtól, mely válaszában a fővárosi cég ajánlatát támogatta. Ennek alapján a júniusi tanácsülés (8375/1908 sz. határozat) arra utasította a mérnöki hivatalt, hogy Müller cégtől rendelje meg a szerkezetet. Az erre vonatkozó szerződést július 27-én kötötték meg, az új órát pedig november 5-én szerelték fel helyére. (2. kép)

2. kép. A templom az 1910-es években. Ismeretlen fotós felvétele (Soproni Múzeum, Fotótár)

Harangok

Ahogy napjainkban, úgy a 20. század elején is négy harangja volt a templomnak. Az I. világháború idején a cs. és kir. pozsonyi katonai parancsnokság hadicélokra három harangot vett igénybe. 1916. október 23-án az 1139 kg és a 281 kg tömegű harangot szerelték le, 1917. augusztus 24-én pedig a 670 kg-os harangot rekvirálták. A toronyban így csak a legnagyobb, 2902 kg tömegű, 1893-ban (át)öntött Szent Mihály-harang maradt meg.¹³

A háború után megkezdték a rekvirált harangok pótlását. A Seltenhofer Frigyes Fiai cégnél három harangot öntettek. Elsőként a legkisebb, 310 kg-os Nagyasszony-harang készült el, a hívek adományából. Felszentelését 1924. október 5-én végezte Zehetbauer Ottó pápai prelátus, városplébános.¹⁴ A még hiányzó két középső harangról a város mint kegyúr 1930-ban gondoskodott. A harangokat szeptember 28-án szentelte fel Serédi Jusztinián bíboros hercegprímás: a nagyobbikat (1738 kg) Szent Imre herceg, a kisebbiket (803 kg) Szent György tiszteletére.¹⁵ A toronyban napjainkban is az előbb felsorolt négy harangot találjuk.¹⁶

Külső és belső tatarozás, 1934–1940

A több éven át tartó renoválás a tetőszerkezet és a cseréphéjazat kijavításával kezdődött. A törvényhatósági bizottság 1933. szeptemberi közgyűlése 5000 pengőt engedélyezett a célra (116/1933. kgy.).¹⁷ A városi mérnöki hivatal 1934. március 6-án tette közzé ajánlattételi felhívását a tetőzet átfedésénél szükséges ács-, bádogos- és tetőfedő munkákról. A beérkezett ajánlatokat a március 26-án tartott zárt versenytárgyaláson bírálták el. A munkálatokat a legkedvezőbb ajánlatot tevő Rákóczi István ács-, Weigl János bádogos- és Jandl Antal tetőfedő mesternek adták ki.

A város a tatarozás előtt kikérte a Műemlékek Országos Bizottsága (MOB) véleményét. A szervezet nem járult hozzá, hogy a tetőhajlatokat túl széles lemezzel bádogozzák. Kifogásolták a kibúvóajtók és fekvő bevilágítóablakok tervezett formájú kivitelezését is, helyettük egyszerű tetőablakok alkalmazását javasolták, szemben a 19. században használt neogótikus „cifra bádogablakok”-kal. Felhívták a figyelmet arra, hogy a tetőablakok felületei majd teljes egészükben cserépfedésű felületeket kell, hogy mutassanak, és a

¹³ GyEL PL, Egyházkorm. 5617/1915 (kimutatás az egyházmegye harangjairól), 5799/1916 és 4525/1917 (rekvirálási jegyzőkönyvek).

¹⁴ Sopronvármegye, 1924. 27. évf. 224. sz. okt. 4. 4.

¹⁵ MNL GyMSMSL, IV. 1403 Sopron Város Polgármesteri Hivatalának iratai, IV. Közművelődési ügyek (Iskolai, kegyúri alapítványi, tudományos, irodalmi, művészeti) No. 33/1929. A törvényhatósági bizottság 1930. július 11-én tartott közgyűlésén határozta el a két harangnak a város költségén való beszerzését és felszerelését 7875/77 kgy. 1930. sz.). A két harang összesen 14 045 P 99 f-be került. GyEL PL, Egyházkorm. 2793/1930.

¹⁶ Részletes leírásuk: *Dr. Kormos Gyula – Poór Péter: Sopron és közvetlen környéke régi harangjai.* Arrabona 43/1. (2005) 137–139.

¹⁷ MNL GyMSMSL, IV. 1403 IV. No. 33/1933.

hajlatokat is cseréppel kell kialakítani. Hozzájárultak ugyanakkor ahhoz, hogy a lefolyó-csatornákat helyettesítő, de be nem vált vízköpő sárkányokat leszereljék, ugyanis a belőlük egy helyre lefolyó csapadékvíz a talajt feláztatta, és a nedvesség az alapfalakba szivárgott.

A vállalkozók öszre végeztek munkájukkal. Rákóczi István új lécezést készített a kettős cserépfedés alá, kiváltotta az elkorhadt szerkezeti elemeket, faszerkezeti megerősítést végzett és a padlást deszkával burkolta. Jandl Antal lebontotta a régi tetőhéjazatot, majd kettős, hódfarkú cserépfedést készített. Az északi oldalra új cserepek kerültek, míg a többi felületen használt, átválogatott cserépanyagot alkalmazott. Weigl János a tetőre vörösréz-bádogból hajlatokat (vápákat) szerelt fel, horganyzott vasbádogból falszegélyezést készített, a vízköpő sárkányok helyett horganyzott vaslemezből lefolyócsöveket szerelt fel, a régi függőcsatornát kijavította, 3-3 db kibúvót és tetőablakot készített, a régi hajlatbádogot pedig kijavította. Jandl Ferenc épület- és díszműbádogos 1934 végén a tetőzetre, majd 1935 márciusában a toronyra villámhárító berendezést szerelt.¹⁸

A „közveszélyre való tekintettel” 1935-ben javításokat kellett végeztetni a tornyon. Mechle Béla okl. kőfaragómestert bízta meg az egyik tönkrement, veszélyes állapotú fiatorony (fiálé, „szabadvégződés”) és az alatta lévő sarokerkely-kődarab cseréjével, valamint a toronysisak hiányos köréseinek pótlásával. A vállalkozó szeptemberben végzett a munkálatokkal.¹⁹

A nedves falak kiszárítását 1936 júniusában rendelte el a törvényhatósági bizottság közgyűlése (8321/86/kgy/1936. V. sz.). Ez magában foglalta a falszárítást, a templom északi oldalán található növényzet kiirtását és a terület planírozását, az északi udvaron betonburok készítését és a kátrányozást, végül pedig a lefolyók kialakítását.²⁰ Az első ütemben, 1937-ben a mérnöki hivatal a szentély, valamint a bal és a jobb oldali mellékoltárok körüli munkákat végeztette el. A nedves falfelületek kiszárításával Ambrus (korábban Weisz) László budapesti okleveles mérnök, építési vállalkozót bízta meg. A második ütemben, 1939-ben Ambrus a főbejáratnál, annak két oldalán, valamint a bal és a jobb oldalfalon folytatta a szárítást. Szabadalmazott módszerének az volt a lényege, hogy a nedves falat bevésztetett légcsonnákkal látta el, légvezető falnyílásokat és aknákat készített, majd rozsdamentes öntöttvas légszelepeket és légátbocsátó rácsokat épített a falba. Ezt követően leverték a nedves vakolatot, hőszigetelő lemezeket sülyesztettek a fal síkjába oly módon, hogy a légcsonnarendszerben állandó légáramlás keletkezzen. Végezetül az egész felület dróthálót és vakolatot kapott.²¹ Sajnálatos módon a beavatkozással leverték a megmaradt középkori és barokk rétegeket.

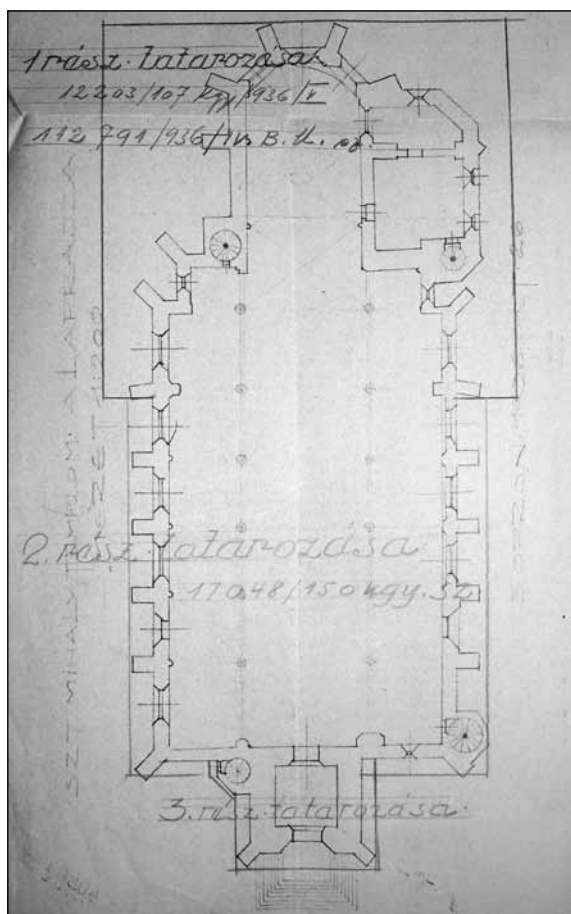
A falszárítással párhuzamosan elvégezték az oldalfalak külső tatarozását. Az I. ütemben a szentélytől a sekrestyét követő második támpillérig terjedő rész került sorra.

¹⁸ Kiadások: Rákóczi István ácsnak 2850 P 41 f, Jandl Antal tetőfedőnek 2942 P 30 f, Weigl János bádogosnak 2353 P 57 f, Jandl Ferenc épület- és díszműbádogosnak 710 P.

¹⁹ MNL GyMSMSL, IV. 1403 IV. No. 33/1934. Mechle Béla kőfaragónak kifizetett összeg: 745 P.

²⁰ MNL GyMSMSL, IV. 1403 IV. No. 33/1936.

²¹ Ambrus Lászlónak összesen 3748 P 74 f-t fizettek ki.

3. kép. A templom alaprajza a tatarozás ütemezésével (MNL GyMSMSL, IV. Nro. 33/1939)

A törvényhatósági bizottság 1936 augusztusában határozta el, hogy templomnak ezt a részét felújíttatja (12203/107kggy/1936. V. sz. határozat).²² (3. kép)

A szükséges kőműves- és kőfaragó munkákra 1937 augusztusában tették közé az ajánlati felhívást. A beérkezett ajánlatokat az e hónap 25-én tartott zártkörű versenytárgyaláson tekintették át. A legmegfelelőbb ajánlatot a kőfaragásra Hild Lipót utóda, Baumann Béla okl. kőfaragómester és cementáru-gyáros tette, míg a kőművesmunkára Ivánkay Kálmán okl. mérnök, építőmester, kir. törvényszéki hites szakértő ajánlata bizonyult a legolcsóbbnak. A velük kötött szerződésben a vállalkozók kötelezték magukat, hogy szeptember 6-tól november 8-ig elvégzik az előírt munkálatokat.²³

²² MNL GyMSMSL, IV. 1403 IV. No. 33/1936.

²³ Uo. IV. No. 33/1937.

Az elvégzendő kőművesmunkák:

1. A templomot három oldalról be kell állványozni a főpárkányig.
2. A támpillérekről a vakolatot teljesen le kell verni egészen a kőfelületekig, a kőfelületek sértetlenül hagyásával.
3. A falfelületekről a rossz vakolatot ugyancsak teljesen le kell verni a falazatig, a falfelületek kihézagolásával.
4. A levert falfelületeken durva és sima vakolat készítendő, érdes mosott homokból készült cementkeverésből. Ez fehérmész-habarccsal keverendő össze és ebből a habarcsból a falvakolat színben és vastagságban ugyanúgy készítendő, mint a meglévő falfelületek.
5. Szellőzőcsöveket ki kell szedni a légcsatornákból, majd a vakolat elkészítése után azokat vissza kell helyezni.
6. A kőablakok béléseiről a vakolatok leverése a kőfelületig, a kőfelületek teljes ép-ségben hagyásával. Ugyanígy az ablakkeret kőszegélyeiről is, a kőszegély körül keletkező vakolathiányok helyreállításával.
7. Betonburkolat készítendő a templom északkeleti része körül 15 cm vastagon.
8. Betonszegély készítése folyókával kiképezve 30 × 30 cm keresztmetszettel.

Az előírt kőfaragómunkák:

1. A falmezők kőlabazatainak letisztogatása, átcsiszolása. Ezt követően a kőfelületek kihézagolása, a hézagok kőgittel tömítése, majd gondos javítása kétszeri parafin-bevonással.
2. A hiányzó és mállott kövek helyett új kölemezék elhelyezése a falfelületre való erősítéssel kemény, fagyálló kövekből a meglévők vastagságaival egyezően. A hézagok kőgittel tömítendőek és kétszer parafinnal vonandók be.
3. A támpillérek kőlabazati letisztogatandók, az 1. tétel szerint.
4. A hiányzó és mállott kövek helyett új kölemezék helyezendőek el, a 2. tétel szerint.
5. A támpillérek kőfelületei alaposan megtisztítandók. Először drótkéfével, azután a kőfelületek érdességét át kell gyalulni, majd a hézagokat kőgittel kell kikenni és hézagolni a sérülések rendbe hozásával, a kőrészek pótlásával, végül pedig kétszeri parafin-bevonással.
6. A kövek pótlása kemény, fagyálló kőből a szükséges rossz kövek kiszedésével és azok helyébe új kövek készíten-dők és helyezendőek el, cementhabarcsba rakva.
7. A faragott kőből készült falak, melyekről a habarcsréteget leverték, újólág kihézagolandók, a hézagok kőgittel kitömendők, az egyenetlenségek átgyalulandók, a kőrészek drótkéfével megtisztogatandók, a teljes kijavítása után a falfelületek parafinnal kétszer bevonandók.

8. Az ablakbélések és ablakkeretek kőfelületei kihézagolandók, a szükséges javítások elkészítendőek, a hiányzó körészek pótlandók.
9. A főpárkány és az alatta lévő mért műdíszek kőfelületei drótkéfével megtisztítandók a szükséges javítási és hézagolási munkák elkészítésével együtt.
10. A párkányok és oromlefedő kövek javítása a 9. tétel szerint.
11. A bejárati ajtók kőfelületeinek kijavitása a 8. tétel szerint.

1937. október 4-én Thurner Mihály polgármester levélben fordult a kor szaktekin-télyéhez, dr. Rados Jenő (1895–1992) okleveles építész, műegytemi magántanárhoz, melyben tájékoztatta, hogy a város tataroztatja a kegyúri plébániatemplomot. A faragott kőből épített támpilléreket és falfelületeket, amelyeket a múltban levakoltak, megszaba-dítják a vakolattól, hogy a kőfelületek láthatóak legyenek. Kérte a szakembert, mielőbb tekintse meg a folyamatban lévő munkákat, majd adjon útmutatást és szakvéleményt an-nak érdekében, hogy minél megfelelőbben lehessen elvégezni a restaurálást. Az építész október 9-én kereste fel a templomot, majd 25-én megküldte szóban előadott szakvéle-ményének írásba foglalt változatát.²⁴

Megállapítása szerint a templom támpillérei, mérműves ablakai és azok keretei, va-lamint fontosabb építészeti tagozatai faragott kőből készültek, melyeket az 1860-as évek-ben bevakolták. *„Ez a vakolat a többi vakolt falfelülettel egyező modorban álrusztikázás hé-zagait tünteti fel, ami sem esztétikailag kielégítő, sem pedig a középkori építés gyakorlatának megfelelő megoldásnak nem tekinthető.”* A munkálatoknak ezeket *„a bántó ujkori pótlásokat kell eltávolítania, illetve helyesebb módon kijavitania. Le kell hántani tehát a támpillérek vako-latát és a lehetőség keretein belül meg kell szüntetni a többi falfelületek álhézagait.*

A támpillérek mikénti megdolgozására nézve kívánatosnak látszik, hogy azok kövei a vakolatréteg lehántása és azoknak – amennyire lehetséges pusztán drótkéfével való letisztítása után – további átfaragástól mentesüljenek. Ahol oly nagymérvű málsók és meglazulások ke-rülnek elő a vakolat alól, hogy azoknak kijavitása a szilárdság és egyöntetűség szempontjából mellőzhetetlen, ott az eddig használt kövek beillesztésénél a bányában hasított sima felüle-tek helyezendők a falszinbe éppen csak annyi megdolgozással, amennyi a falsik egyenletes helyreállítása szempontjából szükségesnek látszik. Ezáltal az eljárás által a régi kövek tör-téneti hitelessége megóvatik, az új kövek pedig különböző színárnyalataikkal kívánatos festői mozgalmasságot visznek bele a vakolatuktól megszabadított részekbe.

Mindenestre mellőzendő a régi és új köveknek erőltetett módon való összedolgozása és legkevésbé ajánlatos olyan kő megmunkálási technika, amely eredményében az egyöntetű, ugynevezett stokkolás hatását kelti. Ugyancsak kerülendő a hézagoknak hangsúlyozása, vagy vassal való kihúzása, mert ez a középkor falazásának szellemével merő ellentétben áll. Az egyes kövek közti hézagok és egyenletlenségek kitöltése a kövek zuzalékából készült ha-barccsal falszinig kitöltve és a kő felületsíkjában [...] eldörzsöléssel készítendő.”

²⁴ Az alábbi, dőltbetűvel szedett, betűhív idézetek Rados Jenő szakvéleményéből valók. MNL GyMSMSL, IV. 1403 IV. No. 33/1937.

A „teljes, sima és hézagok nélküli átvakolás” mellett érvelt. Kérte, hogy a mérműves ablakok faragott kőkereteit és az egyéb architektonikus faragott kőrészteket ugyanúgy szabadítsák ki a vakolatréteg alól, ahogy azt a támpillérek esetében tanácsolta. Nem javasolta, hogy a vakolat anyagába színezőanyagot keverjenek, legkevesébe a templom „távolról sem kielégítő hideg kékes-szürke színének” megtartását, mert az véleménye szerint „kivétkezeti az épületet történelmi levegőt lehelő műemlék jellegéből”. „A különböző színárnyalatú murva keverésének finom diszkrét játékaival ezenfelül is némi élet vihető be azokba a falfelületekbe, melyeket az ablakok kiszabadított keretei már amúgy is kellő módon élénkítenének.”

Felhívta a figyelmet arra, hogy a falak paraffinnal való kezelése káros következményekkel járhat. Igaz ugyan, hogy víztaszító tulajdonságánál fogva megnehezíti a víz beszivárgását a kőbe, de akadályozza is a kőbe került víz felületi elpárolgását. Az északi oldal megkezdett paraffinozását nem kifogásolta, mert alatta a kőfelületet már erős megoldozással meglehetősen egyenletessé tették. A déli oldalon viszont a paraffinos kezelés mellőzését ajánlotta. Szerinte a falazat nedvesség elleni védelmét a már elkészült falszelőztetésen felül a lábazat kővel való burkolása nagymértékben fokozná: „E burkolatnál azonban nagyjában a támpilléreken mutatkozó hézagrajz szerint kellene a kövek elhelyezését megvalósítani, nehogy a lábazat a középkor szellemével össze nem egyeztethető felületi lapburkolásnak tűnjék fel.” Zárásként azt javasolta, hogy mivel a templom északi részén az alapfalak vízmentesítése céljából létesített betonjárda nem illik a középkori környezethez, a betonfelületbe lapos kötőrmelékeket helyezzenek.

Ivánkay a homlokzat színezését a szakvélemény alapján készítette el, azaz az alapvakolatra szentmargitbányai sárga színű, kőporos vakolat került a tervezett érdes homokkal kevert simítóréteg helyett. A vállalkozó november 17-re minden munkáját elvégezte, 1938 tavaszára csak a templom északkeleti része körül tervezett betonburkolat, valamint a folyókével kiképezendő betonszegély maradt.²⁵

A templom tatarozásának II. ütemét a törvényhatósági bizottság közgyűlése 1939 októberében határozta el (17048/150. kgy/1939/V). A homlokzattatarozáshoz szükséges 13 000 pengőt úgy biztosították, hogy a vízműtől vettek fel függőkölcsönt. Az 1940 februárjában közzétett ajánlati felhívásra beérkezett ajánlatokat a március 16-án tartott zártkörű tárgyaláson bírálták el. A munkálatokra ismételten Ivánkay Kálmán és Baumann Béla adta a legkedvezőbb ajánlatot, ahogy a tatarozás I. üteme alkalmával is. Az előírt munkákat április 8-tól kezdődően június 1-ig kellett elvégezniük.²⁶

A kőműves vállalkozóra az alábbi feladatok vártak, melyekkel augusztus elejére készült el:

1. A templom beállványozása az utca és az udvar felől.
2. Vakolatleverés a falfelületekről, támpillérekről, a falazatok kihézagolásával, letisztításával.

²⁵ Az I. ütem kiadásai: Ivánkay Kálmánnak 3982 P 65 f, Baumann Bélának: 4641 P 92 f.

²⁶ MNL GyMSMSL, IV. 1403 IV. No. 33/1939.

3. Az ablakvédők dróthálók leszerelése, a munka elvégzése után az ablaküvegek letisztítása és a hálók visszahelyezése.
4. Vakolat készítése a falfelületeken, a meglévő új vakolatokkal teljesen megegyezően. Az alapvakolat (cement, érdes homok, vermelt fehér mészsoldat) fölé simítás készítenő kőporral és időálló festékkel, a meglévő új vakolat színével egyezően.
5. A missziós keresztek leszerelése a torony jobb és bal oldali falfelületeiről, majd a vakolat elkészülte után azok visszahelyezése.
6. A toronyban lévő szakszerűtlen falazatok és a nagyobb repedésekkel tarkított falrészek kibontása.
7. Falazat készítése I. osztályú téglából portlandcement-habarcsba falazva. A téglák a régi falazatokkal csorbázatszerűen kötendők össze. A falazat elkészítése után a látható felületek fehér mészhabarccsal levakolandók.
8. Durva és sima vakolat készítése a toronyban a lemálló falfelületeken és az átázott boltozatokon, a lemálló vakolatok leverésével és a régi falazatok kihézagolásával.
9. A toronyban betondeszka készítése az ablakok alatti mellvédre.

Baumann kőfaragó vállalkozása április–júniusban a következő munkákat végezte el:

1. A templom jobb oldalán lévő kapu összes kőfelületét átjavította, a hiányzó és mállott köveket pótolta.
2. Az ablakok kőfelületeit a mérművekkel együtt kijavította, drótkefével áttisztította és a szükséges hézagolásokat és tömítéseket elkészítette.
3. A támpillérek összes kőfelületét drótkefével áttisztította, kijavította és a hézagokat tömítette, ugyanúgy, mint az első ütem támpilléreinél.
4. A mállott és részben téglából pótolta kő- és téglafalakat kibontotta és a nem megfelelő falazatok helyett kőfalazatokat rakott, a meglévő kőfalakkal egyező kivételben, portlandcement-habarcsba rakva és hézagolva, különböző vastagsággal.
5. A kőlabazatokat és a kőlépcsőket letisztította, kijavította, a hézagokat tömítette, a hiányzó tagozatokat pótolta.
6. A kőlapokat a lábazon pótolta.
7. A mérműves főpárkányokat az oromzatoknál kezdődő oldalfalakon kijavította, egyezően már a korábban kijavított főpárkánnyal.
8. A főpárkányokat letisztította, kijavította, a hiányzó párkányokat pótolta.
9. Az oromzatok fedő kőfelületeit letisztította és a szükséges javításokat elvégezte.
10. A missziós keresztek mellett levő köveket és kőpadokat visszahelyezte és a falazatba erősítette.

Az előirányzattal szemben túlkidást okozott, hogy a főpárkányokat át kellett faragni, mivel azokat 1907-ben cementhabarccsal vakolták le. Ezenkívül az egyik missziós kereszt kőpadját újra kellett készíteni, a bal oldali bejáró mellett pedig szükséges volt a kapuoszlopok kiegészítése és átdolgozása.²⁷ A kőműves és kőfaragó munkálatokon kívül kijavították a tetőt, pótolták a torony körüli kövezést, feltöltötték, planírozták és rendbe hozták a templomkertet, végül pedig kijavították és bemázolták az ablakok dróthálóit. Úgy tűnik, hogy a III. ütemre, a torony külső tatarozására nem került sor.

A homlokzatrenoválás két üteme között, 1939-ben a városplébánia tataroztatta a templom szentélyét. Április 22-én Papp Kálmán városplébános levélben kérte Thurner polgármester anyagi segítségét. Előadta, hogy a falszárítási munkák óta a szentély olyan állapotban van, hogy kifestése, illetve tisztítása „tovább nem halasztható”. A törvényhatósági bizottság közgyűlése május 15-én 1000 P támogatást szavazott meg a szentély tatarozására és kifestésére.²⁸ A városplébánia anyagilag maga is hozzájárult a munkálatokhoz, melyek szeptember elejére készültek el. (4. kép)

Töpfel Antal festő és mázó – Ágoston Ernő (1896–1969) festőművész-tanár műszaki és művészi ellenőrzése mellett – kifestette a szentély mennyezetét és oldalfalait. A boltzat bordáin (zárókövén) a valódi aranyozott részt újra aranyozta. A szükséges állványzatot Radics József építési vállalkozó készítette. Kinitzky Antal műbútorasztalos lemosta, pácolta és viasszal eresztette be a főoltárt, a szentélyben lévő padokat, székeket, imazsámolyokat és a szentélyajtókat. Pótolta a hiányzó szobrászati részeket, a szentély székeihez három csúcsrózsát és kisebb faragványokat készített. Stöckert Károly szobrászművésszel két imazsámolyt készíttettek tölgyfából. Simonis Alajos villanyszerelő korszerűsítette a szentély négy darab, egyenként 16 lángú gyertyacsillárját, melyeket a falikarokkal együtt Renner Gyula és Kálmán tisztított meg.²⁹

A templom életében a '40-es évek első felében lényeges változás csak a berendezést illetően történt: 1943-ban Rieger Ottó orgonaépítő cégétől új orgonát vásároltak, de a korábbi, Storno-féle orgonaházat kibővítve meghagyták.³⁰ Az épületet magát kevés behatás érte: 1940-ben Jandl Antal alaposan kijavította a tetőzetet, a kifagyott és hibás cserepeket újjakkal pótolta.³¹ 1944-ben a torony alatti főbejárat vasbádoggal borított ajtószárnyainak külső felületét Czmarits János olajfestékkel sötétvörös alapon, a vasdíszeket feketén tartva újramázolta.³²

²⁷ A II. ütem kiadásai: Ivánkay Kálmánnak 4316 P 84 f, Baumann Bélának: 4157 P 34 f.

²⁸ MNL GyMSMSL, IV. 1403 IV. No. 33/1939.

²⁹ Szentlélekről és Szent Mihály főangyalról nevezett Várospplébánia Levéltára (VL), 6. Egyéb iratok, nyilvántartások, 55. doboz. 1939. évi pénztári napló és a hozzá tartozó számlák. Töpfel: 149/1939, 184/1939, 229/1939, 269/1939; Ágoston: 291/1939; Radics: 185/1939, 238/1939; Kinitzky: 196/1939, 197/1939, 211/1939; Stöckert: 210/1939; Simonis: 227/1939; Renner: 235/1939.

³⁰ Az orgonáról bővebben: *Hajdók Judit*: A soproni Szent Mihály-plébániatemplom orgonatörténete a Storno-féle templomfelújítástól. A templom Hesse- és Rieger-orgonája. Soproni Szemle 73. (2019), 192–193, 199–205.

³¹ MNL GyMSMSL, IV. 1403 IV. No. 33/1936.

³² Uo. IV. No. 33/1944.

4. kép. A megújított szentély, 1940. Diebold Károly fotója (Soproni Múzeum, Fotótár, 20669)

Kitekintés

A templom a II. világháború harci cselekményei során jelentős bombakárokat szenvedett. 1945. március 29-én az épületet szovjet légitámadás érte. A tornyot ért találat következtében az egyik fiatorony ledőlt, a torony mögötti fedélszerkezet, az oromfal és több kőlépcső-fok megrongálódott. A légnyomás a tetőfedést felforgatta, a szentély és a déli hajó ablakait széttörte.³³

A károk helyreállítása fedezethiány miatt elhúzódott. 1945–1946-ban kijavították a sérült ácsszerkezeteket és a cserepezést. 1947-ben Rosenstingl Antal okl. építészmérnök-építőmester helyreállította a karzatra vezető lépcsőtornyot és az oromfal jobb oldalán lévő bombakárokat. 1948-ban Szakál Ernő szobrászművész kijavította és letisztította a főbejárat előtt található gótikus kőrészeket. A torony alsó karzatán lévő, fiálszerűen kialakított mellvéd-pilléreknek a mellvéd magassága fölé nyúló részét (fiatornyokat) a MOB – statikai és hitelességi okból – eltávolíttatta.³⁴ A templom színes üveglakait ebben az időben csomagolták állagvédelmi megfontolásból ládákba.

A műemléképület átfogó műemléki helyreállítása több mint három évtizeden át várattott magára. A munkálatok 1980-ban a torony felújításával kezdődtek, majd 1985-től sor került a homlokzatok és a tetőszerkezet megújítására is. Forráshiány miatt a belső tereket változatlanul hagyták, ezek helyreállításának ideje napjainkra jött el.

³³ Uo. IV. No. 33/1941. A városplébánosi jelentésben a bombatámadás időpontjaként nagypéntek (márc. 30.) éjjele szerepel. *Perger Gyula*: „... félelemmel és aggodalommal...” Plébániák jelentései a háborús károkról a Győri Egyházmegyéből 1945. A Győri Egyházmegyei Levéltár kiadványai. Források, feldolgozások 3. Győr, 2005. 43.

³⁴ MNL GyMSMSL, IV. 1403 IV. No. 33/1941.

Úgy volt Ő jó, ahogy volt,
ahogy élt, hitt és remélt.

1964 tavaszán egy vékony fiatalember csengetett be a levéltár díszes ajtaján. Az ifjú Dávid Ferenc volt az, aki első alkalommal kezdte meg kutatásait az intézményben. Ekkor a soproni ferencesek történetére kért anyagot. Ebben az évben még két alkalommal kutatott a levéltárban, a Sopron városi tanácsi mutatókból kiválasztott építési rajzokat tanulmányozta. Egy évvel később az ugyanitt kigyűjtött, 1848 és 1853 közötti építési tervekkel foglalkozott. 1966–67-ben témája a belváros építészettörténete volt. Az idők folyamán nem csak a házak építéstörténetére, az építészetre, építetőkre, hanem a soproni polgárookra is gyűjtött adatokat.

1984-ig a kutatónapló adatai szerint az alábbi levéltári iratanyagokat nézte át.

Sopron Város Tanácsának mutatói és iratai 1600–1900.

Sopron Város Polgármesteri Hivatal iratai 1902–1950.

Sopron város tanácsi jegyzőkönyvek 1599–1648.

Sopron város közgyűlési jegyzőkönyvek 1895–1950.

Sopron városi számadáskönyvek 1542–1789.

Hagyatéki leltárak 1600–1700.

Telekkönyvek 1553–1776.

Bírósági jegyzőkönyvek 1645–96.

Sopron város adópénztárának iratait (telek, ház-, vagyonkimutatók) 1542–1893.

Házösszeírási lajstrom 1766.

Polgárkönyvek

Kéziratos térképek

Végrendeletek, többek között az alábbi családokra vonatkozóak:

Ude, Fagner, Postl, Sedlmayer, Schally, Schemer, Steiner, Dorfmeister,
Wenrathné Klementina, Hernádi, Ebergényi, Polányi.

Polgári peres iratok, például:

Sedlmayer András – Ringer József

Schermer Anna Mária – Wohlmuth Zsuzsanna közötti perek iratai.

Ház és családi tabella 1784

Céhes iratok közül:

Győri festő – mázoló céhlevél

Kárpitos céhszabályzat

A Fertő-tó történetére is kért ki iratokat.

Kutatási alkalmak a Soproni Levéltárban 1964–84 között:

1964-ben	3
1967-ben	16
1968-ban	64
1969-ben	74
1971-ben	19
1972-ben	18
1973-ban	46
1977-ben	6
1978-ban	7
1981-ben	17
1982-ben	33
1984-ben	4

Dávid Ferenc nagyon sok soproni épület eredeti rajzait tanulmányozta. Ezek közül sorolunk fel néhányat:

Előkapu 7.

Fő tér 6. (Fabricius-ház), Fő tér 3. (Gambrinus-ház)

Fegyvertár u. 2., 5.

Jégverem u.2.

Kolostor u. 11., 13.

Lenin krt. (ma Várkerület) 8., 11., 13., 14., 22., 27., 28., 34., 35., 37., 38., 39., 40., 51., 92., 105.

Majorköz 3.

Orsolya tér 4.

Rákóczi u. 11

Szeder u. 4.

Színház u. 21.

Szent György u. 1., 12. (Eggenberg-ház)

Szent Mihály u. 1.

Templom u. 21.

Toronyórház

Új u. 18., 22.

Foglalkozott még a soproni régi városkapuk lebontásával, a Bécsi kapu, az Előkapu, a Szent Mihály kapu rajzaival, a külső várfal 1550. évi rajzaival

A kutatást olyan elmélyült kitartással és szorgalommal művelte, hogy gyakran az ebédet is elmulasztotta, inkább a szellemi táplálékot választotta. Ebben az időszakban kutató ügyeletesként én vettem elő és tettem helyére az általa kért iratokat. A 2000-es évektől ismét rendszeresen kutatója volt a Soproni Levéltárban.

Érdekes kutatásairól sokszor beszámolt, amit mindig szívesen hallgattam, kedves barátság alakult ki közöttünk. Évtizedeken át tartó kutatásaival a város műemléki helyreállításának és építéstörténeti feltárásának meghatározó alakjává vált. Feri a levéltár mindig szívesen látott kutatója volt, ahonnan már most is hiányzik.

SOPRONON TÚL

Várszegi Asztrik

Dávid Ferenc és Pannonhalma

In memoriam Dávid Ferenc tanár úr

Ha soraim Olvasója igazán szépet, sőt csodálatosat akar látni, hívom Szent Márton hegyére, Pannonhalmára. Ha a tavasz és ősz között tiszta időben jön és a reggeli órákban beül a bazilika padjaiba, akkor tapasztalatot szerezhet, fogalmat alkothat arról, milyen is lehet a „mennyei Jeruzsálem”, mely „Isten dicsőségében ragyog” (Jel 21,11) és ami felé életünk útján mindannyian zárándoklunk. Ezt a belső felismerést a *porta speciosa* „nemes egyszerűsége és csendes nagysága” még inkább elmélyíti. Ez a ragyogás tölti el a szent teret délben is és ismételtlen, amikor a lenyugvó nap mindent átölelő arany sugarai borítják be (rész szerint) a templomot és monostort egyaránt. Ez az itt élők és a vendégek ajándéka, majdnem napi tapasztalata. Ez a visszanyert csoda a megújult templom egyik ajándéka.

De tartsunk sorrendet!

Az iskolás évek

A soproni Berzsényi Dániel Általános Gimnázium végzős tanulója voltam az 1963/1964-es tanévben. Új tantárgy volt számunkra a művészettörténet és új volt, vagy legalábbis nekünk akkor új volt a szimpatikus fiatal házaspár, Askercz Éva és férje, Dávid Ferenc. Éva tanárnő lett a művészettörténet oktatója. Élmény volt az órája, nyitottsága, szelleme frissessége. Férjét látásból ismertük, azt mondták, hogy művészettörténész és Stornoval foglalkozik. Storno gyermekorom mindennapi fogalma és ismerete volt. Ha szülőházamból, az Előkapu 5. szám alól akár a Petőfi téri általános iskolába, vagy a Berzsényibe igyekeztem, vagy a bencések templomához, a Storno-ház előtt jártam-keltem. Kisgyerekkorom kedves emléke, amikor még a szép fehér- és hosszú hajú Storno Miksa bácsit – így mondták a felnőttek – láthattam. Mindig Liszt Ferencnek néztem.

Így kezdődött diákkori emlékekkel, Storno szeretetével, majd folytatódott avval, hogy Pannonhalmán is Stornoval találkoztam ismét. Diákkoromban tisztelő távolságból láttam, ismertem Dávid Ferenc tanár urat.

Pannonhalma, a bazilika

Rendtársaimmal fiatalkorunkban folyton azon gondolkodtunk, vágyakoztunk, miként kellene ezt a nagyon szép templombelsőt igazán csodálatossá és a megújuló istentisztelet számára is használhatóvá varázsolni. Méltatlannak éreztük az ad hoc megoldásokat. Évtizedekig esélytelenek voltunk, bár néha fel-felbukkant egy reménysugár. Sedlmayr Jánost, kedves soproni öregdiákunkat, más szakembereket is kértünk, gondolkodjanak, segítsenek nekünk. Eszköz és szabadság hiányában sokáig kellett várakoznunk.

Közeledett a monostor alapításának millenniuma, de az igazán sürgős az volt, hogy a hatalmas épületegyüttes le ne csússzék a dombról. Az 1978-ban elkezdődött rekonstrukció fontossági sorrendben haladt előre. Szennay András főapát úrtól 1991-ben, a Storno restaurálta bazilika felszentelésének ünnepén, augusztus 27-én vettem át a rend vezetését. Folytattam, nem is tehettem mást, a monostor rekonstrukcióját. Kezdő főapátként többször kaptam belső kritikát is, hogy minden más megújításra kerül, de jellemző módon csak a templom, a legfontosabb tér nem. Azután, amikor úgy tűnt, hogy kilátástalan a bazilika megújítása, mégis eljött a *kairosz*, a kegyelmi idő, akkor templomunk megújítása ügyében cselekednünk is kellett. Pannonhalmán forrtam össze a bazilika megújítási törekvései során mindazokkal, akiknek hivatásból, szakmai tekintetben fontos volt a bazilika ügye. Itt találkoztam ismét Dávid Ferencsel, voltam és maradtam vele párbeszédben szinte haláláig. Személyes beszélgetések, telefonbeszélgetések, levelezés volt nyílt, őszinte, mondhatom szeretetteljes kapcsolatunk formája.

Eszményien gondolkodtam, a templom „szent ügye” érdekében. Magyarország legkiválóbbjait szerettem volna összehívni a Tudományos Tanácsadó Testületbe, amelynek első ülése 2003. március 26-án volt Pannonhalmán. Itt köszönhettem Varga Kálmánt, a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal elnökét, Horler Miklóst, Marosi Ernőt, László Csabát, Takács Imrét, a Pannonhalmi Bazilika Műhely megjelent tagjait. Fejérdy Tamás elnökhelyettesként a Kulturális Örökségvédelmi Hivatalt képviselte, Dávid Ferenc az MTA Művészettörténeti Intézetét. Bár mindketten elfogadták a felkérést, de a nyitó alkalmon nem tudtak részt venni. Dávid tanár úr 2003. március 17-én kelt levelében előre megírta már korábban is kialakított véleményét, benne saját elgondolását, félelmeit is, de minden óvása ellenére nyitott volt egy jó, megfelelő új megoldásra.

Bevezetésként az alábbi iránymutatást adtam a pannonhalmi bazilikához: „*Dilexi domum tuam et locum habitationis gloriae tuae.*” Feltételezem, hogy Storno Ferenc evvel a zsoltáridézettel fejezte ki Isten háza iránti tiszteletét. „Szeretem házad ékességét és dicsőség lakóhelyét” (Zsolt 25,8), ahogy a bazilika sekrestye ajtaja fölé írta. Ez a zsoltársor fejezi ki számomra is azt a tiszteletet, amelyet azok iránt érzek, akik ezt a templomot egykoron tervezték, építették, renoválták és restaurálták, legyenek azok főapát elődeim, vagy az előző korszakok tervezői, mérnökei, művészei, kőfaragók, bárki. Az Isten lakóhelye iránti tisztelettel szeretném magam is a megújítást kezdeményezni, szolgálni. Bennünket is ez köt össze.

A bazilika felújítása

A tény, hogy a bazilika belső tere is megújításra vár, nem kellett bizonygatni. Az 1996-os, millenniumi évünk után Martonné Szilas Katalinnal és László Csabával 1997 kora tavaszán megbeszéltünk a ránk váró teendőket. Most van itt az idő, a *kairosz*, hogy hozzájárassunk magához a munkához.

Templomunk történeti tér és szakrális tér egyszerre. Nem szerethetjük a szakrális teret, ha nem tiszteltjük a történeti teret, a múltat. Tudatosan teret említek: „A teret mint

liturgikus teret megelőzi a tér, mint spirituális tér. Emezt viszont a tér mint építészeti tér előzi meg. Az építészeti tér azonban már eleve spirituális térnek születik. Ezeket nem lehet egymástól elválasztani, bár az egyes szempontokat külön kell kezelnünk. Az ember megpróbált egy olyan teret alkotni, amely eleve telített, és amely ezáltal érinti meg, indítja gondolkodásra, csodálatra, ámulatra, vagy éppen emeli fel az embert. Romantikus vagy racionális módon is megnevezhetjük ezt a jelenséget, amihez azonban egyetlen út vezetett: megkísérelni az egyszerűsége és üressége keresztül lehetőséget adni a térnek, hogy önmaga legyen, hogy magára találjon. [...] Mert hiszem, a tér esemény. Teljesen üresen – mikor még nedvesek a falak és egy keresztet sem lehet feltenni – van a tér mint tér jelen... Hiszem, hogy ez a spirituális tér alkalmas arra, hogy mint katolikus tér a szentmisének (húsvéti misztériumnak), de egyben az egyéni elmélyülésnek is helyet adjon. A tér nem öncélú, hanem mint közvetítő, új valóságokra tesz érzékennyé, és erre oda kell figyelni, ha a teret használjuk (Friedhelm Mennekes SJ).¹

Az egyház liturgiája így fejezi ki ez az eszmét templomszentelési imádságában: „Mert megadod nekünk, hogy látható szentélyt építsünk, mely Isten és ember kegyelmi kapcsolatának csodálatos jelképe és színhelye és ide várod jóságos Atyaként az élet zárándokútját járó népedet. Te itt építesz minket élő templommá, és gyarapítod a világszerte elterjedt egyházat, Krisztus testét, hogy a békéről szóló Látomás a mennyei Jeruzsálemben valóra váljék.” – Nos, ennek a spirituális, szakrális és liturgikus térnek újragondolásához kértem a jelenlévők, szakemberek, tudósok segítségét, akik egyúttal barátaink is, és velünk együtt szeretik és értik nem csak a történeti épületegyüttest, hanem az „Úr dicsőségének lakóhelyét” is.

Előkerültek a gyakorlati kérdések. A Tanácsadó testület tagjainak felajánlottam a lehetőséget, hogy egy-egy jeles ünnepre addig is egyedül, avagy családjukkal idelátogassanak, hogy a bazilikát tapasztalhassák meg: húsvét, papszentelés, diákmise, hangverseny, turistaidőszak idején és alkalmával.

Axiómák:

- tisztelet és szeretet a bazilika iránt
- a liturgikus szempont elsőbbsége
- amellet a múlt szépségének láttatása diszkrét módon
- irreverzibilis hiba elkerülése
- szívünk a középkori templom irányába mozdult el és maradt is
- ez az ingakilengés 35 éve – II. Vatikáni zsinat – visszaköltöztünk a templomba: benne élünk, mozgunk, vagyunk

Bazilikánk multifunkcionális:

- a liturgia helye, szerzetesi és mások számára is nyitott liturgia
- Isten népe, a konvent- és a diákmise helye
- szerzetesi események, papszentelések, temetések helye

¹ A közösség tere mint dinamikus tér, Katharina Winnekes beszélgetése Friedhelm Mennekes jezsuita atyával. Pannonhalmi Szemle 9 (2001), 4. sz. 70–76.

- esketések helye
- hangversenyek helye és turisták látogatta helye.

Így indultunk akkor. Az első és aztán a további szakmai megbeszélések azonban bizonyos csalódást okoztak számomra. Túlsúlyban maradt a szakma mindent megőrizni akaró felfogása, kisebbségben a bencések igényét elfogadó és megértő szempont. A szakmai szempontok is erősen különböztek. Így az előrelépés, a döntések meghozatala nem volt egyszerű. Egyensúlyt tartva, de mégis a benne lakók, az abban élők érdekét kellett tekintéllyel képviselnem.

Dávid Ferenc rögtön a közös munka elején levelet írt. Levele három hangsúlyos részletét idézem. Ezek tanúsítják Dávid tanár úr készségét, hivatásához való hűségét, saját felfogását, és bölcs nyitottságát is.

Felkérésed nem csak megtisztelt, hanem meg is érintett, tudod egy vagyok a sokak közül, akiket Pannonhalma elvárásolt. Remélem hát, hogy a most kezdődő együttműködés folytatódik, s módom lesz részt venni benne. [...]

Amit sok évtizede hiányolok, az a mindennapi és ünnepi cselekmények rajzi rögzítése, megszámlálása annak, hogy az egyes csoportok hány főből állnak, milyen státusúak, milyen mozgásokat kell végezniök, azaz a helyigénynek, s a cselekmény egész folyamatával kapcsolatos közlekedési szükségletnek az objektív összegezése, amelyet aztán a fontosság, s a hagyomány nem kevésbé objektív előjeleivel lehetne ellátni, s együttesen megítélni. Ez az a munka, amelyet közöttetek élőknek kellene elvégezni, s nem kívülről, akinek a kompetenciája csak kisebb lehet, mint mindazoké, akik életük nagy, s intenzív részét töltik a templomban. [...]

A maitól eltérő elhelyezkedés, vagy berendezkedés minden változata együtt jár a templom történeti állapotába való beavatkozással, s ezek súlya csak két oldal ismeretében mérhető: a gyakorlati haszonnal, amelyet eredményez, s a történeti állapot kárával, amelyet okoz. Azaz: funkcionális javaslatok híján a beavatkozás súlya nem mérhető. Te is tudod, mint a jövő szerdán ott összegyűlők mindegyike, hogy a templom épített és mobil berendezésének minden részlete értékes, s mindennek a megtartása mellett szólnak történeti, művészettörténeti, műemléki, valamint érzelmi érvek.

A Storno–Kruesz–Ipolyi helyreállítás létrehozta a középkori Pannonhalma egy interpretációját, amelynek mára felismerhetővé vált az önálló művészettörténeti értéke, s mellesleg képe kora új vallásosságának is. Díszesebb, figurális festésű részleteinek elkülönítése a dísztelenebb, nonfiguratív részeitől egységes kép széttagolása.

Ez a mondat természetesen arról szól, hogy mit ne tegyünk. Sok művészettörténésszel ellentétben úgy vélem, hogy van nagyon jó helyreállítás: jól feltett kérdésekre adott jó válaszokból áll, arányérzékkel meg tisztas fizikai munkából.

2003. március 17.

baráti üdvözlettel, Dávid Feri

2012. augusztus 27-én délután a megújított bazilikát felszentelhettem. Pro és kontra, értékelések és kritikák sokasága jelent meg, jelenik meg még ma is. A bencések boldogan és örömmel használják. Gondoljunk pusztán egy dologra. A török pusztítás óta nem volt méltó hely a zsolozsmára – egy szerzetesi templomban. 500 év telt el, hogy ez ismét valóság lehessen.

Dávid Ferenc tanár úr 2018-ban készült egy, a pannonhalmi bazilikát is érintő előadásra. Ismét meglátogatott, sokat beszélgettünk, együtt bejártuk a már megújult bazilikát. Kérésére – rendtársaim, a tőlem idősebbek és kortársaim bevonásával – elkészítettem Feri bátyámnak egy ide mellékelt kis dolgozatot, hogy láttassam az elmúlt évtizedek gondolkodását, átmeneti megoldásait. Megvallotta, hogy gondolni sem mert volna arra, milyen küzdelmes is volt számunkra a bazilikában végzett liturgia, a mindennapi liturgikus élet. Nagyon érdekelte a bencések közelmúltjának története. A rendelkezésemre álló rendtörténeti tanulmányaimmal elárasztottam, hogy kedvére olvashasson.

Dávid Ferenc tanár úr, Feri bátyám váratlanul, pedig számos terve volt még, elment. Abban a reményben tisztelgek barátságunk emlékének, előtte, hogy a kölcsönös belátás párbeszédét még folytatjuk.

Pannonhalma, 2020. február 7.

Várszegi Asztrik em. pannonhalmi főapát

Függelék: Adalékok a pannonhalmi Szent Márton Bazilika berendezésének és használatának legújabb kori történetéhez²

1876–1965

Bazilikánkat (főként) egyházmegyeközpont székesegyháza, főpapi istentiszteletek céljára alakították át, újítták meg a 19. század utolsó negyedében, nem volt benne igazi helye a szerzetesi zsolozsmának. A kórus mögött kialakított kóruster és a templomon kívüli káptalanterem állt rendelkezésünkre.

1950-től Pannonhalma belső élete gyökeresen átalakult: életritmusunk, gondolkodásunk, szociológiai összetételünk megváltozott. Egyszerre vannak jelen: bencés konvent, idősek otthona, gimnázium és diákothton, vendégek, köztük immár 60 éve a húsvéti Szent Három Nap liturgiáján résztvevő „húsvéti vendégek” – kb. 400 ember ünnepelt velünk a bazilikában –, továbbá a növekvő számú turisták.

² Várszegi Asztrik em. főapát összeállítása Dávid Ferenc kérésére készült, elküldve: Maribor, 2018. június 28.

1965–2011

A II. Vatikáni zsinat (1962–1965) liturgikus ihlete hamar érvényesült nálunk, Legányi főapát volt a húzóerő, de lelkes liturgikusok is álltak mögötte. A zsinati elvárásnak többek között két sarokpontja volt a zsolozsmát, az egyház imáját illetően:

a zsolozsmát a néppel együtt kell végezni
ebből következik, hogy a nyelve magyar

Elindult annak a lehetőségnek keresése, miként tudjuk megoldani a zsinati elvárásnak és saját szükségleteinknek megfelelő módon a napi (szerzetesi) szertartásos életünket, a meglévő keretek között. A káptalanterem minden tekintetben alkalmatlannak és riasztónak bizonyult. A gyötrő dilemma: van egy gyönyörű templomunk, amelyet szeretünk, de nincsen benne méltó és megfelelő helyünk.

Maradt a bazilika annak a reménytelenségnek tudatában, hogy esélyünk sincs és nem is lesz (pártállam, merev OMF), hogy valaha azt a megváltozott egyházi-, szerzetesi igényeknek, elvárásoknak megfelelően tudjuk formálni. Elkezdjük helyünket keresni a templomban, így költöztünk vissza folyamatosan a bazilikába oly módon, hogy ma már a déli imaórát is ott mondjuk a stallumokban, csak rendkívüli esetben megyünk fel a káptalanba imádkozni. (Misszióink fontos mai mozzanata: gyakran a látogatók is jelen vannak közös imáinkon, amelyen értük is imádkozunk és ez nem csekély hatást tesz rájuk.)

A szentély

1965-ig minden beöltözés, fogadalomtétel, szubdiakónus-, diakónus-, papszentelés, főünnepek előtti vigíliák, a szentélyben történtek. Ilyenkor be kellett rendezni a felső szentélyt, hogy alkalmas helye lehessen a liturgiának. Vigíliára a torony alól a növendékek felhordták a padokat a szentélybe, hogy az énekes ünnepi zsolozsmára „stallumok”, megfelelő ülőhelyeink legyenek. A vásár- és ünnepnapigregorián, illetve főpapi konventmisék a bazilikában voltak.

A szószék

Korábban természetes volt, hogy onnan beszéltek, aztán csak az idősebb atyák, majd csak az ún. 9 órás vasárnapi (Vanyó Tihamér, Németh Bódog) népmiséjén. A diákmiséjén is használták, mert a prédikátor több oldalról volt látható és hallható, innen moderálható volt a diákok istentisztelete. Az utóbbi évtizedekben – talán az 1980-as évektől – egyszerűen megszűnt az a gyakorlat, hogy a szószékről beszéljen valaki. A TV-stáb, a mikrofon, fényképezés alkalmas helye volt, továbbá egyfajta időszakos raktárnak használtuk.

Régi és új orgona (1986)

1986-ig, az új orgona megépítéséig, a kántorok az orgona mellől vezették a mise énekes részeit áthidalva a kórus és a szentély közötti teret, ahol a padokban a hívek ültek, a plánum meg üres tér volt. Emlékezetem szerint vasárnap diákmiséjén diákokkal töltöttük fel a plánomot is. Az új orgona megépítésével mindent a templomtérbe kellett áthelyezni.

Vázlatos kronológia és feljegyzések

1964

A szerzetesközösség a káptalanteremben mondja a reggeli dicséretet (*laudes*) és a hétköznapi konventmisét, továbbá a vigíliát (olvasmányos imaóra) a bazilika kórusán, az orgona mögött a déli imaórát, a vesperást, esti dicséretet. A zsoltosma helye időszak, hőmérséklet, a templom foglaltsága függvényében időnként változik. Reggel a bazilikában misék vannak, ezért ott nincs zsoltosma.

1964

Legányi Norbert főapát úr a szentélyben a mesteremberekkel levéteti a baldachinokat tartó vaskereteket – ezek Storno alkotásai –, hogy az egyszerűség jobban kifejezésre jusson. Később a szentélyt beborító drapériák függesztővasait is leszedik.

A rend 1964. augusztus 6-án beöltöztetett négy novíciusa már nem látta a szentély falait beborító bordó drapériákat, csupán a baldachinok liturgikus időszaknak megfelelő (lila, bordó) kördrapériáit.

1964 késő őszén a káptalanteremben is *versus populum* oltárt alakít ki Legányi Norbert főapát úr a négy akkori novícius segítségével, és elkezdődik a koncelebráció is.

1965 húsvétján állt már a bazilikában is *versus populum* oltár, olajszentelés volt a bazilikában és koncelebráció (Endrei püspök úr vezetésével).

1968. szeptember 3-án a plánumon álló *versus populum* oltáron írtuk alá örök-fogadalmunkat.

1969. szeptember 3-án Antal atyát is a plánumon szentelték.

Korábban az ún. kis Storno-székek szolgálták a koncelebrációs ülőkéknek. Utána – valamikor a nyolcvanas évekre –, kialakult egyfajta plánum rend: maradt a faoltár, a főapáti stallumokból (szentélyből és kórusról) főcelebráns székek lettek, némi iróniával „strand-székeknek” mondtuk és provizóriumnak szánt faszékeket (ronda piros és barna ülőkékük volt), amelyek a plánumon, az oltár körül voltak. A plánumot kordonnal lezártuk, hogy a turisták ne járjanak a térbe.

Korábban a Vidákovich Előd és bátyja, Vidákovich Nándor készítette ambót használtuk, majd készült egy újabb, amely a templom felújításáig szolgált.

Mivel semminek nem volt megfelelő helye a bazilikában, ezek az évtizedek a rendi fiatalok és diákok számára az örökös „rakodás és hurcolkodás” időszaka volt. Alkalmról alkalomra kellett a liturgikus teret berendezni: hétköznapi, ünnepi, szerzetesi alkalom (beöltözés, fogadalom, szentelések, diákmise, esküvő, temetés).

1971-re a világ legtermészetesebb dolga volt már, hogy beöltözések, fogadalmak, szentelések az ún. plánumon, a *versus populum* oltárnál, illetve annak közelében történtek.

1971, Árpád-házi Szent Margit Éve, amikor hetente egy alkalommal az altemplomban koncelebráltunk a konventmisét. Ide is hurcolkodnunk kellett, hetente.

A bencés rend nagykáptalanja 1976-ban eldöntötte, hogy fokozatosan áttérünk az anyanyelvi liturgiára.

Az 1980-as években a zsolozsmával is a plánumra, a *versus populum* oltár köré költöztünk. Ezek az évek (1966–2004) már azt is jelentették, hogy egyre inkább áttértünk az anyanyelvű zsolozsmára (a Pannonhalmi Zsolozsmáskönyv kiadása 2004-én jelent meg nyomtatásban), és a ház népe, alkalomadtán diákok és látogatók is részt vettek imádságainkon.

Tervek, vágyak a bazilika rekonstrukciójára

1964 után fel-felmerült néhány bazilika-rekonstrukciós terv. Ezek – emlékezetem szerint – a plánum terének átrendezésére koncentráltak.

Sedlmayr János terve kimélyítette volna a plánumot, és üvegoltárt helyezett volna a kimélyített tér járószintjére. Megkönnyebbüléssel vettük tudomásul, hogy ez nem valósulhat meg.

1991 után is többször felmerült egy-egy lehetőség, de aztán pályázatokat buktunk, az anyagiak sem álltak rendelkezésünkre és elvi engedélyeket sem tudtunk beszerezni.

Egy francia építész is meghívtunk, aki a későromán templomok szakértője volt.

A főmonostor, Pannonhalma 1996-ra alapításának millenniumára készült. A bazilika rekonstrukcióját sem időben, sem anyagiakban nem tudtuk megvalósítani.

2012. augusztus 27., a Szent Márton Bazilika újraszentelése. Realizálható csak a John Pawson-féle terv volt, amely a bazilika mai berendezését is kialakította, aztán egy következő lépésként a baldachinos oltárt is kivette helyéről.

„Fényes” Miklós herceg itineráriuma

A *Levéltári Közlemények* 2004. évi 1. számának 83–103. oldalán Dávid Ferenc és Fatsar Kristóf – azóta Manchesterbe költözött – tájépítész-kerttörténész megjelentetett egy közleményt a következő, némileg száraznak ható címmel: „Esterházy »Fényes« Miklós herceg itineráriuma és az általa rendezett ünnepek hercegi rangra emelkedésétől haláláig (1762–1790)”. Ők ketten voltak az első magyar kutatók – a hercegi levéltárosoktól, elsősorban Hárich Jánostól és Csata Gyulától eltekintve –, akik Fraknón, az Esterházy hercegi levéltárban tartós és intenzív kutatást végeztek, és akik átfogó képet alkothattak az Eszterháza vonatkozó hatalmas és szövevényes okmányanyagról.

Cikkük alapjául két adatbázis szolgált. Az egyiket Dávid Ferenc találta a 2000-es évek elején a Műemlékek Állami Gondnoksága (MÁG) megbízásából végzett munkája során a fraknoi levéltárban. Ez egy gépirásos regesztaféle, amelyben Csata Gyula a hercegi levéltár különböző állagainak, elsősorban a Haus- und Hofmeisteramts-Rechnungen elnevezésű, a napi kiadásokat rögzítő, több folyóméternyi anyag [továbbiakban: „HM”] 1763 és 1792 közötti részének rövidített és nem is teljes kijegyzetelését tartalmazza. Csata alapvetően két dolog érdekelte a regeszta elkészítése során: „Fényes” Miklós udvarának előadó-művészeti eseményei (színház, opera, bábszínház), illetve a bálók és ünnepek, a résztvevő vendégek személyével együtt.

Csata mindemellett – különösen a vizsgált időszak második felében – más állagokat is szemlézett kéziratában, mégpedig elsősorban az Eszterháza folyó építkezéseknek és karbantartási munkáknak, továbbá a színház/operaház működtetésének költségeit tartalmazó Bau-Cassa Süttör [a továbbiakban: „BC”], illetve a készpénzkifizetéseket összegyűjtő Rent-Amt Eisenstadt [a továbbiakban: „RA”] dokumentumait. Ezek közül a „HM” kijegyzetelése a legértékesebb, egyrészt mert ez a legrészletesebb, másrészt mert ez a legterjedelmesebb állagok egyike. Csata, akinek a tevékenysége az ugyancsak igen szorgalmas, de tudósnak dilettáns Hárich Jánosé mellett meglehetősen háttérbe szorult a köztudatban, hatalmas és áldozatos munkával két állagot, az egész „RA”-nak és az Acta Variának [továbbiakban: „AV”] a teljes, nem szelektív kijegyzetelését is elvégezte. Az „AV” a „HM”-hoz hasonlóan terjedelmes anyag, viszont amazzal ellentétben teljességgel esetleges elrendezésű, ezért Csata segítsége nélkül úgyszólván reménytelen volna a kutatása. Csata regesztája rengeteg olyan adatot tartalmaz, ami arra utal, hogy egy bizonyos napon vagy egy bizonyos időszakban Miklós herceg hol tartózkodott: mert bált rendezett, határozatokat írt alá, vagy mert a tartózkodási helyét konkrétan megjelöli. Ezért alkalmas arra, hogy egy „Fényes” Miklós-itinerárium egyik kiindulási pontja legyen.

Ugyanezekben a 2000 utáni években Fatsar Kristóf is sűrűn megfordult Fraknón, meg persze mindketten a Bécsikapu téri Országos Levéltárban is. Fatsart Eszterháza kerttörténete érdekelte, és ő is pontosan értette az alapos levéltári kutatás meghatározó fontosságát. Ő egy másik olyan anyagra bukkant, amely ontotta az adatokat egy „Fényes” Miklós itineráriumhoz: az Országos levéltár P 149-es Esterházy-állagának első nyolc csomójára, amely csaknem 1800 levelet, rendeletet és utasítást tartalmaz „Fényes” Miklós és utódja, Antal idejéből; ezek között Miklós számos saját kezű vagy saját kezűleg aláírt és datált levele is megtalálható.

A két anyagot Dávid Ferenc dolgozta össze egyetlen itineráriummá, amely Pál Antal herceg halálától (1762. március 18.) „Fényes” Miklós haláláig (1790. szeptember 28.) terjed. Kiegészítésképpen átvett még Horányi Mátyásnak a kismartoni és eszterházi színházi és operaéletről írott könyvéből, az *Eszterházi vigasságokból*, továbbá a Haydn-filológia eredményeit többé-kevésbé megbízhatóan összefoglaló, azóta megszűnt www.josephhaydn.org webhelyen található, „Haydn napról napra” című áttekintésből származó adatokat is. Rövid bevezetést is ő írt az itineráriumhoz.

Jómagam emlékezetem szerint 2002-ben ismertem meg Dávid Ferencet, aki akkor még dolgozott a MÁG által megrendelt Eszterháza-kutatási terven, miközben én hangversenyeket szerveztem a MÁG-hoz tartozó műemlékekben, elsősorban Eszterházában. Hamar nyilvánvalóvá vált, hogy van mondanivalónk egymás számára, jóllehet az ismeretek döntő többsége természetesen egy irányban, énfelém áramlott. Az első években azonban nem sokat hallottam sem a levéltári munkájáról, sem a készülő, majd megjelenő itineráriumról. 2008-tól kezdődően azonban módszeresen bevezetett a fraknoi levéltárba, annak apropóján, hogy felfedezte: ott nagyobb mennyiségű és rendkívül izgalmas részletekbe is betekintést engedő dokumentumanyag található a második (1781-ben átadott) eszterházi színház-operaház épületére és színpadtechnikájára vonatkozóan. Olyan anyag, amelynek a Haydn-kutatás korábban csupán elenyésző részét vizsgálta.

A következő öt-hat évben azután nyaranta jó néhány hetet töltöttünk együtt Fraknón, néhányszor hármásban Fatsar Kristóffal. Nagy élmény volt vele (velük) együtt dolgozni, beszélgetni, az anyagban elmerülni. A lényegét pedig észrevétlenül tanultam meg Feritől: azt, hogy a levéltárban nem szabad csupán arra odafigyelni, ami miatt odamentünk: minden információ érdekes (lehet) ugyanis, segít a dokumentumok mögött rejtőző korabeli embereknek, életüknek, viszonyaiknak és körülményeiknek megértésében – ez pedig, azon fölül, hogy pompás multság és önmagában is gazdagító tapasztalat, mind árnyalja és gazdagítja azt a kontextust, amely tulajdonképpeni vizsgálatunk tárgyát körülveszi. S akárhányszor előfordul, hogy a nem is keresett adatok egyike-másika nem várt jelentőségre tesz a folyó kutatásban; vagy éppen új, akár önálló, kutatást indokoltá tevő kérdéseket vet fel. Ennek az öntudatlanul is átvett munkamódszernek köszönhetem, hogy a kezdeti, Dávid Ferencről készen kapott színpadtechnika-központú kutatási témából kiindulva, immár egyre szélesebb körökben tudom vizsgálni Eszterháza zene-, opera- és színháztörténetét.

Az évek folyamán mindketten, sőt mindhárman jó néhány olyan levéltári anyaggal találkoztunk, amelyek nagy számú új adattal egészítették ki a 2004-es itinerárium adatsorát.

Amit nyilvánvalóan érdemes lenne ezekkel kibővítve újra megjelentetni, nem csupán azért, mert különösen az első, 1762-es évből, továbbá az utolsó két-három évből aránytalanul kevés adatot tartalmaz, hanem azért is, mert már az 1763 és 1781 közötti részletes adatok is rendkívül sokatmondónak bizonyultak. Többek között olyan horderejű felismerésekkel szolgálnak, hogy Miklós herceg nem – ahogyan az irodalomban fogalmazni szoktak – „fokozatosan” töltött egyre több időt Eszterházán, hanem majorátusának közel három évtizede meglehetősen éles határokkal három-négy olyan időszakra osztható, amelyekben belül viszonylag stabilan ragaszkodott egy adott időbeosztási, „mozgási” stratégiához – a nagyobb, főleg külföldi utazásoktól eltekintve. Ezen belül a legszenzációsabb felismerés az, és ezt Dávid Ferenc rövid előszavában kerek perec ki is mondta, hogy Miklós nem csupán az első eszterházi operaháznak az Eszterházára való jelképes és végleges visszatérését megtestesítő, 1768 szeptemberi felavatása után, hanem már 1763 elejétől fogva, csak szórványosan tartózkodott Kismartonban. Következésképpen – jóllehet Haydn és a zenészek azidőtt valóban ott rezideáltak –, az 1760-as évek pezsgő kismartoni hangversenyélete alapján véve közönséges városi legenda. Pozsonyban, Köpcsényben tartott hangversenyekről és operaelőadásokról szép számmal vannak adatok ebből az időből, ám Kismartonban csupán néhány opera-előadás mutatható ki.

Pár éve megkérdeztem Dávid Ferencről, hogy támogatná-e az itinerárium friss adataival kiegészített újra publikálását. Ez alkalommal már idegen nyelven, hiszen a kutatási eredmény egy magyar nyelvű, kis példányszámú szakfolyóiratban a nemzetközi Haydn-kutatás számára úgyszólván hozzáférhetetlen maradt, jóllehet a Haydn-filológia számára megkerülhetetlen fontosságú. Elsősorban az 1763-tól működő és 1779-től különös precizitással vezetett „BC” „Fényes” Miklós által jóváhagyott komissiói, a nagyrészt személyügyi, foglalkoztatással kapcsolatos döntéseket tartalmazó *Prothocollum commissionis* egész időszakot átölelő anyaga, a Miklós herceg hivatalba lépésének eddig homályban maradó évében, 1762-ben datált határozatokat összegyűjtő, P 132-beli iratcsomag, valamint a domíniumok főleg jogi ügyeket tartalmazó, P 150-beli hatalmas anyagából a kapuvári és süttöri uradalomra vonatkozó dobozok szolgálhatnak értékes adatokkal. Javasoltam, hogy tartalmazza az új itinerárium 1777 őszétől az operaelőadások (sőt bizonyos években az összes előadás) napról napra ismert dátumát is, miután minden adat mellett szól, hogy hangversenyeket, színházi és opera-előadásokat csakis a herceg jelenlétében rendeztek. Dávid Ferenc messzemenően pártolta a javaslatot, amely később oda fejlődött, hogy Fatsar Kristóffal együtt elvégezzük a munka manuális részét, és a cikket az általa ellenőrzött és jóváhagyott formában, hármunk neve alatt jelentetjük meg. (A kölni Haydn-intézet már évekkel ezelőtt biztosított arról, hogy a cikket *Haydn-Studien* című időszakos folyóiratában örömmel leközli.) Elkésérítő, hogy ha majd Fatsar Kristóffal valóban elkészülünk e munkával, akkor a kölni folyóiratban Dávid Ferenc neve már csak fekete keretben jelenhet meg!

Az elmúlt hónapokban, az új itinerárium összeállítását előkészítendő, átrágtam magam az Országos Levéltárban a kapuvár-süttöri domínium iratanyagát tartalmazó dobozokon, továbbá a bevezetőben említett Csataj-féle regesztát Fraknón lefotóztam

és áttanulmányoztam. A domínium-anyagban viszonylag kevés – jellemzően legfeljebb évi 10-12, sokszor kevesebb – datált hercegi aláírást találtam (eredetiben vagy másolatban), viszont igen sok „életes részletről” (Dávid Ferenc kifejezése) találtam információt. A Csatay-féle regesztá átolvasásával egyrészt az adatokat ellenőriztem, hogy magam is felelősséget tudjak értük vállalni (Csatay nagyon erősen tömörít, sokat üt mellé, és a páros oldalakon a sorvégek a kihajtás miatt nem mindig láthatók), másrészt eldöntöttem, mi az a néhány eset, amikor szükség van az eredeti dokumentumba való betekintésre is. Ugyanakkor örömmel fedeztem fel további, a Csatay-féle sűrített kivonatból is kivilágó „életes részleteket”, illetve egy-két esetben olyan, az itinerárium szempontjából ugyan nem releváns adatokat, amelyek más szempontból viszont rendkívül érdekesek. Dávid Ferenc egyébként már az itinerárium újraközlésének felmerülése előtt többször emlegette, hogy a „HM”-et alaposan át kellene nézni az arisztokrata vendégekre vonatkozó értékes információk miatt. Írásom hátralevő részében ebből a két forrásból mellékesen előbukkanó, izgalmas adatokból szolgálok egy csokorral az olvasó számára. Eszterháza életének olyan részleteivel, amelyeket Dávid Ferencnek köszönhetek, és amelyeknek biztosan ő is örülne.

Csatay Gyula és az udvarmesteri számlaanyag

A Csatay-féle regesztának¹ a revideált itinerárium szempontjából elvégzett átnézése elsősorban további feladatokat jelöl ki a kutató számára. Néhány esetben egy-egy itinerárium-adat megerősítéséhez vagy kiegészítéséhez is szükséges lesz az eredeti dokumentumoknak (az elenchusoknak és maguknak a számláknak) a kézbevitelére. De az itt melléktermékként felbukkanó, helyenként messze ható jelentőségű új információknak mindenképpen csakis az eredeti iratok felhasználásával lehet utánajárni. Ez a munka még hátravan, de legalább felsorolás szerűen már Csatay-féle gépirat alapján be tudok számolni fontos új adatokról.

Az eszterházi operajátszás története szempontjából nagy jelentőséggel bír Miklós herceg kapcsolata Giacomo Durazzo gróffal, aki genovai dózse-családból származott, de működésének legnagyobb része a bécsi császári udvarhoz kapcsolódik. Évtizedeken át diplomataként működött, bár Kaunitz kancellár kegyeltjeként egy meghatározó időszakban a Burgtheater intendánsa is lehetett, és általában véve is azt mondhatjuk, hogy tevékenységének középpontjában minden időben a kulturális menedzseri, kultúrdiplomáciai munka állt. Mindezt nagy felkészültséggel, széleskörű műveltséggel és tájékozottsággal művelte: Vivaldi-művekből létrehozott gazdag gyűjteménye ma a szerző fennmaradt kompozícióinak egyik legfontosabb forrása, de az ő útmutatásával vásárolta össze Albert herceg is az Albertina nagyszerű grafikai gyűjteményének alapjául szolgáló képanyagot. Sőt, a híres „Gluck-féle” operareform létrejöttében is oroszlánrészt vállalt. Ebben olyan jelentékeny egyéniségek játszottak szerepet, mint az elméletíró Francesco Algarotti, a

¹ Haus- und Hofmeisterrechnungen 1763–1805 (Excerpti). General Cassa Handbuch 1782–1813. Jelzet nélküli gépirat a fraknoi Esterházy Privatstiftung Archiv kutatótermének szabadpolcán.

legendás angol színész, David Garrick, akivel Durazzo személyes kapcsolatban állt, továbbá magában Bécsben a librettista Rainero Calzabigi, a koreográfus Gasparo Angiolini, no és persze Gluck és Traetta, akik 1760 körül ott tartózkodtak, vagy éppen Durazzo hívására jöttek Bécsbe. Ők elsősorban az ő ösztönzésére alkották meg az első, legendás reformoperákat és -baletteket. Mindez zenetörténeti közhely – ezzel szemben a Haydnal és Eszterházával kapcsolatos irodalom alig vesz tudomást arról, hogy Miklós herceg és Durazzo gróf, akik 1750-ben, Durazzo házasságával feleségeik révén rokonságba kerültek (a két feleség, két Weissenwolf grófnő, édes unokatestvére volt egymásnak), s hogy Durazzo intendatúrája alatt, az 1750-es évek közepétől, mindennapos alkalmuk nyílt a találkozásra és a színházzal kapcsolatos eszmecserékre, hiszen Miklós, ha Bécsben volt, úgyszólván minden estjét a Burgtheaterben vagy a Kärntner-Theaterben töltötte, s az említett operareform kibontakozásának is közvetlen közléről lehetett tanúja. Minderre Dávid Ferenc is többször, hangsúlyosan emlékeztetett.

Nincs mód itt kitérni azokra a szakmai vitákra, amelyeket zenetörténészek folytattak a „Fényes” Miklós és Haydn idejében virágzó operaélet repertoárpolitikájáról, amelyet korábban sokszor sommásan azzal intéztek el, hogy a herceg provinciális elvárásainak felelt meg. Közelebbről megvizsgálva akár Miklós herceg korábbi operai tapasztalatait, akár magát az eszterházi operarepertoárt más korabeli repertoárokkal való összehasonlításban, ez a nézet hamar tarthatatlanná válik. Magam azonban az idők folyamán – ezen túlmenően – arra a meggyőződésre jutottam, hogy az eszterházi operaprogram lényeges pontokon kifejezetten Durazzo hatását tükrözi, többek között azáltal, hogy a rendszeres operaévadok másfél évtizedét 1776-ban éppen Gluck 1762-es bécsi *Orfeójának* bemutatója nyitja meg, s hogy az évek folyamán műsorra tűzik az 1760-as évek nem is egy emblemikus operáját (a bécsi operareform alapművein kívül ide tartozik például Piccinni műfajteremtő, átütően sikeres érzelmes *buffája*, a *La buona figliuola*). És Durazzo lehet a kulcsa annak a különös jelenségnek is, hogy míg az operaszezonok kezdete, a Gluck-*Orfeo* után – egy-két speciális kivételtől eltekintve – hét teljes szezonon át csupa *opera buffa* sorakozik a bemutatott operák között, 1783-tól viszont, évadonként két-három darabbal, ismét megjelenik az *opera seria* Eszterházában. Szakmai körökben azt a gondolatot, hogy a váltás Durazzo hatásával (is) magyarázható, kételkedéssel fogadták, tekintettel arra, hogy Durazzo húsz éven át, 1764-től 1784-ig velencei követ volt.

A „HM”, illetve Csatay adatai, amelyeknek fontosságát Dávid Ferenc ismételt hangsúlyozta, ezzel szemben napnál világosabbá teszik, hogy a két színház- és operarajongó rokon kapcsolata sohasem szakadt meg. A „HM” egyik 1766 áprilisi számlája (illetve Csatay erre utaló jegyzete) szerint ebben a hónapban „Zwey Fassl Wermuth Wein”-t küldenek Durazzo grófnak Velencébe, majd ugyanezt teszik a következő év májusában is; 1769 januárjában már négy akóra rúg a szállítmány. A kapcsolat tehát Durazzo hosszas távolléte ellenére él, és továbbra is szívélyes. Majd hosszú szünet következik, 1780. július 29-én viszont a gróf egyenesen Eszterházában bukkan fel, s öt napon át veszi igénybe két szolga segítségét. 1782 szeptemberében pedig „Graf und Gräfin Durazzo” érkezik meg „2 junge Cavaliers” és hétfős szolganép kíséretében, s időzik Eszterházában 3-tól 5-ig.

(Ezt követően, legalábbis a Csatay-regeszta szerint, Eszterházán már csak a grófnővel találkozunk hosszabb, több hetes időszakokban 1789-ben és 1790-ben: kézenfekvő, hogy ezek a látogatások az 1790 februárjában elhunyt unokatestvéréhez, a hercegnéhez köthetők.) Annyi mindenképpen világos, hogy ha Durazzo gróf még velencei követi megbízása utolsó éveiben két ízben eljut Eszterházára, amiről úgyszólván véletlenül értesülünk, akkor Bécsben ennél is jóval több alkalmuk lehetett a találkozásra, még úgy is, hogy Miklós herceg az 1780-as években évente alig több, mint két hónapot töltött Bécsben. Vagyis színházzal és operával kapcsolatos beszélgetéseiknek, az esetleges Durazzo-befolyás érvényesülésének ekkoriban sem volt semmi akadály.

Terjedelmi okokból itt csak utalni tudok néhányra a „HM” anyagából Csatay által kiásott további fontos adatok közül. 1763 júliusában többek között a következő könyveket rendelik a süttöri könyvtár számára: Comazzi: *Morale des Princes; La voix libre du citoyen* (a kettő így, egymás mellett); *L'orthopédie; Éléments d'Algebra*. (Ezeket 1765 májusában az *Ezeregyéjszaka* követi.) Decemberben „Dem Moor [wird] hungarischer Kleyd gemacht”: „Ungarischer Csizma, Schnurarbeith, Peltz”. A fekete apródot tehát díszmagyarba öltöztetik sujtásos mentével, prémes gallérral. Mai szemmel nézve ez nehezen egyeztethető össze akár az apród emberi méltóságával, akár a magyar viselet tekintélyével, és izlésbeli korlátokat is jelez. 1763-ban azonban ilyesmi valószínűleg senkinek sem jutott az eszébe. 1766 szeptemberében a bécsi császári állatorvost rendelik Eszterházára több napra egy kiskutya gyógyítására. 1767 áprilisában két csalogány érkezik Bécsből. Májusban gyermekágy készül a „Zwerglinnek”, a csak „der kleine Jean”-ként emlegetett udvari törpe feleségének, Assának, akinek létezéséről itt szerzünk először tudomást. Júniusban Bécs és Ozora között utaztatnak egy „Hund Doktorin”-t. Két ízben is felbukkannak kötél tánccsok, akiknek a fellépéséről eddig csak 1763-ból, Kismartonból, és az 1780-as évek végéről volt adat. Az 1769 novemberében Eszterházán fellépő csoport melleleg egy majmot is mutogat. Egy decemberi borlistán a tisztviselők, illetve a nemesemberek egyen-bora mellett (Officier Wein, Cavalier Wein) monferratói, tokaji, burgundi, moseli, rajnai borok is szerepelnek, meg persze pezsgő és ürmösbor. (Más listákról az egri vörösbor sem hiányzik.)

A kis Jeannak, aki immár apród státusban törpe, és helyenként Monsieur Jeanként aposztrofálják, 1770 januárjában táncórái kezdődnek; billentyűs leckéket később – több éven át – Haydn tenorista öccsétől, Johann Haydntól vesz a kincstár költségére. Feleségével együtt 1771-ben Dietzl iskolamester oktatja őket, bizonyára általános ismeretekre. Ugyanazon év júliusában Stephan (?) Dorfmeister fest díszleteket Eszterházán, de nem derül ki, miféleképpen; decemberben pedig egy kakadu és egy indiai (máskor japánnak nevezett) holló eleségének éves költsége jelenik meg első ízben. Az 1773-as „BC” komolyabb dologról tudósít április 30-án: „... [der] Freymann sollte die getaufte Jüdin Maria Anna die Execution am 2-ten July vollenden aber die Kaiserin hat es auf weiteres aufgehoben” (a hóhérnak július 2-án kellett volna végrehajtania a kikeresztelkedett zsidó nő, Maria Anna kivégzését, de császárnő utasítására ettől eltekintettek). A kismartoni irgalmas rendi kolostor és kórház a gettó szomszédságában található; a szerzetesek nagy

buzgalommal térítettek az amúgy rendezett státusú zsidóság („Schutzjuden”) körében, a keresztény környezetbe kerülő szolgálólányok körében meglehetősen eredményesen. A szerencsétlen Maria Anna, akinek bűnét nem ismerjük, a felvilágosodás Mária Teréziát is elérő szellemének köszönheti életét; Mária Terézia a kínvallatást – amelyet az 1760-as években még a Sopron városától bérelt hóhér végzett el Kismartonban, a „munkáról” szabályos számlát benyújtva – és a főúri pallosjogot is ekkoriban törölte el Magyarországon. Az 1775 augusztus végi ünnepeken, amelyeknek a fényét opera- és marionett-előadás is emelte, megjelent többek között a hannoveri, a francia, a holland és a spanyol követ – Eszterháza már-már a birodalom második, nem hivatalos fővárosaként tündökölt. A „HM”-ben évről évre feljegyzett „vendégnapok” azonban arról is tanúskodnak, hogy a magyar, osztrák és külföldi főurak nem egy-egy bál vagy több napos multság kedvéért érkeznek Eszterházára, hanem ott az év jó részében folyamatos a jövés-menés, az arisztokrata vendégek egymásnak adják a kilincset. 1775 novemberében a jól bevált két hordócska vermutot magának Mária Teréziának küldeti el a herceg.

1778 farsangján, a tisztviselők multságán egy bizonyos Miska cigány öttagú bandája szolgáltatva a zenét. Talán éppen az ő dallamai visszhangoznak Haydn pár évvel később komponált D-dúr zongoraversenyének fergeteges zárótételében, vagy éppen a kései G-dúr trió *alla zingarese* tételében. A „HM” kimeríthetetlen anyagából vett ízelítő végén álljon egy emberi dráma. 1778 júniusában Sophia Kramerin (azaz Kramerné) énekesnő (akit egyébként nem ismerünk az eszterházi opera- vagy a kismartoni templomi zenészek névsorából) előrehaladott terhes állapotban segítségért folyamodik, mert elhagyta a férje. Ezért „különös kegyelemből”, május 1-jéig visszamenőleg, havi 10 guldenes ellátmányban részesült. Ez csekély összeg, de az anya szerény életvitelét biztosíthatta. Szeptemberben újabb határozat születik: az énekesnő december 31-ig tovább kapja a 10 guldent, de vissza kell mennie a férjéhez. Hogy ezt hogyan élte meg, nem tudhatjuk; sajnos, a világ azóta sem sokat változott.

Életképek a süttöri uradalomból

Befejezésként a kapuvári és süttöri domínium irataiból szeretnék bemutatni hármat. Közülük az egyik a szó szoros értelmében „életszagú”, ugyanis az egyik akta² egy cselédlány által (bizonyára a tisztítás során) az árnyékszékben talált (mai pénzben nagyságrendben 10 000-es értéket képviselő) egytalléros ügyével kapcsolatban keletkezett iratokat tartalmazza, mintegy hármat-négyet. Sajnos ellen kellett állnom a kísértésnek, hogy ezeket végigböngésszem, az azonban világosan látszott, hogy a különös lelet meglehetősen hullámokat vert, valakit (a megtalálót?) meggyanúsítottak valamivel, vagy talán egyszerűen csak a jogos tulajdonost keresték, akinek a talált tárgyat megtisztítása után visszaadhatták. (Úgy képzelem, hogy ha erről az esetről beszámolhattam volna neki, Ferinek egy félmosolyát biztosan kiérdemeltem volna.) Az ügyben mindenesetre maga Stephan Nagy

² Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) P 150, 173. doboz, 3. (1784-es) csomag, 29. szám

régens hozott határozatot, bizonyítva, hogy a hercegi adminisztráció nem ismert jelentéktelen ügyeket.

A következő dokumentum³ – Tabella / deren Würtschafts Beamten von der Herrschaft Süttör den 26n January 1774 – ugyancsak az adminisztráció működésébe enged bepillantást: itt a személyzeti munka során felmerülő örökzöld szempontokkal találkozunk. A süttöri uradalom gazdasági alkalmazottainak személyes adatait és értékelését tartalmazó éves „kaderlapot” Peregrin Adam Stumpf tisztartó készítette és szignálta 1774 januárjában. (Az 1777-es aktában több év ehhez hasonló jelentéseit gyűjtötték össze.)

A táblázat fejléce így fest:

[Beosztás]	Tauf und Zu Nahmen	Gebürtigten [= születési hely]	Alter	Verheliget	Künder [= Kinder]		Dienst Jahre	Kann die Sprachen					
					Buben	Mädl		Lateinisch		Teutsch		Hungarisch	
								reden	schreiben	reden	schreiben	reden	schreiben

Kann die Sprachen						Die Rechten		ist									
Sclavonisch [szlovák]		Croatisch		Französisch		Hungarisch	Teutsch	in Dienst eyfrig	getreu	Eigen nützig	guter Schreiber	guter Rechner	guter Würth	ein Stieler	ein Sauerfer [= Säuffer]	ein Schulden macher	eines unruhigen Gemüths
reden	schreiben	reden	schreiben	reden	schreiben												

³ MNL OL P 150, 172. doboz, 1. (1777-es) csomag, 35. szám

Az értékelt személyek között találjuk a három intézőt (közülük az egyik külön a vadaskertért felelős), a hivatali írnokot (Amtschreiber), a fővadászt, a fácánvadászt és a csapodi vadászt, a vincellért és a külső, gazdasági, illetve a kastélyban szolgálatot teljesítő szolgálakat vagy darabontokat („Trabant”). Mindezek közül a négy külsős (helybéli és környékbeli) darabont magyar, nyilván a herceg jobbágysai, mindenki más német nevű. Ez megfelel a több évtizedes gyakorlatnak, amely szerint a helyi parasztokat csakis fizikai vagy egészen egyszerű betanított – főként női – munkára vették igénybe. Mindazonáltal ez sokkal inkább a parasztság képzetlenségével való reális kalkulációnak, semmint diszkriminációnak látszik: a helyzetükből kiemelkedni tudó vagy máshonnan jött magyarok akár fontos vezető vagy bizalmi beosztásba is kerülhettek, amint ezt az említett Nagy István régens, Németh Mihály és Eötvös Pál inspektorok vagy Horváth András apród példája mutatja. (Továbbá láthatjuk, hogy a német ajkú alkalmazottak közül is jó néhányan tudtak magyarul valamilyen szinten, köztük maga Stumpf is.) A személyi adatokat, amelyek között a kutató nagy öröme a születési hely, az életkor, a szolgálati évek száma és a gyermekek száma és neme is szerepel, Stumpf önmagára vonatkozóan is kitöltötte, a megadott szempontok szerinti, igeneket és nemeket jelentő értékelést azonban értelemszerűen nem. Érdekes a beszélt nyelvek széles skálája, és az, hogy ezen a közepes szinten – mint egyébként más nyilvántartásokban, konvenciók könyvekben is – számon tartották nem csupán a jogi tudást vagy tapasztalatot, hanem azt is, hogy milyen jogban jártas az illető. Az igazi csemege azonban az értékelés szempontrendszere, amely (a nyelvtudáson túl) öt pozitív – szorgalom, hűség, írni tudás, jó számolási készség, jó gazdasági érzék (ez talán takarékoságot jelent) – és öt negatív – haszonlesés, enyves-kezűség, iszákosság, adósságcsinálásra való hajlam, izgágaság – tulajdonság meglétére kérdez rá (valamilyen okból a haszonlesés a jó tulajdonságok társaságában szerepel). Az igen-nem válaszok meglehetősen pontos képet adnak az alkalmazott jelleméről, anélkül, hogy bárki formális értékelést írt volna róluk. Jellemző azonban „Fényes Miklós” udvarának légkörére, hogy míg egyfelől formális szigor uralkodott (s a jellemzéseket bizonyára nem mutatták az érdekelteknek), másfelől a gondosan részletezett rossz tulajdonságok rubrikájában minden név mellett egységesen a „nein” bejegyzés szerepel nem csak ebben, hanem az aktában talált többi éves értékelésben is.

Beszámolóim végére hagytam egy olyan dokumentumot, amelynek a felfedezése a legnagyobb örömmel töltött el, és bizonyos fokig mind közül a legmeglepőbb – hacsak történész kollégák nem bukkantak rá és nem publikálták már korábban. Ez egy – hogy is nevezzük – hercegi közlemény, amelynek a pusztá léte ugyanolyan érdekes, mint kihirdetésének módja. Eddig is tudtuk, hogy Esterházy „Fényes” Miklós utóljára 1781 őszén, halála előtt kilenc évvel szánta rá magát hosszabb külföldi utazásra. Eszterházát szeptember közepén hagyta el, éppen ezért a második, még pompásabb színház és operaház megnyitásával induló 1781-es évad igen rövidre sikeredett, s így részben már előkészített operaprodukciók bemutatása tolódtott át a következő éve elejére, valóságos bemutató-dömpinget

okozva 1782 márciusában.⁴ Ennek az utazásnak az útvonaláról, időbeosztásáról azonban – a korábbiakkal ellentétben – nincsenek részletes adataink, csak annyit tudunk, hogy egy-két dokumentum párizsi utazásként említi.

Ez a mostani nyilatkozat⁵ – amelyet alább teljes egészében idézek – az utazásnak egy másik vonatkozását hangsúlyozza. Hogy Miklós herceg valamiféle reumatikus bántalmakban szenvedhetett, azt nem csupán az Eszterháza környéki fürdők látogatására utaló szórványos korábbi dokumentumok erősítik meg, hanem megelőző, 1776–1777-es nagy külföldi útjának részletes adatai is, amelyeket – a „HM”, illetve Csatay kivonata alapján – a Dávid–Fatsar-féle itinerárium tett közzé.⁶ Eszerint Franciaországból visszaútban mintegy két hónapot töltött el egy Wiesbaden közelében fekvő fürdőhelyen, Schlangenbadban. S hogy biztosan a fürdőszolgáltatást is igénybe vette, arra visszamenőleg éppen az 1781-es nyilatkozat világít rá:

„Értésünkre adattaték, mint ha az Jobbagyaink között olyas hér, és beszéd támadott volna, hogy mi szándékoznánk mostanában külső országokba menni, onnénd pediglen kétt, három esztendő alatt vissza nem térni, és azért félnének, ne talántán hoszas távul lételünk miatt valamiben busitást és szorongatást nékiek szenvedni köllessék, Az Jobbagyinknak ugyan ez illetén bú és gondja azon szeretet, és gondviselésünk miatt, mellyel mind eddig hozzájuk véseletettünk, és utobb is viseltetni fogunk, elegendő okok nincsen, mind azonaltal evel is hozzájuk való kegyes Szándékunkat meg akarvan bizonyítani p[re]sentibus Tisztartonknak parancsollyuk, hogy ezen Levelünket vévén, azonnal minden helységünkbiül az Birót, Eskütteket, és 8. 10. kösz Jobbagyinkat az Tisztházba⁷ hivassa, és azoknak tuttokra adja, hogy mi ugyan egynéhány holnapokra, mint hogy ezt az egészségünk kévánnya, de nem kétt, három esztendőkre külső országokba menni fogunk, de hogy ez rövid üdő alatt minden az már Dominiumunkba bé hozatott jó rend tartás mellett megh fog maradni, és mi már az Szükséges rendeliseket is megh tettük légyen, hogy az Jobbagyinknak mindenekben az alább való, és Feő Tiszttyeink által az eddig tartatott, rend, és mod szerént elégség, és igasságh tétessék Ha az után volnának Némellyek az Jobbagyink között, a' kik talán vélnének, hogy igassaghot nem nyertek volna, az olyanok akor Eő Excellentiajához az Magyar Cancellarius Groff Eszterházj Ferencz Urhoz is, a ki ez üdő alatt szemellyünket viselni fogja, panaszokat illendő képpen viheték. honnénd is tellyes válosztot nyerni foghnak, Eszterház Die

⁴ Malina János: Az 1776 és 1790 közötti eszterházi operaévadok kronológiája. PhD disszertáció, Budapest: Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, 2016, 97–104.

⁵ P 150, 173. doboz, 1. (1781-es) csomag, 22. szám

⁶ Dávid Ferenc – Fatsar Kristóf: Esterházy »Fényes« Miklós herceg itineráriuma és az általa rendezett ünnepek hercegi rangra emelkedésétől haláláig (1762–1790). Levéltári Közlemények 75. (2004), 83–103, itt: 89.

⁷ Officiers-Gebäu, a ma „kiskastélynak” vagy tisztartói háznak nevezett épület.

10^a Septembris 1781.

Herczegh Eszterházy Miklos MP [nem saját kezű aláírás]”

Hogy ezen Copia ki az eő Originalisához szórúl szóra hasonló, előttünk publicaltott légyen, Nevünk scriptiojával attestallyuk. Kapuvár Die 18^a 7^{bris} 781.

[több tucat eredeti tudomásul vevő aláírás]

Tulajdonképpen különös, hogy a majorátusának időszakában már három ízben is több hónapig távol levő herceg szemmel láthatólag a birtokain – illetve e szöveg alapján csak annyit mondhatunk: a süttöri domíniumban – eluralkodó bizonytalanságtól, demoralizálódástól tart, annál is inkább, mert az uradalom professzionista módon felépített adminisztrációjának élén jól ismert, kompetens vezetők álltak. Lehetséges volna, hogy maga is aggódott amiatt, hogy a „szeretetétől és gondviselésétől” övezett jobbágyoknak esetleg valóban „búsítást és szorongatást” kell elszenvedniük a távollétében? Vagy egyszerűen a rosszindulatú rémhíreknek próbálta elejét venni, ezért rendelte el, meglehetősen katonás szigorral, hogy a falvak tucatnyi képviselője írásban is nyugtázza, hogy részesült az eligazításban? Mindenesetre: ha a földesúri gondoskodásról szóló önfényező szavakat nem is kell feltétlenül szó szerint érteni, Miklós számos – nemcsak hű beosztottjaira, zenészeire, hanem öreg, beteg, fogyatékos emberekre is kiterjedő – szociális intézkedése bizonyos fokig hitelessé teszi őket. Számomra különösen emberi, szinte plebejus vonás, hogy egy ilyen hivatalos és kifejezetten a jobbágyainak szóló szövegben egyrészt már-már magyarázkodik elutazása miatt, másrészt egy olyan intim dolgot tereget ki, mint egészségének állapota és gyógykezelésének szükségessége. Személyes képviselőjének kijelölése hatékony és a maga korában talán nem is szokásos lépés az emberek biztonságérzetének megőrzése érdekében. Gróf Esterházy Ferenc kancellár pedig nem csupán felvilágosult és kulturális, szociális gesztusai révén figyelmünkre méltó arisztokrata volt, aki többször is megfordult „Fényes” Miklós Eszterházáján, hanem a herceg legfőbb vesszőparipája, a színház is fontos összekötő kapocs lehetett kettejük között – már csak azért is, mert Ferenc gróf 1752-ben Durazzóval együtt vette át és látta el egy éven át a Burgtheater intendánsi tisztét. Ez is azt példázza, hogy Esterházy „Fényes” Miklós közelében minden út a színházhoz vezet.

1. Az operaház adatai

Az eszterházi operaház 1780-81-ben épült, 1860 után bontották le. Anyagából semmi sem maradt meg. Tervei: alaprajza, főhomlokzata, egy hossz- és két keresztmetszete megjelent nyomtatott könyv, a Karl Gottlieb Windisch által írt Beschreibung mellékleteként 1784-ben. Részletes leírását közölte a Beschreibung 1784-ben, Rotenstein 1783-ban és 1793-ban, anyagokat és színeket is. Külső összképét, s homlokzati színezését G. Pesci 1780-ban készült festménye ábrázolja. Megjegyzendő, hogy a festmény készítése idején az opera még épült, a festmény e részlete tehát a tervek színes adaptációja. Alaprajzát felmérte 1789-ben Josef Ringer.

Az opera építésének valamennyi számlája rendelkezésre áll – a kőműves, kőfaragó, kőszobrász, asztalos, lakatos, üveges, kályhás, stukkátor, műmárványkészítő, festő, kárpitos számlái, s a berendezés egyes darabjait szállító kerekedők számlái. Mindezekből anyagok és részméretek állapíthatók meg.

A munkában résztvevő mesteremberek és művészek többsége rendszeresen dolgozott Eszterházában, más munkáik ott tanulmányozhatók: A színház rajzokról és ábrázolásról megismert részletformái ugyanis abban a – Louis XVI. – stílusban készültek, amelyeket Eszterházában ugyanezek a mesterek 1775 óta alkalmaztak a kastély második emeletén és a belvederén, a képtáron és a télikerten.

2. Az opera épületének mintája

Az eszterházi opera építői – egyik tervezőjének hiteles beszámolója szerint - a schönbrunni kastélyszínház terveit adaptálták. A schönbrunni kastélyszínháznak külső architektúrája nincs, az azonosság a belső kialakítására vonatkozik. Tekintve, hogy a két építmény méretei szinte centire megegyeznek, az eszterházi belső összhátása Schönbrunnban ma is tanulmányozható, ha eltekintünk attól, hogy Schönbrunn két ízben is alapos tűzkárt szenvedett, anyagában tehát az ottani színház is replika csupán.

¹ Az eszterházi opera rekonstruálhatóságának kérdéséről részletesebben lásd Galavics Géza írását a jelen folyóirat-számban. Dávid Ferenc kiérlelt állásfoglalása 2009-ben Haydn ünnepek alkalmából íródott, s ezt egészítette ki 2017-ben a kormányzat által összehívott szakértő testület, pontosabban a bizottság ismert építész tagja, Marosi Miklós számára. Ő az MMA képviselőként vett részt a munkában, míg Malina János zenetörténész szakértőként az MTA delegálta a testületbe. A bizottság több illetékes minisztérium magas rangú képviselőjével a térség turisztikai fejlesztésének részeként vizsgálta a fertői Esterházy és a nagycenki Széchenyi kastélynak és környezetének lehetőségeit. (Malina János) A közlés engedélyezését Geskó Juditnak köszönjük. (A Szerk.)

3. A tervek mai ábrázolásai

Az eszterházi terveket Baliga Kornél belsőépítész vetette össze a Ringer-féle fölméréssel, amely megvalósulási alaprajznak tekinthető. E két rajzi forrás alapján készült rekonstrukciós alaprajzait 1:50 léptékben, a homlokzat és a metszetek rajzait 1:25 léptékben dolgozta föl, s ezek a részletező felülvizsgálatom során helyesnek bizonyultak. A rajzok alapján Madarassy Valter készített modellt (lásd képünkön), a Műegyetem rajzi tanszéke pedig számítógépes feldolgozást. A modell és a számítógépes feldolgozás felhasználta az épület színleírásait is, s bár részleteiben nem ellenőrzött, de összhatásában elfogadható képét nyújtotta a hiteles forrásokból megismert operaháznak. A modellen kidolgozott részletek egy nagyobb léptékű terven tovább pontosíthatók.

Az előzetes vizsgálatok alapján tehát megállapítható, hogy az eszterházi operaház részleteiben hiteles utánzata, replikája elkészíthető, csupán a – jórészt eget ábrázoló – nagy belső mennyezetkép megfogalmazásához és egyes berendezési tárgyak megformálásához nem áll rendelkezésre forrás.

4. Az opera méretei

Az operaház szélessége 10 öl, hossza 25 öl, homlokzata a főpárkány tetejéig 6 öl magasságú, azaz alaprajza mintegy 19 ' 47,5 m kiterjedésű, épített tömege 11,5 m magas, amihez, vele egybeépítve és átjárási lehetőséggel, jelmezzraktár csatlakozott, további 9 öl (összesen 35 öl, mintegy 66,5 m) hosszúságban.

Az eszterházi opera öltözőit a színpad alatt helyezték el. A közönség számára külön kávéház állt rendelkezésre, a parter mentén húzódó, több helyiségből álló, keskeny, földszintes épület. A színház egyéb üzemi létesítményeinek helyét nem ismerjük, a rájuk vonatkozó adatokat még senki se válogatta össze, bár bizonyára ezek is föltérhatók.

5. Az opera helye

Az operaház helyét Alföldy Gábor határozta meg a 19. századi felmérések segítségével. Ezek szerint az opera a régebbi színház helyén állt, a ma is álló bábszínházzal szemben. Pontos helyét régészeti feltárás határozhatja meg. 2002-ben László Csaba kisebb feltárást végzett az opera feltárására, de nem azon a helyen, ahol az egykor állt, hanem attól délre, ahol a régebbi szakirodalom sejtette azt. Érthető hát, hogy nem járt eredménnyel.

Az opera helyén puszta mező van, rajta nemesített bogyós növények néhány maradékaival. Ez a mező a 20. század elején létrehozott angolkert és rózsakert közötti terület, rajta ösvény vágott keresztül, amely a rózsakert lugasának középtengelyébe torkollott. Az opera-replika megépítése tehát megszüntet egy helyreállítható vizuális kapcsolatot az angolkert és a rózsakert között.

Magam úgy vélem, hogy az opera-replikának az a sajátsága, hogy ott áll, ahol egykor (s ez most nem méterpontos állítás) nagy virtuális érték, s nagyobb, mint két helyreállítható kert terület létrehozható vizuális kapcsolata.

(2017)

6. A másolat elkészítésének célja

A másolat azért készülhet, hogy újra létrejöjjön az az akusztikus doboz, amelyben Haydn zenekari darabjai és operái, valamint Eszterháza pontosan ismert, s gazdag operarepertoárja elhangzott. Az erről tudhatók egyedülállóak: tudjuk, mi hangzott el, tudjuk, hogy hány, s milyen képzettségű énekes volt az együttesben, tudjuk mekkora, s milyen összetételű volt az eszterházai zenekar.

(Eszterháznak olyan új funkcióra van szüksége, amely európai vonzerejű, s megállja a helyét az osztrák–szlovák–magyar határterület kulturális-műemléki kínálatában. A kastély – akár szépen helyreállítva, s ügyesen berendezve – nem elégíti ki ezt a funkciót. Gondoljuk meg: Eszterházától néhány mérföldre áll Kismarton, Fraknó, a Bruck a. Leitha-i Harrach kastély, s valamivel odább Schönbrunn és a bécsi Burg.) E két szempontnak felelhet meg Eszterháza azzal, hogy Haydnt állítja középpontba, s a hajdani eszterházai opera-repertoárt korhű előadásban. Támaszul szolgálhat ehhez a historikus operajátszás Európa-szerte hiányolt főiskolájának megteremtése.

Az operaház utánezatának elkészítése tehát olyan koncepció középpontja lehet, amely az eszterházai együttes épületeinek és kertjeinek legtöbbször képes a maga szolgáltatába állítani, helyreállításuknak és használatuknak okot és célt adni.

7. Az eszterházai másolatkészítés egyedisége

Külső hasonlóságok reprodukálása a rendelkezésre álló adatok alapján nem nehéz feladat, az akusztikus doboz újraalkotása azonban korántsem egyszerű. Az szükséges ehhez, hogy a rendelkezésre álló adatok mindegyikét fölhasználják, azaz az épületet az eredetihöz legközelebb álló anyagokból, s a megmunkálásukról tudott valamennyi ismeret felhasználásával építsék meg. Ilyen építésre csak néhány példa van, többségük magánkezdeményezéssel épül s az egykori építési technikák újraélesztésével jár együtt.

A legritkább s legtöbb ismeretet követelő munkarész a színpad berendezéséé, fölszereléséé. Az írott adatok helyes interpretációja itt követeli meg a legtöbb, s legspeciálisabb ismeretet, amelynek támaszául a kevés autentikus 18. századi színpad és színpadi gépezet, valamint a korabeli szakirodalom szolgálhat.

8. Fenntartások és megoldásuk

A koncepció ütközik a műemléki szakembereknek a replikákkal-utánzatokkal kapcsolatos, történetileg is megalapozott idegenkedésével. Az idegenkedés oka, hogy a replikák-másolatok-utánzatok mintegy helyébe léphetnek az anyagukban megőrzött eredetieknek, kiváltják, s úgyszólván fölöslegessé teszik azokat.

E vélekedéssel szemben a másolatoknak az utóbbi évtizedekben megszületett komoly irodalma (itthon Szilágyi János György, Radnóti Sándor) kimutatta, hogy a másolatok készítésének a másoló kora által indokolt oka, önálló célja van; hogy a másolat és a hamisítvány egyaránt a kultúra története megélésének egyik módozata; s hogy a másolatok mint technikai-technológiai emlékek is külön értékkel bírnak. Bizonyítják, hogy a másolatok mintegy kiegészítői az eredeti emlékek sorának, s nem helyettesítői azoknak.

Az eszterházi opera belső terének rekonstrukciós modellje (készítette: Madarassy Valter)

Az eszterházi operaház-replika ilyen céllal készülne, szolgálva valami az épület külső-belső formáinál fontosabbat. S hogy a majdani alkotó, legfontosabb feladata teljesítése mellett hogyan jeleníti meg a maga nyomát az épület külsejének, vagy belsejének megfogalmazásában, az önálló építészeti invenció tárgya.

2017. október 7.

Dávid Ferenc

A kőszegi belváros szívében, a középkori Szent Jakab plébániatemplommal szemközt álló, rendkívül gazdag múlttal rendelkező 16. századi lakóház, mint a régi épületek általában, nem csupán szemtanúja, de mindenkori alakítója is a város történelmének.¹ A Rájnisi utca és a Chernel utca sarkán található, emeletes, udvarán árkádfélsziget folyosóval összekötött, boltozatos helyiségeket tartalmazó saroképület (1. kép) domináns késő barokk megjelenése a homlokzaton korábbi korszakokból származó díszítőrendszerek maradványainak láttatását is lehetővé teszi.

Telek és telekosztás

A középkori városmagon átvezető fő közlekedési útvonal és a rá merőleges, a hegy irányába felfelé kúszó, keskenyebb Chernel utca által határolt, egyszersmind a vár belső árka mentén fekvő, kisebb háztömb belső telekosztása számos kérdést vet fel, különösen az írott forrásokat Kőszegen szinte teljesen nélkülöző középkor vonatkozásában. Más beépítések esetében is feltételezzük, hogy a földesúri alapítású, egyutcás településen a legkorábbi telkek mintegy 20–22 méter körüliek lehettek, amit ezen területen végzett helyszíni megfigyeléseink és a levéltári források egyaránt megerősítenek.²

Mivel Kőszegről nem maradt fenn részletes korábbi térkép, mondandónk bemutatásához az 1838/1839. évi telekkönyvi térképet használjuk.³ (2. kép) A várárokhoz legköze-

¹ Az OMF (Országos Műemléki Felügyelőség) Tudományos Osztályának munkatársaként a Rájnisi utca 1. számú házban 1981–1982-ben végeztem falkutatást. A mindenekelőtt Dávid Ferenc nevéhez fűződő, Lővei Pállal közös győri tanulóéveink után (1979–1980) ez volt a második önálló, nagy feladatom Kőszegen. A Sopronból gyakran átjáró Dávid Ferenc, megosztva velem tapasztalatait és tudását a várostörténetről, az építőmesteri gyakorlatról, továbbá a falszöveget egy-egy részletéről, folyamatosan segítette munkámat. A helyreállítást megelőző feltárások közepette, külső okok miatt kényszerűen beállt szünet miatt – szerencsémre – 1982-ben részt vehettem a soproni Gambrinus-ház (Fő tér 3.) általa vezetett kutatásában is. Gondolkodásmódja, szakértelme és egyénisége a következő évtizedekben meghatározó volt és maradt számomra.

² Magyar Nemzeti Levéltár Vas megyei Levéltára Kőszegi Fióklevéltára (a továbbiakban: MNL VaML KFL) Kőszeg Város Telekkönyvi Hivatalának iratai. Telekkönyvek: Grundbücher. Statt Güns Grundbuch 1570. i.m. Statt Güns Grundbuch 1570. A kőszegi topográfia munkálatainak előkészítéseként Bariska István 1999. évi kéziratában (VaML KFL) táblázatba rendezte, lefordította és megjegyzésekkel látta el a város legkorábbi telekkönyvét.; Sopronról *Dávid Ferenc*: Gótikus lakóházak Sopronban. In: Magyar Műemlékvédelem 1967–1968. Az Országos Műemléki Felügyelőség Kiadványai 5. Budapest, 1970. 95, 121.; A telekosztásról lásd még *Mollay Károly*: Sopron XIV. századi városképeinek vizsgálata A Fabricius-ház története (kb. 50–1530-ig). 1. Soproni Szemle 18 (1964), 1–5.

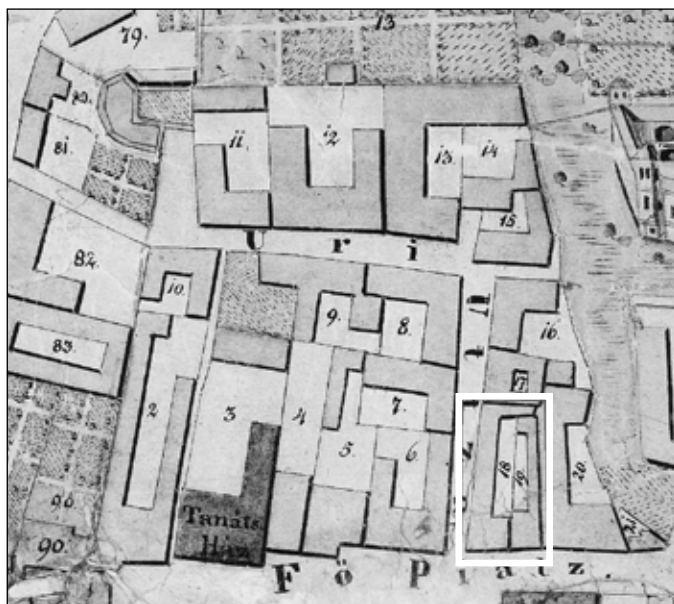
³ „Kőszeg Szabad Királyi Városa Térképe. Felmérte 1838/39-ik Eszt[endő]ben Kovatsits Zsigmond T[ekinte]tes N[em]es Vas Vármegye hites mérnöke.” MNL VaML KFL MNL VaML KFL Kőszeg Város Telekkönyvi Hivatalának iratai. Telekkönyvek: Grundbücher Az 1838/1839. évi telekkönyv térkép melléklete. Kőszeg, Városi Múzeum.

1. kép. A Rájnis utca 1. számú sarokház bal oldalt a Chernel utcával, az utolsó műemléki helyreállítást követően. Fotó: Hack Róbert 1984. MÉM MDK Fotótár, ltsz.122004

lebb eső Rájnis utca 5. eredetileg 20,80 (ma 24,40) méter széles telkének déli szakaszán az utcavonalra merőleges, terméskő anyagú, emeletes késő középkori (14–15. századi) lakóház, északon pedig egy másik, földszintes épület állt. Sajátos megoldást mutat, hogy a szomszédos Rájnis utca 3. utcai szakasza önálló határoló fal nélkül, ennek a korábbi objektumnak támaszkodva épült újjá a 17. században. Régészeti megfigyeléseink nyomán magyarázatul szolgálhat, hogy ugyanezen a helyen álló elődje egy minden bizonnyal az 1532. évi török ostrom idején leégett, gerendavázás, paticss tapaszású építmény volt. Ezt a 16. század második felében már egy kőfalú hátsó helyiséggel építették újjá, aminek részleteit az itt végzett kutatás során megtaláltuk, utcai helyiségét azonban ugyancsak fából és paticsból rakták. A másodszor is bekövetkezett tűzvész után, az 1600-as évek derekán – felhasználva az említett, északról szomszédos középkori kőház oldalfalát – ismételten, ezúttal szilárd anyagból felhúzott, utcával párhuzamos falait egyszerűen nekirakták.⁴

⁴ A Rájnis utca 5. épület kutatását Lukács Zsuzsa művészettörténész (OMF) végezte 1977-ben. Önálló kutatási dokumentáció nem készült. Kéziratot anyagát B. Benkhard Lillának és nekem adta át mint a kőszegi kutatások folytatóinak. A Rájnis utca 3. számú épületet B. Benkhard Lillával ketten kutattuk. *B. Benkhard Lilla – Mentényi Klára: Kőszeg, Rájnis u. 3. Kutatási dokumentáció 2002.* (a továbbiakban: Kőszeg, Rájnis

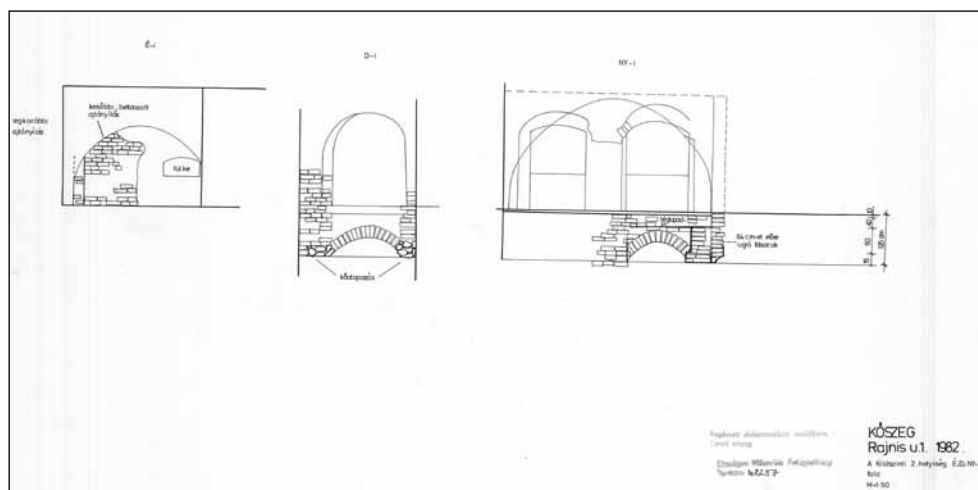

2. kép. Kovatsits Zsigmond: Kőszeg 1838–1839. évi telekkönyvi térképének részlete a Rájnis utca 1. és 3. számú lakóházak jelölésével. Kőszeg, Városi Múzeum, ltsz. H.56.264.1

A Rájnis utca 1. kapualjában az egykori járószintek megállapítása érdekében húzott árokban – még 105 cm-es mélységben is bolygatott talaj, feltöltés mutatkozott, ami alapján feltételezhető, hogy az itt álló, 16. század második feléből származó, első periódusú lakóház ezen a frekventált helyen ugyancsak nem a legkorábbi. Ebből a szempontból is fontos megemlíteni, hogy a török ostrom utáni építkezéskor ún. pontalapozást alkalmaztak, vagyis az alapfalat nem sávosan, hanem kőpillérek formájában mélyítették a földfelszín alá, s ezeket azután – a korabeli járószint alatt – íves téglá átboltozásokkal kötötték össze. (3. kép) A teher ily módon történő könnyítésének szándéka egyaránt utalhat a hegyek felől napjainkban is lefelé szivárgó talajvíz okozta nedvességre, vagy akár ezzel együtt egy kevert, feltöltött, kevésbé szilárd altalajra.⁵ Nem kétséges, hogy a 13. századi eredetű, de a 14. század vége óta plébánia funkciót betöltő Szent Jakab-templommal szemközti telken már a város kialakulásának kezdetén állhatott épület. Szakszerű régészeti feltárás híján, ha jelen volt is, 1982-ben nem tudtunk megfogni egy esetleges, erősen átégett talajréteget,

u. 3. Kutatási dokumentáció 2002.) Kézirat, 11, 14, 16–20, 37–39. Magyar Építészeti Múzeum Műemléki Dokumentációs Központ (a továbbiakban MÉM MDK), Tervtár, ltsz. D39458. Lásd még *B. Benkhard Lilla – Mentényi Klára: A Kőszeg Rájnis utca 3. számú lakóház kutatása*. In: *Etűdök. Tanulmányok Granasztóiné Györfly Katalin tiszteletére*. Szerk. Bardoly István. Kulturális Örökségvédelmi Hivatal, Budapest, 2004. 110–115. A török ostromot megelőzően hasonló gerendavázás épület állt a Jurisics tér 1. helyén is. *Mentényi Klára – László Csaba: Tudományos munka Kőszegen*. Magyar Múzeumok 7 (2001) 3. szám 37–39.

⁵ *Mentényi Klára: Kőszeg, Rájnis u. 1. Kutatási dokumentáció, le nem zárt kézirat, 1982.* (a továbbiakban: *Kőszeg, Rájnis u. 1. Kutatási dokumentáció 1982.*) 40–42.

3. kép. A földszinti préház oldalfalainak felmérése az ún. pontalapozásokkal és a kapualjából nyíló 16. századi bejárat maradványával. Rajz: Mentényi Klára 1982. MÉM MDK Tervtár, ltsz. R48257

mint a Rájnis utca 3. esetében, mégis érdemes felvetni annak lehetőségét, hogy 1532 előtt itt ugyancsak létezett valamiféle gerendavázis szerkezetű előzmény.⁶ A 90 fokban történő elfordulása miatt akkoriban Felső szegletnek is nevezett⁷ mai Chernel utca irányába zárt oldalfallal emelt, egytraktusos, kétszintes 16. századi sarokház azonban ezzel már semmilyen összefüggésben nem áll.

Az 1570. évi telekkönyv tulajdonosjegyzéke szerint a szóban forgó tömb Rájnis utcai oldalán akkor három önálló tulajdonoshoz köthető ház létezett. A vár, illetve annak árka mellett található, kb. 20,80 méter széles telkét a mai napig megtartó, sőt időközben bővítő 5. számú és a sarkon lévő, 12,80 méteres 1. számú között a keskeny, csupán 8,70 méter széles 3. számú ingatlannal.⁸ A két utóbbi esetében feltűnő, hogy a rajtuk álló lakóépületek a telkek szélein helyezkednek el, emiatt kapubejáróik egymás mellé kerültek. A közöttük húzódó, egyben a két keskeny udvart is elválasztó kerítésfal legkorábbi szakasza – a falkutatási eredmények szerint – a 17. század derekáról maradt fenn.⁹ Lehetséges

⁶ „...das Pachtl Günß genannt, in dem Schloss graben fleust, die Heüser aber maistens theils in der Statt von Holtz werck gepaut, darbei in feurs not grosse gefar zu besorgen“ A Gyöngyösnek nevezett patak a várárokba folyik, a város házainak legnagyobb része azonban faszervezetes, a nagy veszélyt jelentő tűz ellen védekezni kell. MNL VaML KFL Kőszeg Város Tanácsának iratai. Acta Miscellanea 1534–1600. 1571. július 28. Az Alsó-Ausztriai Kamara rendelete. Bariska István adatgyűjtése: Kőszeg város 16. századi topográfiai és építéstörténeti kronológiája. Kézirat, 2001. 21–22.

⁷ Statt Güns Grundbuch 1570. i.m. 90, 108. „...eines Haus allhie in obern winckl...“ A hegy felőli, nyugati szakaszát „...in der ober gassen...“ Felső utcának is nevezték.

⁸ Az említett három ház a telekkönyvben Statt Güns Grundbuch 1570. i.m. 124–127.

⁹ Kőszeg, Rájnis u. 3. Kutatási dokumentáció, 2002. i.m.11, 14, 39.

ugyan, hogy a korábbi kőfalat visszabontották, de az is, hogy ugyanezen a nyomvonalon 1570 táján még csupán egy fakerítés állt. Ha megnézzük az 1838/1839. évi telekkönyvi térképet (2. kép), vagy akár csak rátekintünk az utcaképre, azt látjuk, hogy a Rájnis utca 1. jobb oldali, külső utcai sarka legalább másfél méterrel előbbre ugrik, mint az 5. számú telek jobb oldalán álló, középkori ház azonos helyzetű sarka. A két eltérő pontot a középső épület, a Rájnis utca 3. egyértelműen ferde irányú, 17. századi eredetű homlokzata köti össze. (4. kép) Ezt az utcavonalban mutatkozó szabálytalanságot ugyanaz a körülmény magyarázza, mint az épületek ingatlanokon belüli elhelyezkedésének szokatlan megoldását. Arról lehet szó, hogy a főutca vár melletti kis szakaszán a 13. század végén két nagyobb telket osztottak ki. A Rájnis utca 5. utólagos északi bővítése előtti 20,80 méteres, utcafronton mért szélessége nem sokban tér el a Rájnis utca 1. és 3. együttes szélességétől (21,45 méter). A két utca csatlakozásánál található ingatlanon talán egy jelentősebb saroképület állt. Helyzete miatt valószínűleg ez szolgálhatott lakásként, míg a telek északi oldalán, a mai 3. számú ház helyén – a mindenképpen belső térre utaló, komoly égésrétegek alapján – valamilyen egyéb funkcióval rendelkező, keskenyebb épületet, műhelyt, raktárat feltételezhetünk. Az eredeti telek megosztásának időpontja azonban nem biztos, hogy egybeesett az 1532. évi török ostromban elpusztult gerendavázas épületek helyén a 16. század derekán emelt, új lakóházakkal.¹⁰ Erre több levéltári adat és az ingatlanok hosszabb távú története is figyelmeztet.

A legfontosabb ide vonatkozó forrás Zrínyi György Kőszegen élő puskaművesének, Christoph Triboltnak Szélessy Györggyel folytatott 16. század végi pereskedése egy telekbeépítés körül.¹¹ A vita akkor robbant ki, amikor 1581-ben Szélessy György el akarta adni Christoph Tabrer és Christoph Trybolt között lévő kis házat, amit a városi tanács nem engedélyezett és a vásárlási jogot a szomszédoknak ajánlotta fel. Ahogyan később majd látjuk, előbbi a Rájnis utca 1., utóbbi a Rájnis utca 5. számú ház tulajdonosa volt. Kézenfekvő magyarázat lenne, hogy a Rájnis utca 3-ról van szó, de ez tévedés. A Trybolt által kezdeményezett és egészen 1587-ig elhúzódó periratokból ugyanis kiderül, hogy Szélessy egyrészt az ő telkére, másrészt egy városi köz, keskeny átjáró területére, ráadásul egy vizesárok rovására építkezett. Hol állhatott ez a kis ház és miért nem engedélyezte a város, hogy Szélessy Domonkos Mártonnak adja el, aki pedig legalábbis 1570 óta a Rájnis utca 1–3–5. felső szomszédja volt?¹²

¹⁰ Azt a feltételezést, miszerint a szóban forgó épülettömb Rájnis utcai oldalán kezdetben csupán két nagyobb telek lehetett, már 1987. évi írásomban közöltem. A Rájnis 1. egykori funkciójával és a szomszédos 3. számú házzal való összefüggéseivel kapcsolatos tévedéseim arra hívják fel a figyelmet, hogy a levéltári anyag felületes ismerete nem elegendő ilyen jellegű következtetések levonására. Különösen akkor, ha a kutatási eredmények értelmezése és keltezése sem minden szempontból helytálló. *F. Mentényi Klára: Néhány újabb adat Kőszeg város történeti topográfiájához. Vasi Szemle 41. 1987. 530–533.*

¹¹ MNL VaML KFL Kőszeg Város Tanácsának iratai. Acta Miscellanea 1534–1600. Suhajda Lajos regesztái 5. doboz: 1582. augusztus 17, szeptember 14, szeptember 18. 1583. február 1, február 26, szeptember 18. 1585. július 12. 1586. augusztus 8, augusztus 25. 1587. február 25, március 4, szeptember 26.

¹² MNL VaML KFL Kőszeg Város Tanácsának iratai. Tanácsülési jegyzőkönyvek: Protocolla, 1576–1582. 1581. március 3.; Statt Güns Grundbuch 1570. i.m. 124.

4. kép. A Rájnis utca 1, 3, 5. számú házak utcavonalra történő beépítése és egymás melletti homlokzata.
Fotó: C. Harrach Erzsébet 1960-as évek vége

A Kőszeg városáról készült legkorábbi, 1838/1839. évi részletes térkép (2. kép) jól mutatja az egykori piactérről (Jurisics tér) nyíló házakhoz tartozó, szabályos párhuzamos vonalban húzódó, hátsó telekhatárt. Mivel ettől nyugatra, vagyis a Chernel utca térről párhuzamos felső szakaszán ez idáig sehol sem kerültek elő álló, vagy ásatás nyomán felbukkanó középkori falak, elmondhatjuk, hogy ezen a területen 1532 előtt az egyutcás településen élők hátsó kertjei, gyümölcsösei, vagy olyan gerendavázis szerkezetű házak lehettek, amelyeket kiterjedt régészeti feltárások híján még nem ismerünk.¹³ Ha valamikor a középkor folyamán ki is osztották ezeket a telkeket, a tér és a főutca felé néző polgárházak mögött/fölött eredetileg csupán egy-egy ingatlan volt. A tér felőli telkek hátsó határvonalának meghosszabbításában, a vizsgált északi tömbben elhelyezkedő Chernel utca 2. falkutatásakor szabályos falelválást és beforduló falsarkot találtunk.¹⁴ (5. kép)

¹³ Bariska István, B. Benkhard Lilla – Ivicsics Péter – Kovács Viktória – Mentényi Klára – Söptei Imre és Szilágyi Magdolna közreműködésével: Kőszeg. Magyar Várostörténeti Atlasz 6. Szerk. Szilágyi Magdolna. Budapest, 2018. 12–14. Térképek: A.3.1 és A.3.2.

¹⁴ A Chernel utca déli, páratlan oldalán álló, a terre, illetve a felső szakaszra is beforduló lakóházak három önálló tulajdonosai Statt Güns Grundbuch 1570. i.m. 100–103. B. Benkhard Lilla – Mentényi Klára – Simon Anna: Kőszeg, Chernel u. 1. Kutatási dokumentáció, 2011. Lásd még B. Benkhard Lilla – Ivicsics Péter – Mentényi Klára: A helyszíni kutatások eredményeinek beépülése a kőszegi műemléki topográfiába. Chernel

5. kép. Középkori telekhatárra eső falsarok feltárása a Chernel 2. számú épület földszintjén.
Fotó: B. Benkhard Lilla 2007.

A hozzá tartozó épület ugyan már a 17. századból származik, maga a beépítési vonal azonban még bizonyára középkori.

Domokos Márton telkét, ami a Chernel utca 4. számú ház mellett a mai Chernel utca 2. egy részére is kiterjedt 1570-ben két oldalról is keskeny köz határolta. Míg nyugaton az utca 4. és 6. számú épületei között jelenleg is szűk átjárón át mehetünk a vár irányába, az egykor keleten húzódó hasonló, természetesen csupán az árokig, illetve annak ellenfaláig vezető utacskát ma már nem találjuk. A Rájnis utca 1. és a Chernel utca 2. épületek helyszíni kutatásai közben, még a 17–18. századi periódusokat is érintő, tisztázatlan telekhatár problémák megoldása nagy valószínűséggel a következő: A városfal megközelítésére szolgáló átjárót – a belváros egy másik pontján, a Táblaház utca 9–11. között részben

utca 1. Műemlékvédelem 56. 2012. 235–240.; A Chernel utca 2. számú ház falkutatását szintén B. Benkhard Lillával végeztük. *Mentényi Klára*: Kőszeg, Chernel utca 2. Kutatási dokumentáció, 2007. 8–9, 35. 5. rajz, 94–95. kép. MÉM MDK, Tervtár ltsz. D40398.

fennmaradt egyik ilyen köz átalakításához hasonlóan – Szélessy György valamikor 1570 és 1581 között úgy módosította, hogy házát, amelynek alapozásához feltehetően a vár vizesárkának külső ellenfalát is felhasználta, annak végébe, északra rakta. Nagyobb baj abból lett, hogy a kis utacsán túl ehhez Christoph Tribolt (Rájnis 5.) telkének egy darabját is felhasználta.¹⁵ A Rájnis 1. mögötti kis köz első szakaszát szolgalmi útként bizonyára megtartotta – ez ma a Chernel utca 2. számú épület keleti szakaszának nyugati része. Annak magyarázatát azonban, hogy Szélessy miért nem adhatta el házát Domokos Mártonnak, és miért válhatott vele ellentétben Christoph Tabrer is panaszos szomszéd-dá, akinek a város Trybolt mellett szintén felkínálta az elővásárlás jogát, a következőkben kereshetjük. A városi kis utacska elülső része fennmaradt, s éppúgy, mint a Táblház utca 11-nél, Szélessy bizonyára hagyott rajta egy szűk kijárót a várárok ellenfalához. Ha nem így történik, elsősorban maga a város tiltakozott volna. A köz által továbbra is elkülönült a város 6. és 7. tizede, ugyanis míg Domokos Márton háza még az előbbibe tartozott, Tabreré és Trybolté az utóbbiba. Lehetséges továbbá, hogy Szélessy nem csupán az emiatt pereskedő Trybolt, de Tabrer telkének hátsó részére is ráépített, aminek írásos nyoma egyelőre nem került elő.

A Rájnis utca 1. számú ház udvara 1570-ben ezek szerint a keresztirányú közt kelet felől lehatároló kerítésfalig nyúlt hátrafelé. A Rájnis utcán mindössze 12,80 méter széles telek Chernel utcai oldalhosszúsága, beleszámítva a mai Chernel utca 2. keleti traktusát is, kb. 46 méter volt.

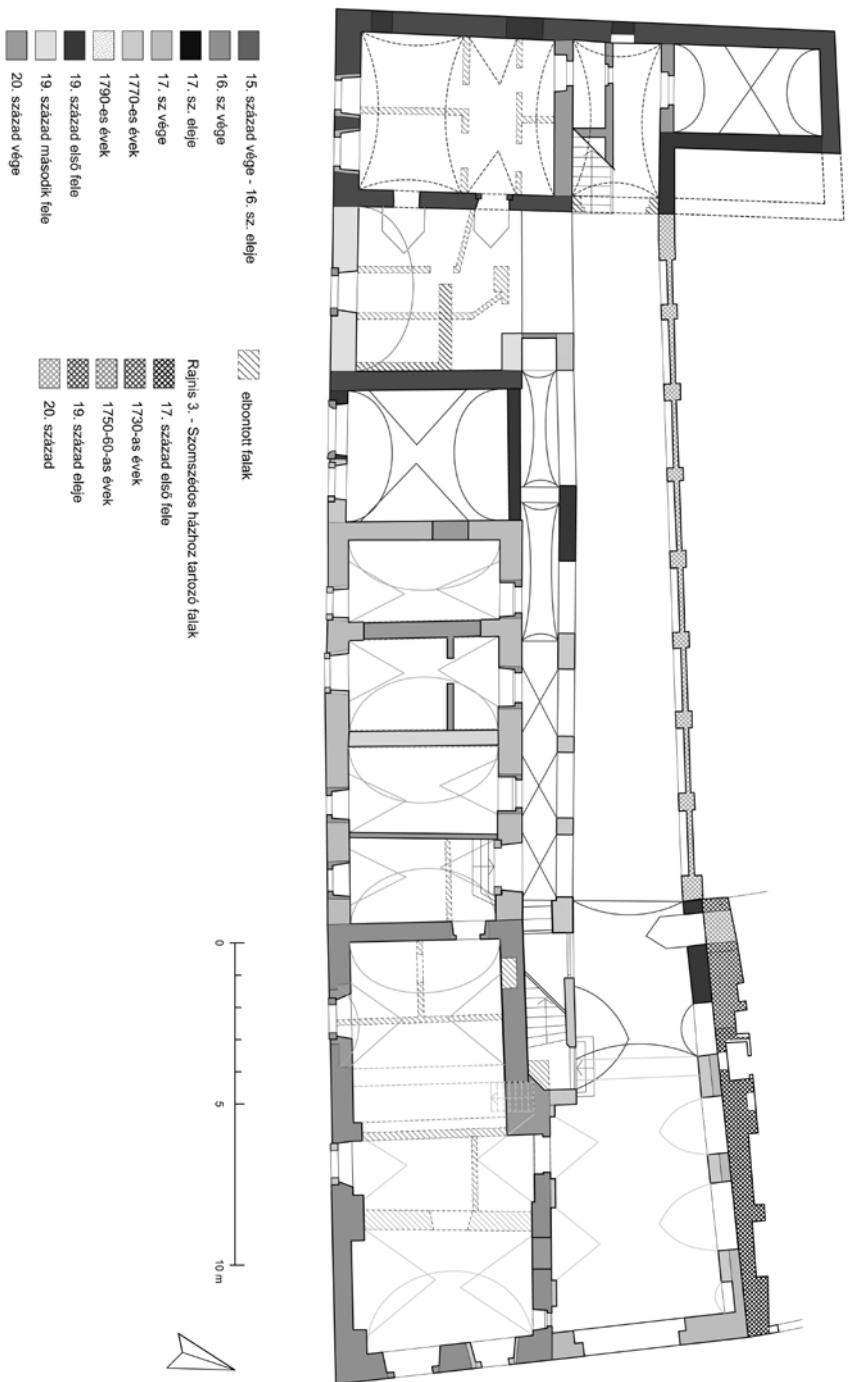
Építéstörténet

Az 1570. évi telekkönyv szerint Christoph Tabrer (Thäbrer) német anyanyelvű, evangélikus kereskedő volt az épület tulajdonosa, aki apjától örökölte, de negyed része feleségéé, Margarétháé volt. Az 1571-ben egyházzogdnokként, 1574-1575, 1579 és 1584-ben belső városi tanácsosként tevékenykedő, jómódú polgár három cikluson át (1576–1579 között) a városbírói posztot is betöltötte.¹⁶ Az elpusztult, minden bizonnyal gerendavázas, korábbi épület helyén talán a forrásokból közelebről nem ismert apa emelt téglával kevert terméskőből új, kétszintes lakóházat a 16. század dereka táján. (6–7. kép) A kutatás révén pontosan tudható, hogy 6,80 méter széles, 14,30 méter hosszú volt, magasságát nem ismerjük.¹⁷ Alsó szintjét egy utcáról nyíló présház (3. kép), mögötte pedig egy

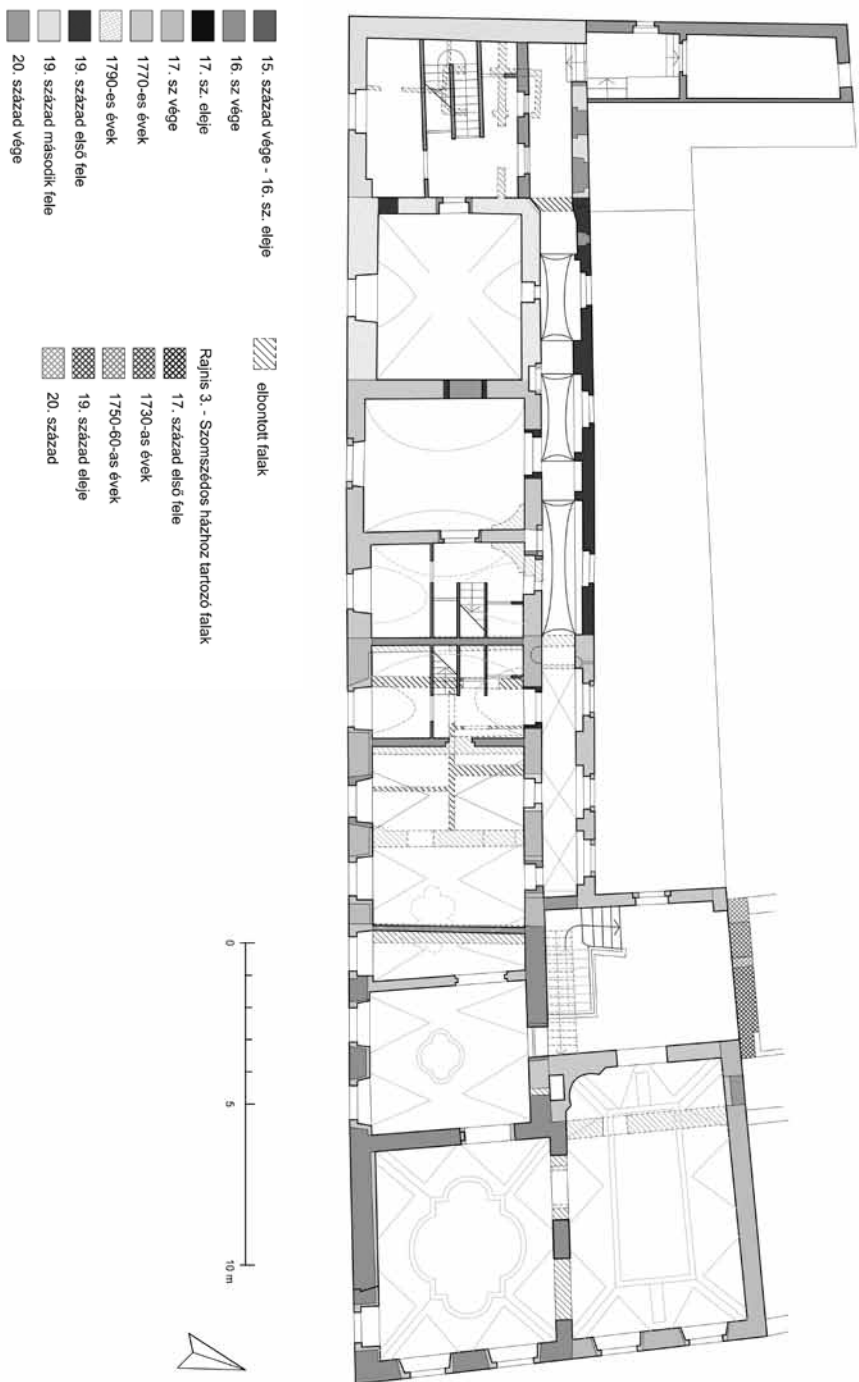
¹⁵ MNL VaML KFL Kőszeg Város Tanácsának iratai. Acta Miscellanea 1534–1600. Suhajda Lajos regesztái 5. doboz: 1583. február 1, február 26.

¹⁶ Statt Güns Grundbuch 1570. i.m. pag. 124.; MNL VaML KFL Kőszeg Város Tanácsának iratai. Acta Miscellanea 1574–1787. Suhajda Lajos regesztái 4. doboz: 1576. július 10., 1577. szeptember 3, 12., 1578. január 14., 1579. április 5.; Lásd még Bariska Istvánnak a kőszegi topográfiához készített, belvárosról szóló kéziratának Rájnis u. 1. számú házra vonatkozó adatait. Kézirat, 2016. Top. lista, Belváros, 65.

¹⁷ Az épület helyreállítása Sedlmayr János építész, vezető tervező nevéhez fűződik. A munkában közreműködött és a rajzok nagy részét készítette Oláh M. Zoltán építész (OMF). Az engedélyezési tervekkel együtt 1982-ben a homlokzatok kutatási eredményeit rögzítő felmérési rajzokat is készítették, 1:20-as léptékben. MÉM MDK Tervtár, ltsz. R41058, R41059, R41060, R41061. A kivitelezést az OMF Szombathelyi Építésvezetőségének Kőszegi Művezetősége végezte 1983–1985 között.

6. kép. Periodizációs kutatási alaprajz a Rájinis I. számú lakóház földszintjéről. Rajz: Bálint Ádám, Ivicsics Júlia, Ivicsics Péter, Mentényi Klára 2017.

7. kép. Periodizációs kutatási alaprajz a Rajnis 1. számú lakóház emeletéről. Rajz: Bálint Ádám, Ivicsics Júlia, Ivicsics Péter, Mentényi Klára 2017.

vele összefüggő teret alkotó, lemélyített borospince foglalta el. Kezdetben sem a prэшáz, sem a pince nem volt boltozott. A pince eredeti járószintjét sajnos nem volt mód feltárni. Szegmensívesként helyreállított, valójában félköríves külső bejáratának küszöbszintjét 1982-ben az akkori, utcaival megegyező belső járószint alatt 50 cm-rel találtuk meg. Délen egy ehhez a 16. századi szinthez igazodó, töredékes, vakolt-meszelt káva árulkodik arról, hogy az udvarra vezető, fedetlen átjáróból még a boltozat elkészülte előtt szintén be lehetett jutni a prэшázba.¹⁸ Az utcai homlokzaton a széles kapu feltehetően egy zárt utcai kerítésfalban jelent meg. A későbbi átépítések miatt formáját nem ismerjük. A lakóház felső szintjén két helyiség volt, osztófaluk a prэшázat a mélyebb pincétől elválasztó hevederívré támaszkodott. Az udvar irányából egykarú, fedett falépcső vezetett a hátsó helyiségbe, amely eredetileg pitvarból nyíló konyhaként szolgálhatott. A nagyobb méretű lakószoba az utca illetve a tér felé nézett.¹⁹ Gerendás famennyezetét a 17. század derekán kicserélték. Legkorábbi belső vakolatai csupán néhány apró töredékben őrződtek meg és külső homlokzatdíszítésére, sőt nyílásrendszerére sem találtunk igazán értékelhető információkat.²⁰

Egy későbbi inventárium arról tudósít, hogy az épület csere útján került Csőr István tulajdonába, de sajnos nem tudjuk, mikor és kivel cserélt. Kétségkívül valamelyik külvárosban is volt egy háza. Az anyakönyv szerint a Kőszegen csekély számban jelen lévő református gyülekezethez tartozott. 1619-ből ismerünk egy adatot, miszerint a tanácsház alatt üzlet működik. „Schor” [Csőr] István azért kéri a polgárjogot, hogy mint kereskedő bérbe vehesse az üzletet.²¹ Ha jól sejtjük, hogy azonos azzal az István deákkal, akit 1617-ben a Rájnis utca 1-gyel kapcsolatban úgy említ egy másik forrás, mint aki már a kőszegi polgárság megszerzése előtt két évvel itt lakott. Az 1617-es végrendelet nem kisebb személyiséghez, mint a wittenbergi egyetemen is tanult Sármelléki Nagy Benedek, ismert evangélikus tanítómester, hitvitázó és költő nevéhez fűződik, aki saját házát említve a Chernel utca 4-et sokáig birtokló Gazdag György melletti alsó szomszédként nevezi meg István deákot.²²

¹⁸ Kőszeg, Rájnis u. 1. Kutatási dokumentáció 1982. i.m. 34, 40–42.

¹⁹ Kőszeg, Rájnis u. 1. Kutatási dokumentáció 1982. i.m. 24, 26–28, 36.

²⁰ Kőszeg, Rájnis u. 1. Kutatási dokumentáció 1982. i.m. 4–8.

²¹ Csőr István fia, Jeromos halálát követően, 1663. január 3-án vettek fel javairól egy leltárt, amiben egyenként felsorolják a család által őrzött iratokat is. Közöttük szerepel „*Chor Istvan Chere Levele az hazrul sub No 1.*”, valamint „*Chere Levél az hostattban valo házrul sub No. 8.*” MNL VaML KFL Kőszeg Város Tanácsának iratai. Acta Miscellanea, Inventáriumok 1661–1669.; MNL VaML KFL Sághegyi F. Medárd kőszegi bencés tanár irathagyatéka. A Kőszegi Katolikus Plébánia anyakönyveinek cédulakatalógusa, 17. század; MNL VaML KFL Kőszeg Város Tanácsának iratai. Tanácsülési jegyzőkönyvek: Protocolla 1618–1628. 143. 1619. január 9.

²² MNL VaML KFL Kőszeg Város Tanácsának iratai. Végrendeletek: Testamenta 1572–1647. 1617. március 29.; *Payr Sándor*: A dunántúli evangélikus egyházkerület története. Sopron, 1924. I. 841. Sármelléki Nagy Benedek kőszegi tanítómesteri munkáját 1605–1615 közé, a 862. oldalon azonban 1605–1620 közé teszi. A végrendelet szerint 1617-ben még biztosan Kőszegen tartózkodott. 1603. évi wittenbergi tanulmányairól uo. 875, 877.; Lásd még *Payr Sándor*: Sármelléki Nagy Benedek, mint énekíró. Teológiai Szemle, 9–10. (1933–1934), 72–74. és *Zoványi Jenő*: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. 3. kiadás. Budapest, 1977. 421.

8. kép. Kőszeg 1857. évi kataszteri térképének részlete a vártól délre elhelyezkedő háztömbbel és benne a várakok mellé, északra épített kis házzal. MNL OL 78262

Kérdés, melyik lehetett ez a ház. Leginkább Szélessy György egykori, a várakok közelében emelt ingatlanával kell azonosnak tekintenünk, annak ellenére, hogy a 17. század végén, 18. század elején (ismételten?) a Rájnis utca 5. tulajdonosai rendelkeztek az ún. „kis házzal”. Utódaitól csak 1933-ban vásárolta meg, majd bontatta le a Chernel utca 2. tulajdonosa, Arkauer Mihály, aki ezen a helyen újabb kis házat építtetett. (8. kép) Mellesleg abból a tényből, hogy 1684 és 1720 között újfent a Chernel utcában vették számba az adószedők, egyértelműen következik, hogy ebben az időszakban még mindig létezett a középkori eredetű utcácska, ahonnan az ún. „kis ház” önállóan is megközelíthető volt.²³

Sármelléki Nagy Benedek 1613. november 14-én a doroszlói Ambrus Gaschkytól vett egy épületet, de egyáltalán nem biztos, hogy ez azonos volt az általunk keresettel. Bonyolítja a dolgot, hogy egy ismeretlen időpontban valakitől Csór István szintén megvásárolta ún. „kis házát”.²⁴ Ráadásul a Rájnis utca 1. telkének leghátsó részén az 1982.

²³ MNL VML KFL Kőszeg Város Adóhivatalának iratai, Adóösszeírások. Házadó-jegyzék 1684, Adókievetések 1695, Conscriptioes 1696, 1697, 1698, 1699, Reparationes 1702, Conscriptioes 1705, 1707, 1709, 1710, 1713, 1717, Regestrum Reparationis 1719; A Kovács Rezső által 1933-ban tervezett, vár felé néző új kis ház tervrajzait a MNL VaML KFL Kőszeg Város mérnöki tervdokumentumainak gyűjteménye őrzi. Lásd még Kőszeg, Chernel u. 2. Kutatási dokumentáció 2007. 7, 32–34. 37–38. VI–IX. tábla.

²⁴ MNL VaML KFL Kőszeg Város Tanácsának iratai. Tanácsülési jegyzőkönyvek: Protocolla 1612–1615.77. 1613. november 14.; A kis ház megvételéről szintén csupán az 1663-as inventárium levél-listájából tudunk: „Chor Istvan Emptionalis Levele az kis hazrul sub No. 2.”, sajnos maga az irat, legalábbis eddig még nem került elő.

évi falkutatás során találtunk egy kisméretű, önálló házat, amely 11,80 méter széles és 15,50 méter hosszú volt, északi irányban pedig átnyúlt a Rájnis utca 3. telkére. Agyagos habarcsba rakott, téglával kevert terméskőből építették, s a 17. század elejénél nemigen lehet későbbi. (9. kép) Elképzelhető, hogy az a kis terület a Chernel utca 2. kapualjának helyén, amelyik a keresztirányú közt lehatároló kerítésfalig még a Rájnis utca 1. telkének része volt, ugyancsak ehhez a házacskához tartozott. Talán érdekesebb itt keresni kapubejáróját, mint keleti oldalán, ahol – a későbbi átépítések miatt – egy további helyiségből mindössze egyetlen észak-déli irányú oldalfala maradt fenn.²⁵ (6. kép) Ezt a különálló kis házat a Rájnis utca 1. bérlői vehették igénybe, néha azonban, mint például az 1663. évi inventáriumban: „Azon háznak végében egy kis ház”, vagy az 1669. évi adójegyzékben: „*item daß kleine haufß*”, külön is feltüntették, lakójával, Georg Ledererrel együtt. 1681-ben így írnak róla: ennek folytatásában egy hátsó, romos állapotú ház is [van], amely egy keskeny szobából és vékony gerendából épített konyhából áll, kicsiny boltozattal, és egy teljesen lepusztult fa istálló.²⁶ Nehéz elhinni, hogy itt élt a tudós evangélikus tanítómester, de nem a hátsó épület kicsiny mivolta miatt. Inkább az tűnik valószínűtlennek, hogy akár Csór, akár ismeretlen elődje telkének hátsó részét kimetszve, örökös tulajdonként eladta volna. A történetben nem mellékes ugyan, hogy Hericz (Heriszt, Hiripszt) Magdolna, aki Sár-melléki Nagy Benedektől 1609-ben pénzt és szőlőt kap móringsba, első férje halála után éppen Csór István házastársa lesz. Természetesen ettől még lehetséges, hogy a második férjnek vissza kellett vásárolnia ezt az ingatlanrészt, „kis ház” alatt ez esetben mégis talán a Rájnis utca 3. értendő, amit a Triboltok egyik ágától szerezhetett meg.²⁷

Gyanítjuk, hogy Csór István kezén újból egyesült a Rájnis utca 1. és 3. telke. Alátámasztja ezt az akár neki is tulajdonítható, hátsó kis ház, amely egyértelműen a nagy, közös telekre épült. (6. kép)

Visszatérve a Rájnis utca 1. és 3. telkét hosszában elválasztó kerítésfalra, illetve annak utcai szakaszára, a helyszíni kutatás egyértelművé tette, hogy a 3. számú ház boltozott kapualját telekhatárra eső oldalfalával együtt a 17. század közepe táján építették. Korábban egy széles utcai kapunyíláson keresztül a Rájnis utca felől bizonyára nyitott átjáró

²⁵ Kőszeg, Rájnis u. 1. Kutatási dokumentáció 1982. i.m. 29–30.

²⁶ MNL VaML KFL Kőszeg Város Tanácsának iratai. Acta Miscellanea, Leltárak: Inventaria 1661–1669. 1663. január 3.; MNL VML KFL Kőszeg Város Adóhivatalának iratai, Adóösszeírások, Steuer Register 1669.; Sárosy András magyar tanítómester javainak inventáriuma és osztály az örökösökkel. „...*nec non partem posteriores Domus satis ruinosam, quae consistent ex uno angusto cubiculo, et culina ex asseribus structa, cum parva fornice ab infra, nec non ligneo uno stabulo totalorum reitardo.*” MNL VaML KFL Kőszeg Város Tanácsának iratai. Acta Miscellanea, Auszüge 1652–1835. 1681. augusztus 18.

²⁷ MNL VaML KFL Kőszeg Város Tanácsának iratai. Acta Miscellanea 1608–1620. 1609. február 25.; 1625 MNL VaML KFL Kőszeg Város Tanácsának iratai. Végrendeletek: Testamenta 1562–1647. 1625. augusztus 2. Hericz (Heriszt) Tamás végrendelete, amelyben „... *megh hagyok Czor Istvanne lejanomnak, Magdanak száz magyar forintot...*”; Michael Tribolt és Dorothea, néhai Wolfgang Tribolt kőszegi polgár és szabó gyermekei az apjuk után maradt ház reájuk eső részét testvérüknek Christoph Tribolt szabónak adták el. MNL VaML KFL Kőszeg Város Tanácsának iratai. Acta Miscellanea 1574–1787. Suhajda Lajos regesztái 5. doboz: 1582. augusztus 15.

9. kép. Az udvar hátsó részén a kutatás idején romos állapotban még meglévő ún. kis ház egy részlete.

Fotó: Mentényi Klára 1982.

vezetett a hátsó udvarra. Arra, hogy ez a megoldás a szomszédos saroképületben (Rájnis utca 1.) még ennél is tovább élt, szintén a falkutatás szolgált bizonyítékot. Az itteni kapualj északi falát vizsgálva ugyanis az derült ki, hogy néhány évtizedig a túloldalról megépített kőfal képezte a fedetlen udvari kapuáthajtó határát. Egészen a 17. század második feléig, amikor az utcai homlokzat zárttá tételével együtt, a szóban forgó fal elé pilléreket állítottak és a kapualjat ezeken nyugvó gerendás famennyezetrel fedték le.²⁸

Csór István 1637. december 6-án halt meg. Férjét követve özvegye, Hericz Magdolna a Rájnis utca 3. területén álló, kisebb házat – tartós használatra – feltehetően továbbra is Hans Nicsky (Nitschky) lakatosmesternek adta bérbe. Az asszony 1645-ben halt meg, de – amint egy három évvel korábbi, a város elé vitt, közös csatorna-vita igazolja –, Nicsky már legalább 1642 óta birtokolta a Rájnis utca 3. számú házat, és ezzel véglegessé vált a telekosztás. 1659-ben Babos Andrásné Gazdag Zsuzsanna már az ő örököseitől vásárolta meg, készíttetett kőkerítést a telekhatárra és újíttatta fel késő reneszánsz stílusban.²⁹

²⁸ Kőszeg, Rájnis u. 1. Kutatási dokumentáció i.m. 1982. 29–30.; Kőszeg, Rájnis u. 3. Kutatási dokumentáció i.m. 2002. 11, 14.

²⁹ MNL VaML KFL Sághegyi F. Medárd kőszegi bencés tanár irathagyatéka. A Kőszegi Katolikus Plébánia anyakönyveinek cédulakatalógusa, 17. század, A–E.; Babos Andrásné házvételekor Hans Nicskyt már

10. kép. Az utcai homlokzat sarkán feltárt, két különböző 17. századi vakolatarchitektúra az alsó réteghez tartozó ablak részletével. Fotó: Mentényi Klára, 1982

A Rájnis utca 1. számú házat Csór Jeromos örökölte, aki úgy tűnik, apjához hasonlóan nemigen változtatott rajta. 1663. január 3-án, amikor javairól részletes leltárt vettek fel, már nem élt. Bármilyen hasznosnak is bizonyult a ládában talált levelek felsorolása, belőlük a Babos Andrásné háza melletti, kőből épült házról és a végében található „kis házról”, sajnos semmi közelebbit nem tudunk meg.³⁰

Csór Jeromosnak két lánya maradt, Erzsébet és Judit. Özvegye, Czenki Éva 1663. január 29-én házasodott össze Fekete István magyar evangélikus tanítómesterrel, aki nem egészen egy éve érkezett Kassáról. Az új férj özvegy anyját, Pór Katalint is magával hozta. Czenki Éva húgával, Katával együtt a jómódú Kienast János házában nevelkedett.

néhainak nevezik. MNL VaML KFL Kőszeg Város Tanácsának iratai. Tanácsülési jegyzőkönyvek: Protocolla 1659–1663. 6–7. 1569. január 10.; Babos Andrásné, amint megvette a házat, a mindkét szomszédját érintő csatorna-üggyel kapcsolatban a tanácshoz fordult. Ebben az iratban esik szó a város Nicskynek szóló, 1642. évi határozatáról. MNL VaML KFL Kőszeg Város Tanácsának iratai. Tanácsülési jegyzőkönyvek: Protocolla 1659–1663. 1659. március 10.; Lásd B. Benkhard–Mentényi 2004. i.m. 119–122.

³⁰ MNL VaML KFL Kőszeg Város Tanácsának iratai. Acta Miscellanea, Leltárak: Inventaria 1661–1669. 1663. január 3.

Amikor Jeromos halála után ismét megházasodott, saját lányai még kisgyermekesek voltak. Fekete karrierje gyorsan ívelt fölfelé. Még ugyanez év nyarán kőszegi prédikátor lett, majd hat évre rá, 1669-ben evangélikus püspökké választották. Négy évvel korábban, 1665. november 16-án azonban kigyulladt a csaknem szemközt lakó Zámbo Péter háza. Az említett 300 forint kártérítés összege arról tanúskodik, hogy a tűz komoly kárt tett az épületben. A felújításnak mindeddig nem találtuk írásos nyomát, a falazatok ellenben árulkodnak róla. Lehet, hogy Fekete ismert adósságainak is ez az egyik magyarázata?³¹

Ahogy akkoriban ez általános volt, a fazsindely borítás miatt itt is a tetőbe kaphattak bele a lángok, s emiatt főként az emeleti helyiségek sérültek meg. A fedélszék kicserélése mellett úgy tűnik, más nagyszabású munkálatok elvégzésére is sor került. Részben vagy egészében újjáépült a teljes emelet, a korábban nyitott utcai bejáró gerendás famenynezetet kapott, fölötte pedig egy teljesen új szobát alakítottak ki. A homlokzatokon jó minőségű vakolatarchitektúra jelent meg. Ennek részletei több helyen, így a félköríves záródású bejárati kapu körül is fennmaradtak. A kanálháttal felhordott szürke vakolathoz a külső utcai sarkon lépcsőzetes, festett sgraffitós sarokarmírozás és párkány tartozott. Magukat a belső felületeket fehérre meszelték, keretük pedig egy szürke, nyers vakolatcsíkból és egy kívülről ezt kísérő, meszelt csíkból állt. Hasonló, a hátsó udvari homlokzatra beforduló díszítést találtunk az épület végének alsó szakaszán is. A vakolatarchitektúrát kb. 6,40 méter magasságban fekvő téglalap formájú, ugyancsak kettős csíkkal keretelt vízszintes mezők sora zárta le. Az emeleti sarokszobát a Chernel utca felől is megvilágította egy ablak. A későbbi kőkeretes ablak mellett, a külső utcai saroktól 1,3 méterre egy mindössze 88 cm belmagasságú, 12 cm széles fehér meszelt kerettel kiemelt nyílás jobb oldali kávája maradt, alatta falazott könyöklő lenyomatával. (10. kép) A meszelt keret egykorú a szobában forgó homlokzati vakolattal. Ha valóban ehhez a periódushoz tartozott, valamivel távolabb, már az egykori konyhából nyílt ide egy másik ablak, amelynek bal oldali részlete hátrébb került elő, s az előzőnél alacsonyabb (83 cm) volt, de ugyancsak falazott könyöklővel készült. Meszelt, fehér sávot keretelő, keskeny csíkjainak kialakítása megegyezik a sarokarmírozásnál alkalmazott megoldással. (11. kép)

Az 1982. évi falkutatás napvilágra hozott néhány lényeges belső részletet is. Kiderült, hogy az utcai emeleti sarokszobában – a mellette frissen készülő helyiséggel együtt – új gerendafödémeket kellett építeni, és a korom miatt teljes mértékben újravakolni a helyiséget. A 18. század utolsó harmadából származó boltozat által szabadon hagyott felületek tudósítanak a több mint száz évvel korábbi mennyezet és bútortartó helyéről. Legérdekesebbek az északnyugati sarokban talált, egymás fölött ismétlődő, elpiszkolódott vízszintes lenyomatok. A magasra nyúló polc kétségkívül könyvek tárolására lehetett a legalkalmasabb. (12. kép) Mint látni fogjuk, Fekete a későbbiekben sok mindenben, többek közt a vallásán is változtatott, de úgy tűnik, a könyvek iránti vonzódásán sohasem. Erre egy halálát követő, könyveinek sorsáról szóló tanácsülési bejegyzés utal.³²

³¹ Payr Sándor: Szenczi Fekete István a hitehagyott püspök. Sopron, 1918. 13–19, 22–23, 36–37.

³² Kőszeg, Rájnis u. 1. Kutatási dokumentáció i.m. 1982. 6–10, 26–28, 30–33.; F. Mentényi i.m. 1987. 532.;

11. kép. A lakóház Chernel utcai homlokzatának felmérése a kutatás után. Rajz: Sedlmayr János, Oláh M. Zoltán 1982. MÉM MDK Tervtár, ltsz. R41059

Fekete Istvánról tudjuk, hogy főként Wittnyédy István révén keveredett bele a Wesselényi-féle összeesküvésbe, ezért 1673-ban, otthon hagyva családját bujdosni kényszerült. A házat lefoglalta a királyi kamara, emiatt hamarosan felesége is követte. 1679-ben egy rövid időre visszatértek ugyan Kőszegre, de – hiába volt az ingatlan jogszerűen Czenki Éváé – a császár által megerősített rendelet értelmében úgy tűnt, már egyáltalán nem kaphatják vissza. Mivel az új rendházat az egykori plébánia (később német parókia) helyére tervezték, a jövendő új városi plébánia számára a távollétében elítélt Fekete István, illetve felesége magánházát jelölték ki.³³

Az elképzelés megvalósítására azonban nem került sor. Időközben Csőr Erzsébet Sárosy (Sárosi) Andráshoz, a fiatalabb Judit pedig Gömbös Istvánhoz ment feleségül. Magyar evangélikus iskolamesterként Sárosy közvetlen kapcsolatban állt Feketével, s 1671 óta már biztosan Kőszegen tanított. Miután apósa Ostffyasszonyfán szembeszegült a császári csapatokkal, 1680. június 17-én nem csupán Fekete, de Sárosy András javait is lefoglalta a királyi kamara. Feketét hamarosan elfogták, majd Pozsonyban az egykor nagy

MNL VaML KFL Kőszeg Város Tanácsának iratai. Tanácsülési jegyzőkönyvek: Protocolla 1700. március 8. „...Plebanus Uram eő kglminél lévén az instált, hogy az minémő könyvek maradtanak nehaj Fekete István uram halála után, és megh az eő kegyelme szálásán vannak, azokat ad usum, et quidem sub interventione az N. város nékie adni ne terheltessik...”

³³ Kollonics Lipót bécsújhelyi püspök és kamrai elnök Széchényi György győri püspökkel együtt már 1675-ben kényszerítette a csaknem teljesen protestáns várost a jezsuiták befogadásra. Az alapító okirat már ekkor megszületett, de a császári megerősítésére csak 1678. május 1-én került sor. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Kamarai levéltár, Acta Jesuitica, Collegium Ginsiensis fasc.1. fol.143. nr.1.; Az 1675. évi megállapodás latin nyelvű szövegét lásd: Historia Domus Ginsiensis seu Keüszeeög Societatis Jesu. Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, 1675. október 22. fol. 24.; Pacher Donát: A pannonhalmi Sz. Benedek-Rend Kőszegi gymnasiumának története. Kőszeg, 1895. 15. „...átadja az ügyész a Radai-és Fekete házat a városnak, a város pedig a Fekete-házat átadja plébániai háznak; ezen Fekete-házhoz tartoznak majd a plébániai jövedelmek s járandóságok...”

12. kép. Könyvespolc lenyomata egy átégett kőfelületre a 17. század derekán felhordott vakolaton a Rájnis utca 1. emeleti sarokszobájában. Fotó: Mentényi Klára, 1982

tekintélyű evangélikus püspököt rábírták a nyilvános áttérésre. Ráadásul szégyenszemre Kőszegre kellett visszatérnie, ahol eleinte a frissen felépült jezsuita rendházban lakott. Felesége addigra már meghalt, de a kamarától visszacapott javakon vejeivel, különösen Sárosy Andrással, aki Zalaszentgrótra ment lelkésznek, egy éven át pereskedtek. Anyagi természetű vitáik 1688-ban újra kezdődtek. Fekete már 1681. július 8-án újra nősült, a gazdag, katolikus Mesko Évát vette feleségül, és egy másik kőszegi épületbe költözött.³⁴

Úgy tűnik, hogy a Rájnis utca 1. számú házon végül a két lány osztozott. 1681. augusztus 6-án – a fiatalon elhunyt Csór Erzsébet özvegye, Sárosy András, illetve gyermekeik javait írja össze a város. Eszerint övék a kapualj fölötti utcai szoba, a pince, amelyet ez idő tájt 20 forintért zálogba adott, egy másik, középső szoba a nagy préssel, valamint ennek folytatásában a följebb már leírt, rossz állapotú, szoba-konyhás hátsó „kis ház” egy teljesen tönkrement istállóval. Borai az ún. „kis pincében” vannak, ennek helyét nem

³⁴ Ellentétben az általam 1987-ben leírtakkal, az épületben sem parókia, sem iskola nem működött. *Mentényi i.m.* 1987. 530–533.; *Payr i.m.* 1918. 53, 88–90, 93–95, 101–103, 130–131.

könnyű azonosítani. Amikor két évvel később, 1683. március 9-én Sárosy András Jankó fia és Judit lánya gyámjaként eladja a nevezett házrész, az ingatlan másik fele – legalábbis egy ideig – továbbra is Csór Judit és Gömbös István kezén marad. A vevő, nemzetes Dugovics György és házastársa, Káldy Krisztina 325 forintot fizet érte. Sárosy érthető módon hátat fordít a városnak, eladja a külső kertrész és a szőlőt is, utóbbit éppen Fekete Istvánnak és feleségének. A városi fiskális azonban kevesli a szőlőért ajánlott 300 forintot, s az árvák nevében többet, 450 forintot kér, ráadásként pedig egy dolmányra és egy szoknyára további 10 forintot.³⁵

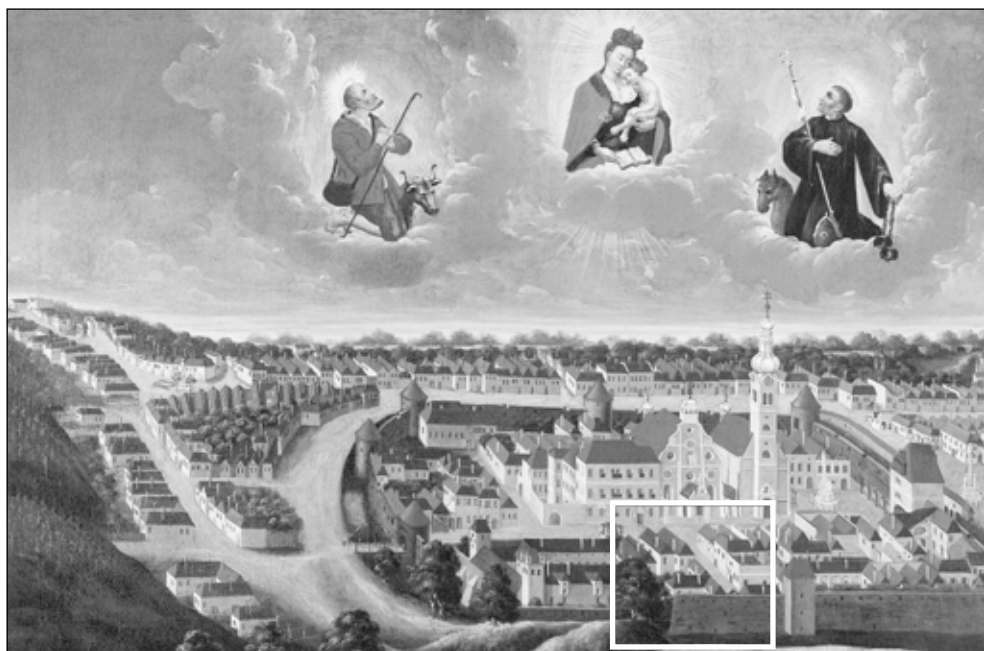
Dugovics Ambrus fia György I. Lipóttól 1674. augusztus 25-én, testvérével, Lukács-csal és unokatestvérével Mihállyal együtt nemesi rangot és címet kapott. 1683. október 2-án veszi fel a kőszegi polgárságot, már a kőszegi ház birtokában. Ez év július 18-án, a Thököly-féle felkelés idején ebédre hívja házába a szemközti rendház jezsuita házfőnökét.³⁶

Eleinte feleségével szőlőket vásároltak. Jelentősebb építkezésre úgy tűnik, ismét egy tűzkár miatt kellett sort keríteni. A jezsuita évkönyv tudósít az 1693. évi lángokról, amelyeket a szél a kollégium felé sodort és 32 házat rongált meg a városban. 1694 tavaszán Dugovics György „... kíván egynihány szálly fat itt ben lévő házának épületire”. A városbíró 14 szál fát utal ki számára a Moringab nevű erdőből.³⁷ Lehetséges, hogy a tetőszerkezet és a födémek újbóli megerősítése, részleges kicserélése miatt volt szükség rájuk. A felhasznált építőanyagok és a falazatok összefüggései miatt mégis úgy gondoljuk, hogy a javítások mellett abban az évben szintén jelentős munkák folyhattak. Az épület hátsó udvari bővítését ugyanis Dugovics Györgynek tulajdonítjuk. Ő lehetett az, aki a hátsó udvar irányába a földszinten és az emeleten egyaránt két-két fiókos dongaboltozattal fedett helyiséggel toldotta meg a lakóházat. (6–7. kép) Ezek a boltozatok ugyanis formájukban és felhasznált anyagaikban egyaránt markánsan különböznek a 18. század végiektől. A szóban forgó tereknek, akár egyedül a földszint vonatkozásában valamilyen gyengébb minőségű, esetleg fából emelt előzményei – például a prés számára – már nyilvánvalóan lehettek, erre a Sárosy-féle 1681. évi leltár a bizonyíték.

³⁵ Az inventárium MNL VaML KFL Kőszeg Város Tanácsának iratai. Acta Miscellanea, Auszüge 1652–1835. 1681. augusztus 18. „Medietas Domus in Civitate interiori Kőszeghiensis e regione magni Templi ad Plateolam Situatæ, continens in parte anteriori unam Cameram Supra Portam, ac ab infra unum Cellarium pro f. 20 in pignore habitum cum alia medietate Camerae magnum Torcular in se continens, nec non partem posterioris Domus satis ruinosam, quæ consistent ex uno angusto cubiculo, et culina ex asseribus structa, cum parva fornice ab infra, nec non ligneo uno stabulo”. A házrész, a kert és a szőlő eladása MNL VaML KFL Kőszeg Város Tanácsának iratai. Örökvallások: Fassiones 1681–1696. 1683. március 9.; Kőszegi Mihály fiskális magasabb árért adja el Csór Erzsébet árváinak szőlőjét. Uo. 1683. március 13.; 1683-ban mind Erzsébet, mind Judit további szőlői kerülnek eladásra. Uo. 1683. április 11, május 15, 1686. május 30.

³⁶ Nagy Iván: Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal III. Pest, 1858. 412.; MNL VaML KFL Kőszeg Város Tanácsának iratai. Polgárkönyvek, 1683. október 2.; Balogh Gyula: Vasvármegye nemes családai. Szombathely, 1901.32.; Chernel Kálmán: Kőszeg sz[abad] kir[ályi] város jelene és múltja. II. Szombathely, 1878. 124.

³⁷ A szőlők megvételéről MNL VaML KFL Kőszeg Város Tanácsának iratai. Örökvallások: Fassiones 1681–1696. 1685. május 3, december 18.; Historia Domus Ginsiensis i.m. 137–138.; NMNL VaML KFL Kőszeg Város Tanácsának iratai. Tanácsulési jegyzőkönyvek: Protocolla 1691–1692, 1694. 1694. április 6.;

13. kép. Fancz Bálint fogadalmi képe Kőszeg városának ábrázolásával.
Kőszeg, Városi Múzeum, ltsz. K. 55.58.

Az új épületrész önmagában 12,60 méter hosszan nyúlik hátrafelé a Chernel utcában. (11. kép) Létrejöttével egy időben mindkét utcai homlokzaton új vakolatarchitektúra jelenik meg, ami sem festett-sgraffitos textúráját, sem a sík falfelületet követő, vizuális felfogását tekintve nem különbözik az előzőtől. Motívumkincsében és színezésében azonban más. A nagyobb falfelületek világosak, szinte fehérek. A sarokarmírozások belső szélein sötétszürke, keskeny függőleges sáv fut végig. Az egymás fölött sorakozó, fehérre meszelt mezőket szabályosan ismétlődő, keskeny vízszintes sávok tagolják, minden második mező függőlegesen is osztott. A korábbi magasságban végighúzó felső párkányt alul-fölül sötétszürke kerettel kísért, két oldalsó végükön legömbölyített, téglalap formájú motívumok alkotják.³⁸

A Rájnis utca 1. számú ház 17. század végi megjelenését a Fancz Bálint által festett, 1746. évi kegykép őrizte meg leginkább számunkra. (13. kép) Lakóházunk korai történetét ezzel zárjuk, ahogyan a későbbi századok ismertetésekor is ezzel fogjuk indítani mondandónkat.³⁹

³⁸ Kőszeg, Rájnis u. 1. Kutatási dokumentáció i.m. 1982. 4–6, 8–9, 32, 39–40.

³⁹ A tanulmány az NKFI (OTKA) Műemléki topográfiai kutatások Kőszegen II. című, K132063 számú kutatási pályázat támogatásával készült.

A tanító, a kutató és gondolkodó, az együttműködve alkotó kolléga, a barát Dávid Ferenc 2019. januárjában elhunyt. Pótolhatatlan számunkra, számomra, és pótolhatatlan a még álló, továbbra is állva tartandó épületek számára egyaránt. A művészettörténész az épület-rehabilitációkban résztvevő legfontosabb „társtervező”, a kutatás, a tervezés és a kivitelezés során mindig az adott, konkrét épülettel foglalkozó „alkalmazott történész”. Dávid Ferenc a történeti épületek felé fordulásunkban és egyes épület-rehabilitációinkban a legmeghatározóbb ember volt.

1963 és 1986 között az Országos Műemlékfelügyelőségen dolgozott, 1986-tól az MTA Művészettörténeti Kutatóintézetének tudományos munkatársaként tevékenykedett, a műemlékügy elkötelezettjeként. Fontos szerepet kapott egy sor épület helyreállításában, számos könyve jelent meg ebben a témakörben. Illusztrálásul néhány, Dávid Ferenc munkáival kapcsolatos, kollégai által tevékenységéről megfogalmazott írásrészlet, melyek a 73. születésnapjára 2013-ban kiadott *Kő kövön* című, kétkötetes ünnepi tanulmánykötetben jelentek meg: „Feri alkotótársként volt jelen, és megerősítette bennem azt a képet, ami bennem évtizedekkel ezelőtt kialakult róla, miszerint ő nem csak a múltat tudja szerteágazó tudása menté látni és látszatni, hanem képes az építészek fejével gondolkodni, és a tervek hierarchiájának meghatározásával az építész munkáját segíteni.” [...] „Nagyon fontosnak tartom megemlíteni, hogy Ferkó saját szakmaisága által képes volt számtalan esetben hidat képezni az esetenként dogmatikus műemlékvédelmi felfogás és a merőben újat teremteni vágyó kortárs építészeti törekvések között. Tette mindezt úgy, hogy az általa képviselt értékrend mindkét oldal javára vált, ezáltal egy irányba terelve a két, sokszor egymás ellen dolgozó törekvést.”¹

Frank Lloyd Wright 1937-ben, a Chicago Art Institute-ban tartott előadásában magát a házat önálló étellel rendelkezőnek, „organikus valaminek” tartotta: „Mielőtt építeni kezdenénk, vizsgáljuk meg, mi ennek a ténykedésnek, amelyet építészetnek nevezünk a természete. Ez a vizsgálat bizonyos elemi igazságokat tár majd fel, amelyek az épületre, mint organikus valamire vonatkoznak.”² Természetes ezek után, hogy az épület – a használó emberrel, az emberi igényekkel és az anyagok adta lehetőségekkel együtt – változik. Az épület-rehabilitáció során a ház múltja és jövője találkozik. Az időben esetlegesen módosuló funkciójával átalakult életet él, és ami a lényeg, tovább él.

¹ Dávid Ferencről, egymást közt. Komjáthy Attila és Paulinyi Gergely beszélgetése a Mérték Stúdióban 2010 nyarán. In: *Kő kövön*. Stein auf Stein. Dávid Ferenc 73. születésnapjára. Festschrift für Ferenc Dávid. Szerk. Szentesi Edit, Mentényi Klára, Simon Anna. Budapest, 2013. I. kötet, 124.

² *Frank Lloyd Wright: Testamentum, gondolatok az építészet jövőjéről*. Budapest, 1974. 173.

Pályánk elején fogalmunk sem volt arról, hogy egy történeti (akkor még „meglévő”-nek hívott) épülettel a „tatarozáson” kívül mit is lehet tenni. Mit is kellene csinálni egy még álló, és önmagában – a műszaki állapota miatt – még egy darabig talán nem is bontandó házzal, ha állapota romlik, esetleg funkciója változik, és/vagy „csak” bővíteni kell. Egyáltalán, mire lenne jó? Hogy szebb kívül a vakolat és (végre) nem zavaró helyre kerülhet és működik a felvonó? Fogalmunk nem volt (többen voltunk így a szakmánkban, általában nem is volt kívánatos az ilyesmivel foglalkozás), hogy mi az a „tömb-rehabilitáció”, vagy az „épület-rehabilitáció”. De aztán jött Dávid Ferenc, a művészettörténész! Ő volt az, akivel nyilvánvalóvá vált az alap, maga az általunk rendszeresen akkor még nem is ismert, meglévő ház. Ő volt az, aki a házon kívül annak pontos történetét, eredeti állapotát és addig megvalósult és meg sem valósult terveit, átépítéseit, átépítésének, bővítésének indokait és ezek eredményét is, már kikutatta. Valamint azt is tudta, hogy ezen (változó használatú) életszakaszok során kik, milyen városi és eljárásjogi körülmények között, milyen (honnan származó) anyagokat építettek be. Valószínű, a program megértése és átgondolása (ennek alapján „megcsinálhatóvá” minősítése) után vált sokunk számára nyilvánvalóvá, hogy a tervezés korántsem az építész 3B-s ceruzája és a skiccpausz használatával kezdődik. Példaként idézem közös munkáinkat, és Ferinek ezekben játszott fontos, sokoldalú szerepét.

Az indulás – természetesen a fentiek megalapozásával, valamint az összes, aktuális állapotfelmérés elkészítésével párhuzamosan – a ház minden életkorszakában keletkezett gondolatot, anyagot és történetet ismerő kutatóval, Dávid Ferencsel folytatott beszélgetéssel kezdődött. Beszélgetésekkel, melyeken megismerhetőek, megfogalmazhatóak az át-, illetve továbbépítés vágyával és realitásával, potenciális megjelenésével, városi viszonyaival és hatásával kapcsolatban az immár használható tudáson alapuló elképzelések. A vele való beszélgetések folyamán került szóba (és ezek alapján alakult is ki, majd véglegesedett) az esetleges új és a régi viszonya, az azonosságok és a különbségek, a mindenképpen újak és a mindenképpen megtartandóak, a régi és az új funkció térgényei közti különbségek megoldása, maga a terv, maga a rehabilitált ház. Egy ilyen tervezési munka több tucat szakági altervező részvételével zajlik. Közülük legfontosabb, a legmeghatározóbb a történész. Ezügyben ő volt az első, mindannyian tőle, ettől a megfogalmazhatatlan sokoldalú baráttól tanultunk. Tőle tanulna, vele dolgozna továbbra is mindenki –, de sajnos tovább nem lehet.

Nevéhez fűződik nem egy fontos, számunkra (is) mintát adó, meghatározó színház-rekonstrukció művészettörténeti megalapozása. A soproni városi színház, vagy a budapesti Új Színház szerencsésen helyreállított épületek. Indulásunkkor ezen két épület rehabilitációjának egykor Dávid Ferenc volt a művészettörténész kutatója és – ez vett rá a mostani írásra – Wagner Péterrel együtt mi voltunk az építész tervezői. Legutóbbi fontos épület-rehabilitációnk szintén közös volt. Sajnos ez volt az utolsó.

Dávid Ferencsel közös első munkánk az akkor Budapesti Gyermekszínháznak (eredetileg Parisiana mulatónak, majd Arany János Színháznak, jelenleg Új Színháznak) hívott épület volt, amelyről így írt *Tisztelgés Lajta Béla emlékének* című tanulmányában: „A színház a polgárság győzelmének diadalmas jele, az újfajta ünnep színhelye, érthető hát,

hogy díszes, pompás. S a mulató is az – a színház 'fattyá' –, a nagyvárosnak viszont édes gyermeke, pompás, sőt pompázatos kivitelben.”³ Schwartz Amália úrnő megrendelésére, Lajta Béla, a magyar art-deco meghatározó egyéniségének tervei szerint 1909-ben a Két Szerecsen utcában épült a Parisiana mulató. Ma ezt az utcát Paulay Ede utcának hívják, és azóta nemcsak az utca neve, de az épület is többször átalakult. Maga a mulató-tér eredetileg egyhelyiséges volt, melyet előcsarnoka felett egy kis télikert egészített ki. A fellépők a főhelyiség legbelső, a tömbbelső melletti fala előtt, függönnyel leválasztott helyet használták öltözőnek. (A telek keskeny volt, az épületnek nem volt közterületről közvetlenül nyíló, nyitható üzemi bejárata.) 1921-ben Vágó László (korának szintén jelentős építész) „igazi” színházzá alakította a házat. Neobarokk, páholysoros belsőt alakított ki. Funkcionálisan és építészeti is rendes (többszintes) közönségforgalmi előcsarnokot hoztak létre, az itt nélkülözhetetlen kiegészítő terekkel. Vágóék az épület egyetlen meglévő, közterületről látható főhomlokzatához csak annyit nyúltak hozzá, hogy a bejárat fölé egy kis fém-üveg kombinációjú esővédő-tetőt akasztottak. Ebben a fázisban valóban véglegesen színházzá alakult a korábbi mulató. A már változatlan főfunkcióval – de többszöri tulajdonos- és névváltoztatás után –, az ötvenes években az eredeti homlokzati kőburkolatot elbontották és kerámiasávokkal díszített, vakolt, igazi „szocreálnak” mondható homlokzatos készíttettek. A hatvanas évek elején az aranyozott réz fríz is eltűnt, és – a korszak jellemző homlokzatképzésével egyező – fémvázis függönyfal került a ház elé, hátoldalán sárgára és kékre festett (!) síküveggel kitöltve.

Amikor az épülettel kapcsolatba kerültünk, adott volt egy, a hatvanas évek architektúrájára és az akkori építési színvonalra jellemző, függönyfalas homlokzat, egy kisméretű, és teljesen elszlömösödött előcsarnok, egy többször átfestett és díszekben igencsak megfogyatkozott, de lényegében még meglévő, neobarokk nézőtér, és egy minimális méretű és technikailag elavult színpad, melyet a szomszédos lakóházak földszintjére betüremkedő, rettenetes állapotú gazdasági helyiségek és öltözők vettek körül. A rekonstrukció folyamán több, azonos fontosságú célt kellett elérni. A közönségforgalmi területet a lehetőségekhez képest meg kellett növelni, a színpadot beszorított állapotából ki kellett szabadítani, technikai felszereltségét nagymértékben javítani kellett, új színházüzemi helyiségek sorát kellett elhelyezni a színpad közelében. Az egész intézménynek olyan építészeti kialakítást kellett adni, mely a különböző időben készült, eltérő stílusú épületrészeket összekapcsolja, és az egyes részek pusztasorolásánál a szintézis minőségével többet nyújt.

Az épület helyreállításáról az OMF Magyar Építészeti Múzeumában „Tisztelgés Lajta Béla emlékének” címmel kiállítást rendeztünk, amelynek katalógusát Dávid Ferenc állította össze. Ebben foglalja össze a munka irányelveit: „A Szerecsen utcai mulatót [...] színházzá Vágó alakította 1921-ben. Vágó két emeletnyi páholy beépítésével ovális alakúvá változtatta a nagytermet. [...] Egy 1908-as Lajta és egy 1922-es Vágó közé egy 1915-ös vágót kívántunk elhelyezni. [...] Nemzedékváltás, a modern építészet erkölcsi

³ Dávid Ferenc: Tisztelgés Lajta Béla emlékének. A Parisiana újjáépítése. In: A Parisiana újjáépítése. Tisztelgés Lajta Béla emlékének. Az OMF Magyar Építészeti Múzeumának kiállítása. Szerk. Dávid Ferenc – Hadik András – Pusztai László – Ritoók Pál. Budapest, 1991, 5–15.

tartalékainak kimerülése, a személyes alkotás lehetőségeinek új feltárulása kellett ahhoz, hogy 1983-ban megfogalmazhassék: a színház következő felújításánál Lajta Béla homlokzatát kívánjuk rekonstruálni.”⁴

A páholsoros nézőteret a meglévő helyszín és Dávid Ferenc által összegyűjtött adatok alapján felújítottuk, Lajta Béla eredeti homlokzatát a kutatás során feltárt adatok alapján újra-alkottuk és a kettő közé Dávid Ferencsel konzultálva terveztük meg az új előcsarnokot. A ház potenciális sorsával kapcsolatban Wagner Péterrel és Dávid Ferivel végig hármásban ötleteltünk, gondolkodtunk, ezeket módosítottuk, majd a Feri által folyamatosan kutatott és dokumentált város- és háztörténethez, az általa fellelt írásokhoz, képekhez, valamint a kortárs funkcionális, szerkezeti és architektúráis elvárásokhoz egyaránt illeszkedő – általunk véglegesnek szánt – változatot együtt dokumentáltuk.

Vágó László nézőterének neobarokk architektúrája eredetileg is mindenképpen illeszkedett a „színház” fogalomhoz, ezért az építészeti kialakítást meghagyva, eredeti stukkóit kipótolattuk, illetve újraöntöttük, és így az 1920-as évekbeli állapotot rekonstruáltuk. A színvilág meghatározásánál egyrészt az előcsarnokkal való kapcsolatot, másrészt a két tércsoport stílusbeli különbözőségét is érzékeltetni kívántuk. A vasfüggönyön túli rész egy más világ. A kiszolgáló helyiségek befogadására – a tömbbelső részbeni kibontásával – új üzemház készült, ennek kialakítása részben a funkció üzemszerűségének, részben a reális takarékoságnak megfelelően puritán, és megfelel a tömbbelső tervezett közforgalmú passzázs-rendszerként történő felhasználásának.

Az előcsarnokot – aránylag komoly szerkezeti beavatkozások árán – úgy alakítottuk át, hogy a kis belmagasságú, nyomott terek hálózata egységes, jól átlátható sort alkosson, a beépített elemek, motívumok hangsúlyozzák a homlokzat és a nézőtér egy hossz tengelyen levő kapcsolatát, lépcsős megfogalmazásukkal utaljanak a homlokzati és a korabeli belső nyílászárók lépcsős díszítésére. Lényegében hagyományos, történelmi eszközöket alkalmaztunk. A horizontális irányt a teátrális lépcsővel és a közlekedőrendszer szimmetrikus kialakításával, az egész térháló vertikálisát pedig a középtengelyben elhelyezett életfa-motívummal, a nagy erejű világítás fényzuhatagjával és az egész térsort megkoronázó ív – az akkori színháznévből következően gyerekek készítette – alkotásával kívántuk kijelölni. (Az egyetlen megmaradt, intarziás belső ajtót – Dávid Feri javaslatára, szinte beépített kiállítási tárgyként – az előcsarnokban helyeztük el.) Törekedtünk arra, hogy a formarendszer illeszkedjen a meghagyott és a visszaépített elemekhez is, de természetesen saját építészeti nyelvünktől se legyen idegen.

Az építészeti megfogalmazás egyik legfontosabb – de mindenképpen legláthatóbb – része a homlokzat. Mivel a Lajta Béla által tervezett eredeti, de az idők során méltatlanul elpusztított homlokzatot mindannyian rendkívül szépnek és építészettörténeti értékűnek tartottuk, a műemlékek építészeti kezelésének gyakorlatában akkor még ritkán előforduló eszközhöz folyamodtunk: a fellelt korabeli fényképek és leírások alapján szándékoztunk visszaépíteni azt.

⁴ Dávid F.: Tisztelgés Lajta Béla emlékének i.m.

1987-ben (szinte váratlanul) realitássá vált az épület-rehabilitáció addig csak tanulmánytervek szintjén megálmodott megvalósítása. Az „álmom” alapja a kiinduló tanulmánytervben, illetve az engedélyezési tervben is a Dávid Ferenc történeti kutatásai során talált és dokumentált szerény számú írásos emlék, és néhány korabeli, természetesen fekete-fehér fénykép volt. Ezek alapján kellett immár a homlokzat kiviteli terveit elkészíteni, a díszítő elemeket újraalkotni.

Az épület zárt sorú beépítésben készült, egy utcai homlokzata van. (Az egyébként is jellegtelen udvari homlokzatát immár az elé bővítményként telepített üzemi tömb takarja.) A főhomlokzat építészettörténetileg és Lajta munkáin belül is különleges jelentőségű. Az Amerikai úti zsidó szeretetotthon (XIV., Amerikai út 57., 1906–1911) „nemzeti stíluskeresése” és a Pesti Izraelita Hitközség alapítványi főgimnáziuma, XIV. Cházár András utca 10., 1913–1914) már „megtalált modernje” között lelte meg helyét. Ezek elemzése – ezek alapján az építész „vezetése” – szintén a kutató művészettörténész feladata. A homlokzat persze nem csak stílusosan, hanem a fizikai valójában is nagyon érdekes. A kutató anyagban voltak adatok a fríz szárnyas rézbabáiról, a köztük lévő betűtáblákról, ezek anyagáról, felületéről, részbeni aranyozásáról; ugyanakkor fizikai valójában egy betűtábla-részlet és egy kis darab, a bontáskor a fedélszékhez visszaszakadt tenyérnyi réz került csak elő. A bejárat fémajtáinak alapanyaga a kor új találmánya, az alumínium. Ez itt konkrétan domborított, a megmaradt egyetlen belső – ott intarziás – ajtóhoz hasonlóan zikkurat-motívumos díszítésű. Ezek a fémszerkezetek – a már kikutatott történeti anyagok felhasználásával – az újragyártó ötvös műtermében tartott többszöri egyeztetéssel, véleményalkotással készültek el. Ezek az egyeztetéseken Dávid Ferencnek igen fontos szerepe volt. Ő volt a legtájékozottabb a korabeli technológiákban is.

A korábbi – Dávid Feri által előkerített – leírásokból ismert volt, hogy a homlokzatburkolatként alkalmazott háromfajta szürke kő melyik bányából származott, ugyanakkor az is gyorsan kiderült, hogy ezek a bányák már nem működnek. Az építetői döntés ezügyben az volt, hogy Dávid Ferenc és építészársam, Wagner Péter egy (természetesen állami) gépkocsival elutaznak Carrara bányáiba követ választani. Ez megtörtént, és az egyes elemeket a szállítók az általunk, a fényképek alapján készített konszignáció alapján le is gyártották. Az építkezés helyszínén időközben beindult a homlokzaton is a kivitelezés, a függönyfalat lebontották, és kitűzték a régi-új kőburkolat főbb osztásait. Ez volt az a műveletsor, aminek végén kiderült, hogy a fekete-fehér fényképek készülte óta a Paulay Ede utca síkja néhány centimétert emelkedett, mert többször ráaszfaltoztak. A legyártott elemek mindegyikéből faragni kellett egy keveset, de sikerült. A korabeli fényképeket a jelenlegi látvánnyal összevetve nem látszik a különbség. Még egy (szintén nem feltűnő) módosításra is szükség volt. A fríz eredeti felirata – értelemszerűen – a ház neve, a *Parisiana* volt, de ebbe a karakterszámba az aktuális intézménynév nem fért bele, ezért a mostani felirat csak az épület funkciója, azaz „Színház”. (Szerencsére, a konkrét színháznév szintén nem fért volna el, ezért az azóta történt névváltoztatások miatt nem kellett a régi-újat ismét szétszedni.)

A Lajta Béla által tervezett csodás homlokzatot tehát Dávid Ferenc meghatározó részvételével újraalkottuk. Ennek a homlokzatrekonstrukciónak a története jól példázza az építés és a művészettörténész együttműködésének lényegét és fontosságát.

Ezután következett Sopron, a soproni színház. A város meghatározó műemlékesként számára mindig is nagyon fontos volt ez a város, az itteni házak. Medgyaszay István korszakos színháza rehabilitációjához készített összefoglaló leírásában így fogalmazott: „Medgyaszay színházáról nagyon sok dokumentum áll rendelkezésre. A tervek egy részét megőrizte a Medgyaszay Emlékgyűjtemény, más részét és az építkezéssel összefüggő iratok szinte teljes anyagát a Soproni Levéltár. A korabeli hírlapi és szakajtó is igen sok információval szolgált a színház részleteinek kialakításáról. Nem hiányoztak a jó minőségű fényképek sem.”⁵ És a leglényegesebb, hogy a munkához nem hiányzott az, aki ezeket összegyűjtötte, ismerte és megismertette, hogy együtt gondolkodhassunk, nem hiányzott Dávid Ferenc sem. Formákról, anyagokról, méretekről ezek a dokumentumok, a színekről a leírások, az épületen fennmaradt részletek, és Medgyaszay más munkái adtak felvilágosítást. Ahhoz azonban, hogy ezen ismeretek felhasználásához hozzáláthassunk, ezeket az új részletek megfogalmazásához használhassuk, magának a rekonstrukciónak az alapkérdéseit kellett átgondolnunk. Ez a színház-rekonstrukció is megvalósult. Ez sem történhetett volna meg a Dávid Ferenc művészettörténész „feje” és az általa összegyűjtött nagyon sok dokumentum nélkül.

Utolsó közös feladatunkhoz szintén ő készített tudományos dokumentációt. Ennek részletével, munkájának, gondolkodásának általa megfogalmazott indítékával, céljával búcsúzunk tőle: „Helyreállítási javaslatunk két ellentétes szempont alapján áll. Az egyik a hitközségi épület, s a zsinagóga eredeti kialakításának minél teljesebb rekonstrukcióját kívánja, a másik az 1988–1992-ben felújított szerkezeteket és díszítőelemeket tartja értékesnek. A harmadik szempont a hitelesen helyreállítható és a források híján hitelesen nem rekonstruálható részletek között tesz különbséget.”⁶ A mindent megalapozó történeti kutatás szerinti elképzelések immár megvalósulni látszanak. A rehabilitált épület műszaki átadása megkezdődött. Borzasztó, hogy a Rumbach Sebestyén utcai zsinagóga többfunkciós kulturális épületté alakításának befejezését Dávid Ferenc már nem érhet- te meg.

Köszönöm Dávid Ferenc emberi és szakmai létét, együttléteink és együtt-dolgozásaink lehetőségét. Tolmácsolom a munkája eredményeként tovább létező, működő házak, és használóik, látogatóik csodálatát. Emléked megőrizzük, emberi viszonyaidat, munkáid eredményét és hatását élvezni, – amíg csak tudjuk – tanítani fogjuk. Jó pihenést!

⁵ *Dávid Ferenc*: Előszó; A városépítészeti összefüggés; A színház a 18. és a 19. században; A színház 1909-ben; A színházépület sorsa 1909 után; A felújítás 1992-ben. In: *A Soproni színház 1838–1909–1963–1992*. Budapest, OMvH Magyar Építészeti Múzeuma. Kiállítási katalógus. Szerk. König Tamás – Wagner Péter. Budapest, 1993, 3–33.; *Úő*: Medgyaszay színházának helyreállítása. *Magyar Építőművészet*, 84 (1993), 2. sz. 28–30.

⁶ A Rumbach Sebestyén utcai zsinagóga rehabilitációja, építési engedélyezési terv (vezető tervezők: König Tamás és Wagner Péter) történeti dokumentációja (Dávid Ferenc) 2007.

Dávid Ferenc munkásságának kicsi, de fontos része a RÉKE egyesületben betöltött szerepe. A műemlékvédelemben személye még a pályája első két, Sopronban eltöltött évtizede alatt „intézménnyé” vált. A Szakál Ernő szobrász-restaurátorművésszel, az Országos Műemléki Felügyelőség építészeivel, kivitelezőivel, restaurátorokkal a hatvanas-hetvenes években kialakított épületkutatási módszert a széles műemlékes szakma számára megismerhetővé tették az általa szervezett, nagy népszerűségnek örvendő soproni továbbképzések. Ezeken a konferenciákon a nyolcvanas évektől már vele együtt dolgozó, tőle gyakorlati tapasztalatokat szerző fiatal kutatókkal együtt mutatta be a soproni helyszíneket és a friss kutatási eredményeket. Egykori kollégáival azután is intenzív maradt a kapcsolata, miután az MTA Művészettörténeti Intézetében folytatta pályafutását. Ezután a műemlékvédelem területén elsősorban forráskutatásra, konzultációs szakértésekre koncentrált tevékenysége, de számára és számunkra is mindig élményt jelentett, ha ellátogatott valamelyikünk kutatásának helyszínére, hasznos tanácsaival, gondolkodást serkentő kérdéseivel segítve a további munkát.

Örökség? Műemlék? Védelem? A kutatás szerepe a műemlékvédelemben. (2012. 10. 29.) Kerekasztal-beszélgetés. Résztvevők: Dávid Ferenc művészettörténész (Budapest), Emődi Tamás építész-művészettörténész (Nagyvárad), Krcho János építész, egyetemi tanár (Kassa), Fülöp András régész (Budapest).

Fotó: G. Lászy Judit

Látogatás a soproni Szakál életmű kiállításon 2013. Fotó: G. Lászay Judit

Az ezredforduló után a műemlékvédelem súlypontja a hatósági munkára helyeződött. A tudományos munkában a helyszíni kutatás – elsősorban a falkutatás – lehetősége beszűkült, nehézségekbe ütközik a források hiánya és a megváltozott jogi környezet, nem kis részben a két előbbi következtében kialakult társadalmi szemlélet miatt. Az utolsó évtizedben a műemlékvédelem állami intézményrendszerét felszámolták. A területen dolgozó szakemberek utánpótlása, a szakmai továbbképzések lehetősége lényegében megszűnt.

2009-ben a szakterületet képviselő néhány művészettörténész, régész és építész megalakította az egyesületet, amely a műemlékvédelem területén dolgozó kutatókat egyesítő egyetlen szakmai szervezet. Elsődleges céljául tűzte ki, hogy megismertesse az épületkutatásnak a műemlékek gyakorlati védelmében való alapvető szerepét. Dávid Ferenc széles körben elismert személye, szakmai tekintélye, s nem utolsósorban közvetlen stílusa a fiatalabb, vele eddig még csak távolabbi kapcsolatban álló kollégák számára is vonzóvá tette a közös munkát. Nem volt kérdés, Ferit választottuk elnöknek, s ezt a tisztséget haláláig betöltötte.

A RÉKE tevékenységének gerincét a FUGA Építészeti Központban havi rendszerességgel tartott estek jelentik. Feri Nagy Bálinthoz és Winkler Barnához fűződő baráti kapcsolatainak és szakmai hitelének köszönhető, hogy befogadást nyertünk a FUGÁ-ba, amely tevékenységének széles palettáját így műemléki témájú eseményekkel, konferenciákkal színesíthetjük.

A jórészt Dávid Ferenc által kialakított összetett kutatási szemlélet szerint alakulnak estjeink programjai. A folyamatban részt vevő szakterületek képviselői (művészettörténészek, régészek, restaurátorok, építészek) mind lehetőséget kapnak, hogy

Feri vezetése az átadás előtt álló Zeneakadémián. Mellette Magyarai Éva építész, a helyreállítás egyik tervezője. 2014. Fotó: G. Lászlai Judit

munkabeszámolókat, előadásokat tartsanak. Feri többször előadóként is szerepelt, de a beszámolókat utáni hozzászólásai, kiegészítései élményszámba mentek. Hatalmas ismeretanyagából merítve sokszor tágabb kontextusba helyezve az elhangzott témát új, további kutatási lehetőséget is javasolt.

Oroszlánrészt vállalt a helyszíni látogatásokban is. Elnöke volt a Szakál Ernő szellemi és materiális hagyatékát őrző alapítványnak, amely 2013-ban a soproni Lábasházban életmű kiállítást rendezett. Nagy élményt jelentett Feri kiállítás-vezetése, amely után ellátogattunk a Szakál-tanítvány Faragó János kőfaragó műhelyébe Peresztegre, ahol a rendezett hagyatékot őrzik. A szerkesztési ábrák, modellek és szerszámok között Feri elbeszélése érzékletesen vetítette elénk azt a világot, környezetet, amely egykor szakemberek tucatjait vonzotta a műemlékvédelem területére.

A Zeneakadémia helyreállításában való részvétel Dávid Ferenc munkásságában lényeges időszak volt. 2014 januárjában a tervezőkkel együtt helyszíni vezetést tartott számunkra. Ez a látogatás és lebilincselő előadásmódja felvillanhatta számunkra a műemlékes munka legszebb feladatát: a források ismeretében a restaurátori feltárások értelmezése és a folyamatban résztvevő számos szakág képviselőivel közösen tartott konzultációk során a végleges állapot kialakításában való aktív részvételt. A mostanában kevésbé hatékony helyszíni jelenléttel járó tevékenységet végző, fiatalabb kollégák számára inspiráló, reménykeltő „továbbképzés” volt.

Az egyesület a megváltozott körülmények miatt szakmai érdekképviselő szerepét is felvállalja. Dávid Ferenc elnökként ebben is fontos szerepet vállalt. Noha idegenkedett ettől, mégis, a RÉKE elnökeként kormányzati fórumokon, parlamenti egyeztetéseken az egyesület képviselőjeként érvet a műemlékvédelem tudományos tevékenységének elismertetése, fontossága érdekében.

2020 februárjában már nélküle tartottuk harmadik konferenciánkat a FUGÁ-ban, amelynek témája pontosan az, amit Feri is az egyesület alapvető feladatának tartott: „A falkutatás elmélete és gyakorlata a műemlékvédelemben.” Kollégánk, mesterünk és sokunknak barátja is volt. Az előadásokat tartalmazó kötetet emlékének ajánljuk.

RÉKE rendezvény után a FUGÁ-ban 2018. március. Fotó: Hack Róbert

A Soproni Szemle Alapítvány közleményei

Szerzőink, akik 2019-ben lemondtak a honoráriumról a Soproni Szemle Alapítvány javára, ezzel is támogatva folyóiratunk megjelenését.

Benda Borbála - történész, könyvtáros, Magyar Ferences Könyvtár, Bp.
Csermelyi József - levéltáros, Evangélikus Országos Gyűjtemény, Bp.
Fekete Szilárd - építész, A2 Építésziroda Kft., Sopron
Hajdók Judit - orgonaművész, orgona szakreferens, Bp.
Horváth József - igazgatóhelyettes, Dr. Kovács Pál Könyvtár, Győr
Horváth Zita - történész, egyetemi tanár, Miskolci Egyetem
Kisbán Eszter - professzor emerita, Pécsi Tudományegyetem
Kollerits Beáta - könyvtáros, Soproni Múzeum
Orosz László - történész, tud. főmunkatárs, Veritas Történetkutató Intézet, Bp.
Osváthné Krammerhofer Szilvia - közművelődési munkatárs, Soproni Múzeum
Sági Éva - levéltárvezető, Soproni Egyetem
Schöberl Miklós - ny. egyetemi docens, NyME FMK.
Szögi László - c. egyetemi tanár, történész, MTA-ELTE, Bp.
Szűts István Gergely - történész, főlevéltáros, MNL Veszprém Megyei Levéltára

A Soproni Szemle Alapítvány ezúton fejezi ki köszönetét a személyi jövedelemadó 1 %-ának felajánlásáért. A 2018. évi összeg, melyet az Alapítvány 2019-ban kapott meg, 54.750,- Ft volt. Ezen összeget az Alapítvány működési költségeinek finanszírozására fordította.

Kérjük, támogassa továbbra is személyi jövedelemadójának 1 %-ával a Soproni Szemle folyóirat további megjelenését biztosító Soproni Szemle Alapítványt.

Adószámunk: 18525508-1-08,

Bankszámla számunk: 10404058-40510307-00000000

E számunk szerzői |

Dávid Ferenc

G. László Judit művészettörténész, juditlaszay@gmail.com

Galavics Géza művészettörténész, akadémikus, Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Művészettörténeti Kutatóintézet, Galavics.Geza@btk.mta.hu

Kelemen István történész-muzeológus, Soproni Múzeum, 9400 Sopron, Fő tér 8.
dr.kelemen@gmail.com

König Tamás DLA építész, konig.tamas1951@gmail.com

Malina János zenetörténész, janos.malina@gmail.com

Mentényi Klára művészettörténész, mentenyi@gmail.com

Nemes András művészettörténész, Soproni Múzeum, 9400 Sopron, Fő tér 8.,
nemand1960@gmail.com

Varga Imréné ny. levéltáros, vargamami40@gmail.com

Várszegi Asztrik OSB, em. főapát, Pannonhalmi Főapátság

Kilátás Dávid Ferenc budapesti otthonából (Geskö Judit felvétele)

INHALTSVERZEICHNIS

Ödenburger Rundschau 2020/1

DIE REDAKTION: Abschied von Ferenc Dávid	3
GÉZA GALAVICS: Der Reiz alter Gebäude – Die Laufbahn von Ferenc Dávid	5

SOPRON – WIE FERENC DÁVID DIE STADT SAH. NEUE UND BISHER NICHT PUBLIZIERTE STUDIEN

FERENC DÁVID: Hausbesitzer des Soproner Hauses Kolostor Str. 11 – Új Str. 14. von 1379 bis zum 20. Jahrhundert	45
FERENC DÁVID – ANDRÁS NEMES: Wandforschung im Palais Zichy-Mesko, 2014, 2017	66
ISTVÁN KELEMEN: 50 Jahre aus der Geschichte der Soproner St. Michaelis- Pfarrkirche, 1900–1950	90
GYÖNGYI VARGA: Die Forschungstätigkeit von Ferenc Dávid im Soproner Archiv von 1964 bis 1984	105

ÜBER SOPRON HINAUS

ASZTRIK VÁRSZEGI: Ferenc Dávid und Pannonhalma	107
JÁNOS MALINA: Alltage von Eszterháza: Entdeckungsreisen auf den Spuren von Ferenc Dávid	115
FERENC DÁVID: Die Quellen zur Rekonstruktion des Eszterháza Opernhauses und die Möglichkeiten einer präzisen Nachbildung (2009–2017)	126
KLÁRA MENTÉNYI: Rájnis Str. 1. Die Geschichte eines Wohngebäudes in Kőszeg im 16–17. Jahrhundert	130
TAMÁS KÖNIG: Ferenc Dávid, der maßgebliche Kunsthistoriker, der Kollege, der unersetzliche Mensch	150
JUDIT G. LÁSZAY: Ferenc Dávid und der Verein der Forscher alter Gebäude	156

* * *

Mitteilungen der Stiftung Ödenburger Rundschau	160
--	-----